

ICHUS
ANKARA

7th International Congress of

Human Studies

Full Text Booklet

Meryem BULUT
Zeynel KARACAGİL

10-11 Dec 2024
Ankara

**7thInternational
Congress of Human Studies
Full Text Booklet**

10th-11th Dec 2024

Ankara/Turkey

BIDGE Publications

7thInternational Congress of Human Studies Abstracts Booklet Full Text Booklet

ISBN: 978-625-372-593-8

Editors Meryem Bulut, Zeynel Karacagil

Page Layout: Gözde YÜCEL

1st Edition: BIDGE Publications,

Publication Date: 25.12.2024

All rights of this work are reserved. It cannot be reproduced in any way without the written permission of the publisher and editor, except for short excerpts to be made for promotion by citing the source.

Certificate No: 71374

Copyright © BIDGE Publications

www.bidgeyayinlari.com.tr - bidgeyayinlari@gmail.com

Krc Bilişim Ticaret ve Organizasyon Ltd. Şti.

Güzeltepe Mahallesi Abidin Daver Sokak Sefer Apartmanı No: 7/9 Çankaya / Ankara

SCIENTIFIC COMMITTEE

Dr. Abdelkarım Bellil – University Of
Chadli Ben Jdid

Dr. Aşkın Kiraz – Yakın Doğu University

Dr. Aydın Ertekin – Selçuk University

Dr. Ayla Zehra Oner – Marmara
University

Dr. Ayşe Bilginer Kucur – Atatürk
Üniversitesi

Dr. Aytekin Demircioğlu – Kastamonu
University

Dr. Banu Yazgan İnanc – Toros University

Dr. Emine Altunay Şam – Amasya
University

Dr. Erdoğan Ekiz – Westminster
International University İn Tashkent

Dr. Erol Kılıç – Fatih Sultan Mehmet
Vakıf University

Dr. Fatih Başbuğ – Akdeniz University

Dr. Fatih Coşkun Ertaş – Atatürk
University

Dr. Füsün Topsümer – Ege University

Dr. Ghadir Golkarian – Yakın Doğu
Üniversitesi

Dr. Gökçen Yüksel – University Of
Pedagogy Freiburg

Dr. Harun Yıldız – Ondokuz Mayıs
University

Dr. Hasan Aslan – Akdeniz University

Dr. Hasan Hüseyin Özkan – Süleyman
Demirel University

Dr. Himmet Hülür – Ankara Hacı Bayram
Veli University

Dr. İrfan Karaduman – Ordu University

Dr. Junus Ganiev – Kırgızistan-Türkiye
Manas University

Dr. Kamala Gahramanova – Bakü Devlet
Universitesi

Dr. Kerem Yıldırım Şimşek – Eskişehir
Teknik University

Dr. Liubovi Çimpoş – Komrat Devlet
University

Dr. Lütviye Asgerzade – Azerbaijan
Milli İlimler Akademisi

Dr. Mehmet Kahraman – Hatay Mustafa
Kemal University

Dr. Mehmet Sait Toprak – Mardin Artuklu
University

Dr. Mehmet Yolcu – Bitlis Eren University

Dr. Mete Sezgin – Selçuk University

Dr. Michel Bozdemir – Inalco

Dr. Mukhtar Ahmad Bhat – Jamia Millia
Islamia New Delhi India

Dr. Murat Gökalp – Ağrı İbrahim Çeçen
University

Dr. Mustafa Çapar – Hatay Mustafa Kemal
University

Dr. Mustafa Sever – Çanakkale Onsekiz
Mart University

Dr. Mustafa Toprak – American University
In Cairo

Dr. Okan Baldil – Universidade De
Coimbra

Dr. Osman Yılmaz – Dokuz Eylül
University

Dr. Ozgur Karcıoglu – Sağlık Bilimleri
University

Dr. Ozlem İzci Ay – Mersin University

Dr. Ömer Özden – İzmir Katip Çelebi
University

Dr. Ötüken Senger – Kafkas University

Dr. Özlem Yayıntaş – Çanakkale Onsekiz
Mart University

Dr. Öztürk Emiroğlu – Varşova University

Dr. Petek Piner Benli – Çukurova University

Dr. Recep Akkaya – Cumhuriyet University

Dr. Rehat Faikoğlu – Beykent University

Dr. Rengin Kosif – Kırıkkale University

Dr. Rita Salmorbekova – National Academy Of Sciences Of The Kyrgyz Republic

Dr. Semin Genkci – Pamukkale University

Dr. Susanne Becker – Iu International University

Dr. Şafak Kaypak – Hatay Mustafa Kemal University

Dr. Şafak Uluçınar Sağır – Amasya University

REVIEWER COMMITTEE

Dr. Abdulsemet Aydın – Dicle University Sanat ve Tasarım Fskültesi

Dr. Abdurrahman Okuyan – Bayburt University

Dr. Aslı Akdeniz Kudubeş – Bilecik Şeyh Edebali University

Dr. Aslıhan Turan – Sinop University

Dr. Asude Çavuş – Van Yüzüncü Yıl University

Dr. Bahanur Garan – İstanbul Arel University

Dr. Bahanur Garan – İstanbul Arel University

Dr. Beyza Merve Akgül – Gazi University

Dr. Bilal Tunç – Ağrı İbrahim Çeçen University

Dr. Burcu Gülsevil Belber – Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Turizm Fakültesi

Dr. Devabil Kara – Marmara University

Dr. Ebru Tekin Bilbil – Özyeğin University

Dr. Emine Güzel – İnönü University

Dr. Emine Kef – Amasya University

Dr. Emre Cengiz – Gümüşhane University

Dr. Engin Çelebi – Çukurova University

Dr. Ensar Lokmanoğlu – Sakarya Uygulamalı Bilimler University

Dr. Erkan Akgöz – Selçuk University

Dr. Esin Sayın – Aydın Adnan Menderes

Dr. Esin Yağmur Şahin – Çanakkale Onsekiz Mart University

Dr. Fatma Gül Gedikkaya – İstanbul Gelişim University

Dr. Fatma İlker Kerkez – Muğla Sıtkı Koçman University

Dr. Ferdi Çiftçioğlu – Manisa Celal Bayar University

Dr. Feza Solak Tuysun – Kahramanmaraş Sütçü İmam University

Dr. Fidan Uğur Çerikan – Pamukkale University

Dr. Filiz Özyiğit – Banü Tıp Fak

Dr. Gonca Görsev Kılıç – Ordu University

Dr. Güliden Filiz Önal – Gazi University

Dr. Güler Yanık – Recep Tayyip Erdoğan University

Dr. H. Bayram İrhan – İstanbul Esenyurt University

Dr. İsa Kalaycı – Hatay Mustafa Kemal University

Dr. İskender Güler – Amasya University

Dr. İsmail Elagöz – Çanakkale Onsekiz Mart University

Dr. İsmail Güneş – Çukurova University

Dr. İsmail Ukav – Adıyaman University

Dr. Kamil Doğancı – Bursa Uludağ University

Dr. Kudret Savaş – Afyon Kocatepe University

Dr. M. Murat Payam – Adıyaman University

Dr. Mehmet Yılmaz – Gaziantep University

Dr. Melike Arslan – Atatürk University

Dr. Metin Leblebici – İstanbul Medeniyet University

Dr. Muammer Ulutürk – Necmettin Erbakan University

Dr. Naim Deniz – Biruni University

Dr. Nevin Gündüz – Ankara University

Dr. Nuray Eker – Sakarya Uygulamalı Bilimler University

Dr. Oktay Aktürk – Kırşehir Ahi Evran University

Dr. Osman Vedüd Eşidir – Fırat University

Dr. Ömer Faruk Kırmıt – Ankara Hacı Bayram Veli University

Dr. Ömer Faruk Kırmıt – Ankara Hacı Bayram Veli University

Dr. Öner Gümüş – Kütahya Dumlupınar University

Dr. Özlem Demren – Sivas Cumhuriyet University

Dr. Özlem Topçuoğlu – Atatürk University

Dr. Rahşan Kolutek – Nevşehir Hacı Bektaş Veli University

Dr. Rukiye Höbek – Yozgat Bozok University

Dr. Saadet Can Çiçek – Bolu Abant İzzet Baysal University

Dr. Safinaz Asri – İzmir Katip Çelebi University

Dr. Sağbetullah Meriç – Van Yüzüncü Yıl University

Dr. Salih Birinci – Atatürk University

Dr. Şahin Şimşek – Batman University

ORGANIZING BOARD

Association for Support and Development of Science

Dr. Hüseyin DOĞRAMACI – Çukurova Üniversitesi

Dr. İshak PARLAR-Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Dr. Hasan ÜZMUŞ-Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Dr. Keziban SELÇUK-Atatürk Üniversitesi

Contents

Küreselleşme Sürecinde Kentleşme ve Kişi Başı Karbon Emisyonları Arasındaki İlişki: Fransa ve Türkiye Arasında Karşılaştırmalı Bir Analiz	9
Ali İhsan ÇELEN	9
Küreselleşme Sürecinde Kentleşme ve Kişi Başı Karbon Emisyonları Arasındaki İlişki: Fransa ve Türkiye Arasında Karşılaştırmalı Bir Analiz	30
Burak DERVİŞOĞLU.....	30
Metropolis Filmi ve Proto-Faşizm The Movie Metropolis and Proto-Fascism.....	31
Çağan BİR.....	31
Emilia SARNO.....	40
Erdal BEŞOLUK.....	41
Recep Uğurcan ŞAHİN	41
Gönül GÖKER.....	52
Hanife İMAMOĞLU	52
Bir Hak Kategorisi Olarak "Kültür"ün Oluşumu: Kültürel Demokrasi ve Türkiye Bağlamında Bir Değerlendirme	64
Gülistan ELMACIOĞLU.....	64
Şiddetli Omuz Ağrısı ile Başvuran Bir Nöraljik Amiyotrofi Olgusu ve Yönetimi.....	78
Kadir SONGÜR	78
Banu DİLEK	78
Recep Uğurcan ŞAHİN	85
Erdal BEŞOLUK	85
Sadullah EVLİYAOĞLU	99
Türkiye’de Orta Yaş Erkek Bireylerin Sağlık Arama Davranışında Sosyal Medya Kullanımı.....	111
Salih ARPAG	111
Esra KARAKUŞ UMAR	111
Umut SOLMAZ.....	127
Gökhan GÜNEY	127
Human and Artificial Intelligence Collaboration.....	140
İsmail Yoşumaz.....	140
Kent Planlamasında Kullanılan Yapay Zeka Uygulamaları: Akıllı Yönetişim Çerçevesinde Değerlendirme	153
Şule KISA.....	153
Zeynep Gamze MERT	153
A FEUILLETON BY ERCÜMENT EKREM THAT STAYED ON THE NEWSPAPER PAGES: “HACC-I EKBER”.....	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
Tuğba ÖZEN.....	175

Küreselleşme Sürecinde Kentleşme ve Kişi Başı Karbon Emisyonları Arasındaki İlişki: Fransa ve Türkiye Arasında Karşılaştırmalı Bir Analiz

Ali İhsan ÇELEN¹

Abstract

Urbanization shows that cities are developing and the population is increasingly flowing into cities. CO₂ emissions per capita, which is one of the most basic inputs of climate change increase because of this development. Accordingly, the main purpose of this study is to reveal the relationship between urbanization and per capita CO₂ emissions. In this context, France and Turkey are discussed within the framework of a comparative analysis. In France, despite the increasing urban population, per capita CO₂ emissions are constantly decreasing. However, with the increasing urban population in Turkey, per capita CO₂ emissions are constantly increasing.

In this study; quantitative analysis methods were used based on ourworldindata, worldbank, OECD data. As a result, there is a negative linear relationship between urbanization rates and per capita carbon emissions in France. On the contrary, there is a positive relationship between urbanization rates and carbon emissions per capita in Türkiye. The success of the policies implemented in France plays an important role in the emergence of this situation. These strategies are as follows: Renewable energy sources, new technological transportation vehicles, nuclear energy use, carbon pricing policies, effective sustainable agriculture, energy saving, public awareness, green budgeting etc. In Türkiye, climate change policies are being shaped around the European Union. In this transition process the identity of a developing economy plays a significant role for Türkiye. Therefore, the following factors are effective: The fossil fuels use in industries very heavily, limited transitioning to renewable energy sources, limited nuclear energy sources, limited carbon pricing policies, limited new technological vehicles in both individual and public transportation, insufficient social awareness, limited sustainable agricultural policies, insufficient savings awareness, insufficient green budgeting initiatives, unplanned urbanization, etc. So Türkiye is at the beginning of the climate change strategies process. In other words climate change strategies in infancy. The achievement of the 2053 carbon-neutral target depends on the success of these policies.

Keywords: Climate Change, Urbanization, Carbon Emissions Per Capita, France, Türkiye

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi, Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Orcid: 0000-0002-8009-3432, aliihsancelen@gmail.com

GİRİŞ

Sanayi devriminden sonraki dönemde artma eğilimi gösteren küresel sıcaklık anomalileri küresel iklim krizinin en belirgin özelliklerinden birini oluşturmaktadır. 1940-50'li yıllarda 0 °C üzerine çıkan sıcaklık anomalileri, 1980'li yıllardan sonra 0 °C üzerinde seyretmiştir. 2000'li yıllar itibariyle rekor seviyede gerçekleşmeye başlayan sıcaklık anomalileri 0,5 °C üzerine çıkmış ve tarihte ilk defa 2020'li yıllar itibariyle 1 °C seviyesini aşmıştır. Bu gelişme özellikle fosil yakıt kullanım oranlarının artması ile açıklanmaktadır. Özellikle 1950'lili yıllardan sonra belirgin bir artış gösteren karbon emisyonlarının atmosferde oluşturduğu negatif etki, buzulların erimesi yanı sıra birçok felaketin de habercisi olmuştur. Nitekim 1950'lili yıllarda 5 Milyar ton civarında olan küresel karbon emisyonları 2020'li yıllar itibariyle yaklaşık 7 kat artarak 35 Milyar ton seviyesini aşmıştır (National Centers for Environmental Information, 2024).

Bu durumun ortaya çıkmasındaki en önemli etkenlerden birini CO₂ emisyonları oluşturmaktadır. 1980'li yıllardan sonra gelişmiş ülke kategorisinde değerlendirilen ABD, Almanya, Fransa ve Birleşik Krallık'ta kişi başına CO₂ emisyonları azalma eğilimine girerken gelişmekte olan ülke kategorisinde değerlendirilen Çin, Hindistan ve Türkiye'de kişi başına CO₂ emisyonları artma eğilimindedir. Aynı şekilde (1950-1980 CO₂ salımını en hızlı artış dönemine karşın) 1980'li yılların başında 575,75 Milyon ton olan kömür kullanımı kaynaklı CO₂ emisyonu 2022 yılı itibariyle 242,40 milyon tona gerilemiştir. Aynı eğilim petrol, gaz, çimento ve diğer endüstri dallarında da gerilemiştir. Bu azalma en fazla kullanım olduğu elektrik ve ısı sektöründe görülmektedir. Örneğin 2008 yılında elektrik ve ısı sektöründe 373,01 Milyon ton olan sera gazı emisyonu, 2020 itibariyle 226,87 Milyon tona gerilemiştir. Bu eğilim taşımacılık, yapılarda kullanım, üretim, inşaat, havacılık, nakliye, tarım, sanayi vb. sektörlerinde kalma eğilimindedir. Öte yandan onlarca yıldır yenilenebilir enerji ve çevre teknolojilerinin uygulanmasında küresel öncü olma rolü taşıyan Almanya 2019 yılında elektrik enerjisinin %46'sını yenilenebilir enerji kaynaklarından sağlarken bu oran 2024 yılında bu oran %57'ye yükselmiştir. Bu hedefin 2030 yılına kadar %80'e çıkarılması hedef olarak belirlenmiştir. Diğer bir ifade ile 2008 yılında 38.649 Megavat olan kapasite 2023 yılında 166.939 Megavata yükselmiştir. Bu gelişme 15 yıllık süre zarfında en az %300'lük bir artış anlamına gelmektedir (Ritche, vd., 2024; Statista, 2024; Ritche, vd., 2023). Özellikle fosil yakıtların elektrik ve ısı enerjisi üretmek için kullanımı karbondioksit ve azot gazı üretmesi arttırmaktadır. Bu etki küresel ısınmanın en temel gerekçelerinden birini oluşturmaktadır. Aynı şekilde çoğunlukla çimento, demir çelik, elektronik, plastik, giysi vb. üretimi için fosil yakıtların yoğunlukla kullanılması ve bu süreçte kullanılan kimyasallar sera gazı emisyonlarını arttırmaktadır. Bunun yanında; çiftlikler ve meralar oluşturmak için ormanların yok edilmesi, artan orman yangınları, özellikle küreselleşme sürecinde yaygınlaşan ekonomik ağların etkisi ile taşımacılığın artması ve sonucunda çoğu araba, kamyon, gemi ve uçak kullanımının yaygınlaşmasının yol açtığı petrol ve türevlerinin kullanımının artması, gıda üretim süreci, paketlenmesi ve taşınması her gün daha da farklılaşan ve artan bireysel tüketim kalıpları vb. faktörler iklim değişikliğinin başlıca nedenleri arasındadır (World Economic Forum, 2022). Buna göre iklim değişikliğini açıklayan birçok faktör kentleşme olgusu ile doğrudan

örtüşmektedir. Gelişmiş toplumların en önemli özelliklerinden birini oluşturan kentleşme şehirlerin büyüdüğünü ve nüfusun giderek daha fazla oranda şehirlere aktığını göstermektedir. Kentli nüfusun oransal artışının belirgin rol oynadığı bu süreç; enerji kullanımı, üretim ve tüketim ilişkileri, toplu taşıma, gıda, alt yapı vb. birçok faktörün ve ihtiyacın farklılaşmasına ve artmasına yol açmaktadır.

Özellikle 21.yy.'ın ilk çeyreğinde karmaşık ve çok paydaşlı bir soruna dönüşen iklim değişikliği konusu hükümetlerin ve şirketlerin dönüşüm sürecine katılmalarını zorunlu hale getirmiştir. İklim değişikliği konusunda göz ardı edilemeyecek konulardan birini kentleşme olgusu oluşturmaktadır. Bu kapsamda kentsel faaliyetler sera gazı emisyonlarının başlıca kaynaklarını oluşturmaktadır. Diğer bir ifade ile kentler iklim değişikliğine önemli oranda katkıda bulunmaktadır. Tahminler kentsel alanların küresel CO₂ emisyonlarından %70 sorumlu olduğunu göstermektedir. Bu süreçte özellikle ulaşım ve yapılaşmanın payı büyüktür. Bu gelişme ilk aşamada ulusal ve yerel düzeyde koordineli bir yaklaşımı zorunlu kılmaktadır (Bazrkar, vd., 2015; UN Environment Programme, 2022; Keith, 2024). Diğer bir ifade ile kentleşme politikaları bir anlamda iklim değişikliği politikalarının merkezinde yer almaktadır. AB düzeyinde uygulanan iklim politikalarının başarıyla uygulanmasında ve ekonomik dönüşüm sürecinde (fosik yakıt temelli ekonomiden yenilenebilir enerji kaynaklı ekonomiye) olumlu veriler elde eden ve oldukça başarılı olduğu düşünülen Fransa ile iklim değişikliği politikalarını temelde AB düzeyinde belirleyen Türkiye'nin karşılaştırmalı olarak ele alınması karbon nötr politikalarının başarıyla yürütülmesinde büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda kentsel nüfus ile kişi başı karbon emisyonları arasındaki ilişkiyi ortaya koyulması ve Fransa nezdinde uygulanan başarılı politikalar ve Türkiye'de ağırlık verilmesi gereken politikaların belirlenmesi adına yapılan çalışmanın önemli bir boşluğu dolduracak nitelikte olduğu düşünülmektedir.

YÖNTEM

Araştırmada hem Fransa hem de Türkiye için küreselleşme süreci olarak 1975-2022 yılları arası (48 yıl) dikkate alınmıştır. Verilerin elde edilmesinde (güvenirliliği arttırmak için) her iki ülke için aynı kaynaklar (Ourworldindata başta olmak üzere Worldbank ve Oecd verileri) dikkate alınmıştır. Öncelikle elde edilen demografik verilerden hareketle kentsel nüfus oranları hesaplanmıştır. Sonrasında elde edilen veriler, kişi başı emisyon oranları ile (nicel veri analizi kapsamında) SPSS-24 programında analiz edilmiş¹ ve ortaya çıkan ilişkide temel faktörler sorgulanmıştır.

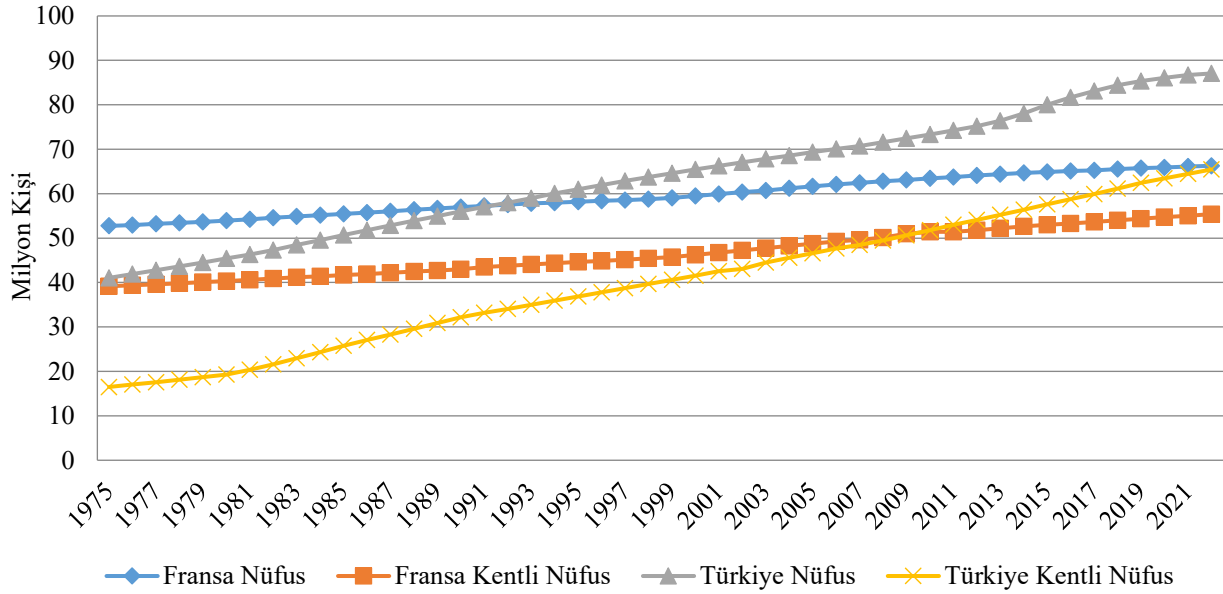
Küreselleşme Sürecinde Kentsel Nüfus ve Kişi Başı Karbon Emisyonları

Küreselleşme sürecinin en temel göstergelerinden birini kentsel nüfus oranlarındaki artış oluşturmaktadır. Kentsel nüfus artışına bağlı olarak artan ve farklılaşan üretim ve tüketim ilişkileri karbon emisyonlarının artmasına yol açmaktadır. 2022 yılı itibarıyla dünya nüfusunun (7,95 Milyar) %56,86'sını (4,52 Milyar) kentsel nüfus oluştururken %43,14'ünü (3,43 Milyar)

¹ Elde edilen veriler tablolar halinde çok yer kapladığı için grafiğe dönüştürülmüştür.

kırsal nüfus oluşturmaktadır². Bu oran yüksek gelirli ülkelerde %82 seviyesinde iken düşük gelirli ülkelerde %35 seviyesindedir (Oecd, 2024). Küreselleşme sürecinde hem Fransa’da hem de Türkiye’de kentsel nüfus artma eğilimi göstermiştir. Bu durum Fransa’da daha ılımlı iken Türkiye’de daha agresif gerçekleşmiştir (Grafik 1).

Grafik 1: Küreselleşme Sürecinde Nüfus ve Kentsel Nüfus Artışı (Fransa-Türkiye)

Kaynak: Worldbank, 2024; Oecd, 2024; Ourworldindata, 2024 verilerinden hareketle hazırlanmıştır.

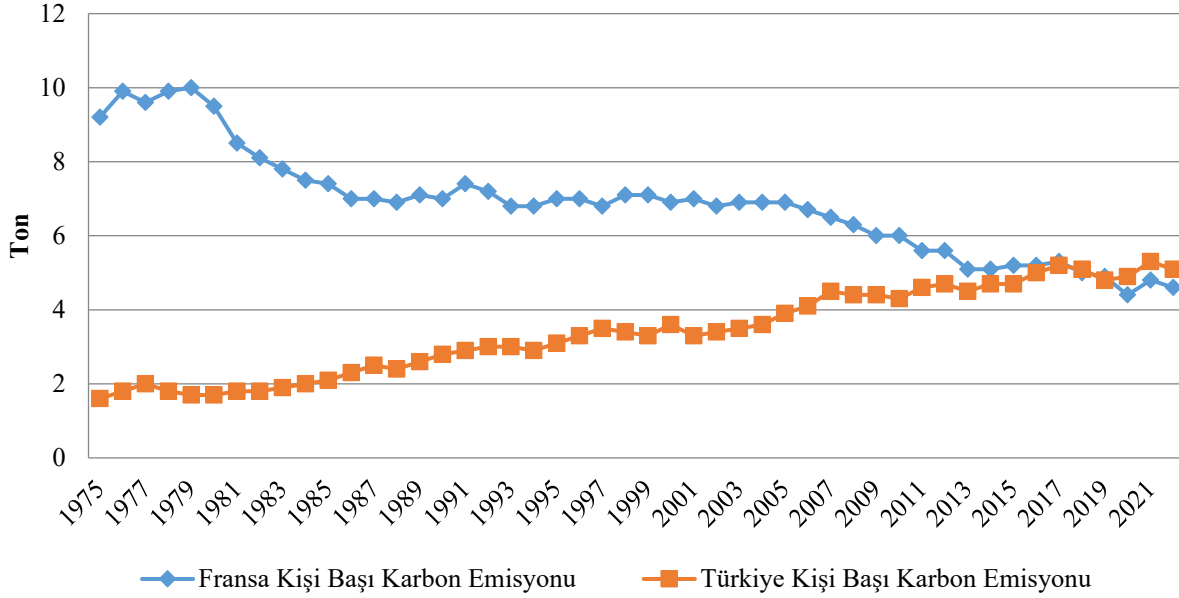
2022 yılı itibariyle Türkiye’de (84,98 Milyon toplam nüfusun) kentsel nüfus oranı %77,11 (65,45 Milyon kentsel nüfus) düzeyine ulaşmıştır. Özellikle 1980 sonrası dönemde dikey bir ivme ile yükselen kentsel nüfus oranı 1980 yılına kıyasla üç katın üzerinde bir artış göstermiştir. 1980 yılında 19,30 Milyon olan kentsel nüfus 2022 yılında 64,43 milyona yükselmiştir. 2022 yılı itibariyle Fransa’da (67,97 Milyon toplam nüfusun) kentsel nüfus oranı %81,51 (55,40 Milyon kentsel nüfus) düzeyindedir. 1980 sonrası dönemde yaşanan artış Türkiye’ye kıyasla daha ılımlı gerçekleşmiş ve 1980 yılında 40,34 Milyon olan kentsel nüfus 2022 yılı itibariyle 55,40 milyona yükselmiştir. Bu artış bahsedilen dönem için 15,06 Milyon artışa denk gelmektedir. Oransal olarak %37,31 düzeyinde gerçekleşen bu artış dengeli bir artışı göstermektedir. Diğer bir ifade ile 1980 yılına kıyasla Türkiye’de üç katın üzerinde gerçekleşen kentsel nüfus sayısına karşılık Fransa’da bu artışın aynı dönem için %37,31 düzeyinde kaldığı görülmektedir (Worldbank, 2024; Oecd, 2024; Ourworldindata, 2024).

Öte yandan dünya genelinde 1980 yılında 4,4 ton olan kişi başı karbon emisyonu, 2023 yılı itibariyle 4,7 ton seviyesine yükselmiştir. Bu rakamlar 2023 yılı itibariyle ABD’de 14,3 ton, Çin’de 8,4 ton, İngiltere’de 4,4 ton ve Hindistan’da 2,1 ton seviyesindedir. Küreselleşme sürecinde ABD ve İngiltere’deki artma eğilimine karşılık Çin ve Hindistan’da kişi başı karbon emisyonları artış eğilimindedir. AB-27 düzeyinde kişi başı karbon emisyonu 1979 yılında 10,2

² Kişi başı karbon emisyonlarının analizinde 2022 yılına kadar olan verilere ulaşılabildiği için aynı dönem olması açısından demografik verilerde de bu yıl dikkate alınmıştır.

ton ile zirve yapmıştır. Küreselleşme sürecinde bu oran sürekli azalma eğilimine girerek 2023 yılı itibariyle 5,6 ton seviyesine gerilemiştir (Ourworldindata, 2024). Fransa’da sürekli azalma eğiliminde olan kişi başı karbon emisyonları Türkiye’de sürekli artma eğilimdedir (Grafik 2).

Grafik 2: Küreselleşme Sürecinde Kişi Başı Karbon Emisyonları (Fransa-Türkiye)

Kaynak: Worldbank, 2024; Oecd, 2024; Ourworldindata, 2024 verilerinden hareketle hazırlanmıştır.

1973 yılında Fransa'da kişi başı karbon emisyonu 10,3 ton ile tarihinin zirvesine ulaşmıştır. Sonraki yıllar sürekli düşme eğilimi gösteren kişi başı karbon emisyonu 2023 yılı itibariyle 4,8 ton seviyesine gerilemiştir. Türkiye’de 1980 yılında kişi başı karbon emisyonu 1,7 ton düzeyinde iken bu rakam 2023 yılı itibariyle 5 ton seviyesine ulaşmıştır. 2020 yılında ilk kez kişi başı karbon emisyonu açısından (4,8 tona karşılık 4,3 ton ile) Türkiye, Fransa'nın önüne geçmiştir. Fosil kaynakların küresel ortalama yüzey sıcaklığı artışına katkısı 2023 yılında 0,020 °C iken bu rakam Türkiye için 0,009 °C’dir. Bu durum özellikle gelişmişlik seviyesi açısından büyük önem taşımaktadır (Ourworldindata, 2024).

Fransa: Kentsel Nüfus-Kişi Başı Karbon Emisyonu İlişkisi ve İklim Politikaları

Fransa için kentsel nüfus ile kişi başı karbon emisyonları arasında ilişkinin ölçülmesinde: Değişkenlerin sürekli olması, ilişkinin monoton olması ve normal dağılmaması (48 gözlem olması sebebiyle kentsel Shapiro-Wilk, *Sig. değerleri* <0,05) sebebi ile *spearman korelasyon testi* uygulanmıştır (Arslantürk ve Arslantürk, 2010: 238-239; Büyüköztürk, 2018: 31-34).

Tests of Normality

	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
KentselNFS	,098	48	,200 [*]	,931	48	,008
Kisibasiemisy on	,163	48	,003	,925	48	,004

*. This is a lower bound of the true significance.

a. Lilliefors Significance Correction

Correlations

			KentselNFS	Kisibasiemisy on
Spearman's rho	KentselNFS	Correlation Coefficient	1,000	-,948 ^{**}
		Sig. (2-tailed)	.	,000
		N	48	48
	Kisibasiemisy on	Correlation Coefficient	-,948 ^{**}	1,000
		Sig. (2-tailed)	,000	.
		N	48	48

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Yapılan bu analize göre *sig.(2-tailed)* değeri 0,000 olarak hesaplanmıştır. Bu değerin 0,05'ten küçük olması nedeniyle iki değişken arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu gözlemlenmiştir. Korelasyon katsayısına göre ise kentsel nüfus ile karbon emisyonları arasında negatif yönlü güçlü bir ilişki vardır (correlation coefficient -0,948). Diğer bir ifade ile iki değişken arasında anlamlı güçlü seviyede negatif yönlü bir ilişki vardır. Aynı şekilde iki değişken arasındaki ilişkinin doğrusallığından hareketle (kentli nüfusun bağımsız değişken kişi başı karbon emisyonunun bağımlı değişken olarak kabul edildiği) basit doğrusal regresyon analizine göre kentleşme kişi başı karbon emisyonları üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,911 ^a	,830	,826	,598

a. Predictors: (Constant), KentselNFS

ANOVA^a

Model	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1 Regression	80,341	1	80,341	224,605	,000 ^b
Residual	16,454	46	,358		
Total	96,795	47			

a. Dependent Variable: Kisibasiemisy on

b. Predictors: (Constant), KentselNFS

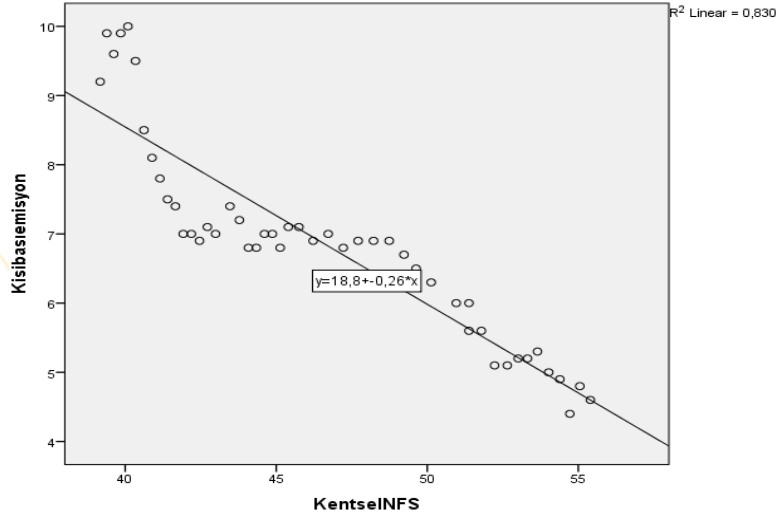
Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	18,795	,801		23,464	,000
	KentselNFS	-,256	,017	-,911	-14,987	,000

a. Dependent Variable: Kisibasiemisy on

Buna göre kentli nüfusun artışı kişi başı karbon emisyonlarının %83'ünü açıklayabilmektedir (R Square 0,830). Model kişi başı karbon emisyonlarını anlamlı bir şekilde açıklayabilmektedir (ANOVA sig 0.000<0.05). Kentli nüfus 0 olması durumunda karbon emisyonu 18,8 iken, kentli nüfusun 1 artışı kişi başı emisyonu -0,256 azaltmaktadır. Diğer bir

ifade ile kentsel nüfus artışı kişi başı karbon emisyonlarını anlamlı bir şekilde negatif yönde etkilemektedir. Bu durum saçılım diyagramında da görülmektedir.

Fransa'da küreselleşme sürecinde iklim değişikliği ile 2016 yılında kabul edilen *Çok Yıllıklı Enerji Programlaması* girişimi belirleyici rol oynamıştır. Ekoloji Bakanlığı olarak da adlandırılan Ekolojik Geçiş Bakanlığı (EGB) tarafından kabul edilen program; 1990 yılına kıyasla 2030 yılında sera gazı emisyonlarına %40 azaltma, 2030 yılına kadar yenilenebilir enerji kaynaklarının oranını toplam enerji kullanımına kıyasla %32'ye ve elektrik üretimini %40'a çıkarma, 2012 yılına kıyasla 2050 yılında yenilenebilir enerji tüketimini %50 oranında artırma, 2025 kadar çöp sahası atık miktarını %50 azaltma, elektrik üretimini çeşitlendirme vb. hedefleri de içermektedir. Ayrıca program (METECP [Ministry of Ecological Transition, Energy, Climate and Risk Prevention], 2016)³: 2030 Yılına kadar 283 bin iş yaratma, yeşil büyüme stratejisi yasasında yer alan pencere ve programlama planını taslak haline getirme, 2030 yılına kadar sanayi sektöründeki sermaye yaratma oranına %0,7 ekleme, enerji yoksulluğu yaşayan haneler için yeni bir enerji çeki planı ve yeni bir enerji tasarrufu sertifikası sistemi kurma, enerji tasarrufu sağlama, enerji dönüşümünde yerel yönetimlerle ve vatandaşlarla birlikte hareket etme, enerji dönüşümünde kritik rol oynayan kurumlara 250 Milyon € tahsis etme, iklim-hava-enerji planları ve hava kalitesi için bölgesel stratejiler uygulama stratejilerini de kapsamaktadır. Bu kapsamda programın esas aldığı 4 temel alanını; istihdam, üretim/iş, tüketiciler ve yerel yönetimler oluşturmaktadır. Aynı şekilde çok yıllık enerji planı; daha verimli, daha az israfçı, daha çeşitli dolayısıyla daha dayanıklı bir enerji sistemine geçişi tamamlamayı hedeflemektedir. Temel fosil yakıtlardan elde edilen enerji tüketiminin azaltılmasını esas alan bu yaklaşım, Fransa'da enerji sektörünün geleceğini farklı enerji kaynakları arasındaki uyumlu denge ile teminat altına almaktadır. AB ve Paris İklim Anlaşması'na (PİA) verilen taahhütler doğrultusunda; sera gazı emisyonlarını minimumda tutma, insan sağlığını ve enerjiyi koruma, ekonomik faaliyetler ve istihdamı teşvik etme

³ 1971 yılında Doğa ve Çevre Koruma Bakanlığı adı ile kurulan EGB, yıllar içinde farklı isimler ile anılmıştır. En son 2024 yılında adı Ekolojik Geçiş, Enerji, İklim ve Riskin Önlenmesi Bakanlığı olarak değiştirilmiştir.

hedeflenmektedir. Aynı şekilde tüm bu hedeflerin kabul edilebilir bir maliyet ile enerji ulaşma doğrultusunda gerçekleştirilmesi esas alınmıştır.

Elektrik üretiminde minimum karbon emisyonuna yol açan nükleer enerjinin kullanımının yaygınlaştırılması ve hidroelektrik enerjisi başta olmak üzere rüzgâr ve güneş enerjisi gibi yenilenebilir enerji kaynaklarına yapılan yatırım hacminin artırılmasına yönelik girişimler fosil yakıtlara olan bağımlılığı azaltmakta aynı zamanda temiz enerji stratejilerine de katkı sağlamaktadır (MEEM [Ministry of Environment, Energy and The Sea], 2016: 6-12; IEA [International Energy Agency], 2021; Gueret & Schill, 2024: 35-40; WNA [World Nuclear Association], 2024) (Lafrance & Wehrmann, 2023) (New Zealand Foreign Affairs&Trade, 2023). Bunun yanında verimli ve etkin toplu taşıma ağlarının genişletilmesi toplu taşıma kullanımını teşvik eden bu girişim bir yandan bireysel araç kullanımını azaltma dolayısıyla ulaşım ile ilgili emisyonları da düşürmektedir (ReportLinker, 2024). Binalar ve cihazlar için enerji tasarrufu sağlayan düzenlemelerin artırılmasının yanı sıra tarımda sürdürülebilirliğin sağlanmasına yönelik politikalar (UN Food Systems Coordination Hub, 2023; IEA [International Energy Agency], 2024) ile hem işletmelerin hem de bireylerin karbon ayak dizlerini azaltmaya yönelik karbon vergisi gibi karbon fiyatlandırma mekanizmalarının (OECD, 2023) kurulması bireysel karbon emisyonlarının azaltılmasında etkili olmaktadır. Ayrıca belirlenen politikaların; hükümet politikaları ve Paris İklim Anlaşması'nın uygulanmasına yönelik politikaların toplumca benimsenmesi, sürdürülebilirliğin sağlanması ve emisyonların azaltılmasına yönelik çabaların kurumlar ve yerel yönetimler nezdinde

yürütülmesi benimsenen stratejileri güçlendirmektedir (GRI [Grantham Research Institute], 2023).

Aynı şekilde Fransa'da 2023 yılında enerji kaynağına göre kurulu yenilenebilir enerji kapasitesi GW (Gigawatt) cinsinden hidroelektrik 25,7 GW iken kara rüzgâr enerjisi 21,8 GW, güneş 19 GW, biyoenerji 2,2 GW, açık deniz rüzgâr enerjisi 1,5 GW'tır. Diğer bir ifade ile 2023 yılı itibariyle Fransa'daki yenilenebilir kaynakların kapasitesi toplamda 70 GW düzeyini aşmıştır. 2014 yılında 40GW düzeyinde olan toplam yenilenebilir enerji kapasitesi 2023 yılı itibariyle 2016 yılında benimsenen hedeflere ulaşmıştır (Statista, 2024). Aynı şekilde 2030 yılına kadar elektrik üretiminin %40'ının yenilenebilir enerjiden sağlanması 2035 yılına kadar ise nükleer enerjinin enerji karşılığıdaki payının %50 ye ulaştırılması hedeflenmiştir (EU Monitor, 2023).

Öte yandan toplam yüz ölçümünün yaklaşık yarısına denk gelen 28 Milyon hektar tarım arazisi, 69 hektar büyüklüğünde yaklaşık 456 bina çiftliği ve 708 bin çiftçisi ile Fransa; tarım sektöründe rekabet gücünü koruyarak sürdürülebilirliği sağlama hedefi ile; çiftlik çeşitliliği, kalıcı otlaklar, bitkisel protein üretimi, organik çiftçilik vb. konulara öncelik vermektedir. Yeşil mutabakat ve karbon nötrlüğe katkıda bulunma vizyonu ile 2022 yılında Fransa Ortak Tarım Politikası Stratejik Planını (CAP) onaylamıştır (European Commission, 2022). Yine bu kapsamda; iklim değişikliği karşısında dayanıklılığın sağlanması, doğal kaynakların korunması, sürdürülebilir üretimin sağlanması, besin kalitesi ve toprak sağlığından ödün vermeden tarımsal verimin artırılması, gıda kaybının ve israfın en aza indirilmesi, politikaların yerel gerçeklikler ve sorunlar ile uyumlu hale getirilmesi, herkese yeterli miktarda ve kalitede gıda erişiminin sağlanması ve garanti altına alınması, genel halk sağlığının korunması, üreticilerin insanca bir geçim sağlaması vb. politikalar tarım politikalarının temel uzantılarını oluşturmaktadır (UN Food Systems Coordination Hub, 2023). Buna göre dönüşüm sürecinde; topraklarında bulunan çeşitli manzaralar, iklim ve toprak özelliklerine bağlı gerçekleşen büyük çeşitlilik ile Fransız tarımı, üretim değeri 72, 9 Milyon €'ya ulaşarak AB'nin en yüksek değerlerinden biri haline gelmiştir (European Commission, 2022). En yüksek üretim değerine sahip sektörler arasında şarap (%13,2), süt (%13,1), tahıllar (%13) ve sığır yetiştiriciliği (%9,9) gelmektedir. Aynı şekilde AB'de en fazla tanınmış üretici örgütü (724) Fransa'da bulunmaktadır (European Commission, 2023: 2-4).

İklim değişikliğiyle ilgili en etkin mücadele yöntemlerinden birini çevreye duyarlı bütçeleme oluşturmaktadır. Yeşil bütçeleme olarak da ifade edilen uygulamanın önemli bir rehber olarak kabul edilmesi başarılı yönlerinin doğrudan eksikliklerinin gözden geçirilerek hayata geçirilmesi hızlı bir ilerleme için büyük büyük rol oynamaktadır. Bu kapsamda Fransa yeşil bütçe reformlarını en kapsamlı uygulayan ülkelerden biri olma özelliği taşımaktadır (Kete, 2022: 112-114). Nitekim Fransız NSP (Ulusal Stratejik Plan) eko-plan için yılda 1,684 Milyar € tahsis etmiştir. Bu rakam 2023-2027 dönemi için 8,420 Milyar €'ya denk gelmektedir. Aynı şekilde NSP de; yeşil mimari, çift ödeme sistemi, risk yönetimi, genç çiftçi vb. politikalar yer almaktadır (EU Monitor, 2023). Ayrıca Fransa'da 1990-2021 yılları arasında ulaştırma sektöründe yakıt yanmasından kaynaklanan yıllık sera gazı emisyonları (milyon metrik ton CO₂

cinsinden [MtCO₂]) 1990 yılları başında 122,3 MtCO₂ iken bu rakam, 2004 yılı için 144,4 MtCO₂ düzeyine kadar yükselmiş ve zirve yapmıştır. 2019 yılına kadar azalma eğilimine girmiş ve 130,9 MtCO₂ düzeyine gerilemiştir. Covid-19 döneminde 110,1 MtCO₂ olan bu rakam 2021 yılı itibariyle 124,1 MtCO₂ olarak gerçekleşmiştir (Statista , 2023; Halpern & Gales, 2019; ITA [International Trade Administration], 2020).

Türkiye: Kentsel Nüfus-Kişi Başı Karbon Emisyonu İlişkisi ve İklim Politikaları

1990-2021 yılları arasında Türkiye’de toplam sera gazı emisyonu %157,1 artmıştır. Buna göre 1990 yılında 219,5 Milyon ton olan CO₂ olan sera gazı emisyonu, 2021 yılı itibariyle 564,4 Milyon ton CO₂ olarak gerçekleşmiştir. Aynı şekilde enerji sektörünün sera gazı emisyonu 1990 yılında 139,5 Milyon ton CO₂ iken bu rakam 2021 yılı itibariyle 402,5 Milyon ton CO₂ olarak gerçekleşmiştir. Diğer bir ifade ile 1990 yılında toplam emisyonun %63,5 enerji sektörü kaynaklı iken bu oran 2021 yılı itibariyle %71,32 olarak gerçekleşmiştir. 2021 yılı itibariyle endüstriyel işlemler ve ürün kullanımının payı %13,3 iken tarımın payı %12,8 ve atık %2,6 olarak gerçekleşmiştir. 1990-2021 döneminde CO₂ emisyonu %198,6 artarken CH₄ %50,7 ve N₂O %61,5 artış göstermiştir. Kişi başı sera gazı emisyonu 1990 yılında 220 Milyon ton CO₂ iken bu rakam 2021 yılında 564 Milyon ton CO₂ olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2024).

Türkiye’de kişi başı karbon emisyonlarının artması; enerji kullanımı, hızlı kentleşme, yenilenebilir enerji kaynaklarının sınırlı kullanımı, fosil yakıtların ağırlıkta kullanımı, hızlı nüfus artışı, altyapı sorunları vb. faktörlerin farklı boyutlarda kombinasyonları ile açıklanabilmektedir. Bu kapsamda: Fosil yakıtlara aşırı bağımlılık, karbon emisyonu yüksek çimento, çelik, tekstil, kimya vb. sektörlerin ağırlıkta olması, ulaştırma sektöründe hem özel araç sayısının fazla olması hem de kara yolları taşımacılığının yaygın bir şekilde kullanılması, hızlı kentleşme ve endüstri ağırlıklı ekonomik kalkınma politikalarının benimsenmesi, yenilenebilir enerji kaynaklarının sınırlı olması, enerji kullanımında yaşanan verimsizlikler, fosil yakıt kullanımına yönelik sübvansiyonların devam etmesi, hızlı nüfus artışı, hızlı kentleşme, yetersiz altyapı çalışmaları ve girişimleri vb. nedenler bu süreçte belirleyici rol oynamaktadır.

Türkiye için kentsel nüfus ile kişi başı karbon emisyonları arasında ilişkinin ölçülmesinde: Değişkenlerin sürekli olması, ilişkinin monoton olması ve normal dağılmaması (48 gözlem olması sebebiyle kentsel Shapiro-Wilk, kentsel nüfus *Sig. değerleri* >0,05 iken karbon emisyon değeri <0,05) sebebi ile *spearman korelasyon testi* uygulanmıştır (Arslantürk ve Arslantürk, 2010: 238-239; Büyüköztürk, 2018: 31-34).

Tests of Normality						
	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
KentselNFS	,064	48	,200 [*]	,954	48	,060
Kisibasiemisy on	,119	48	,088	,932	48	,008

*. This is a lower bound of the true significance.
a. Lilliefors Significance Correction

Correlations				
			KentselNFS	Kisibasiemisy on
Spearman's rho	KentselNFS	Correlation Coefficient	1,000	,987 ^{**}
		Sig. (2-tailed)	.	,000
		N	48	48
	Kisibasiemisy on	Correlation Coefficient	,987 ^{**}	1,000
		Sig. (2-tailed)	,000	.
		N	48	48

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Yapılan bu analize göre *sig.(2-tailed)* değeri 0,000 olarak hesaplanmıştır. Bu değerin 0,05'ten küçük olması nedeniyle iki değişken arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu gözlemlenmiştir. Korelasyon katsayısına göre ise kentsel nüfus ile karbon emisyonları arasında pozitif yönlü güçlü bir ilişki vardır (correlation coefficient -0,987). Diğer bir ifade ile iki değişken arasında anlamlı güçlü seviyede pozitif yönlü bir ilişki vardır. Aynı şekilde iki değişken arasındaki ilişkinin doğrusallığından hareketle (kentli nüfusun bağımsız değişken kişi başı karbon emisyonunun bağımlı değişken olarak kabul edildiği) basit doğrusal regresyon analizine göre kentleşme kişi başı karbon emisyonları üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

Model Summary				
Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,988 ^a	,976	,976	,181

a. Predictors: (Constant), KentselNFS

ANOVA ^a						
Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	62,551	1	62,551	1910,785	,000 ^b
	Residual	1,506	46	,033		
	Total	64,057	47			

a. Dependent Variable: Kisibasiemisy on

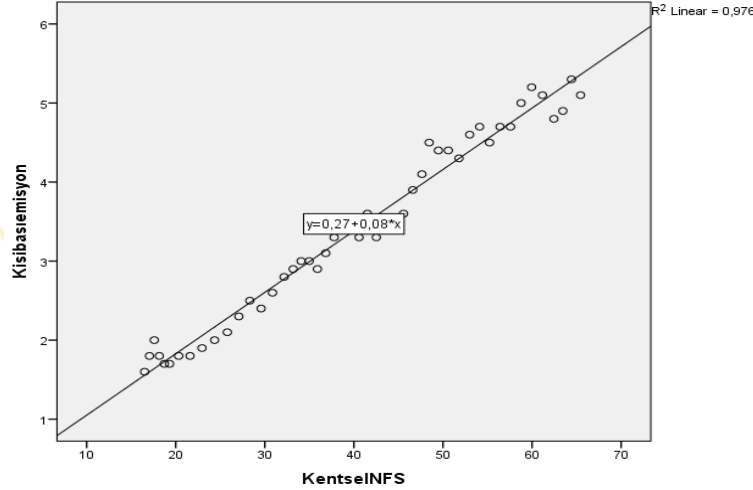
b. Predictors: (Constant), KentselNFS

Coefficients ^a						
Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	,274	,076		3,607	,001
	KentselNFS	,078	,002	,988	43,713	,000

a. Dependent Variable: Kisibasiemisy on

Kentli nüfusun artışı kişi başı karbon emisyonlarının %97,6'sını açıklayabilmektedir (R Square 0,976). Model kişi başı karbon emisyonlarını anlamlı bir şekilde açıklayabilmektedir (ANOVA sig 0.000<0.05). Kentli nüfus 0 olması durumunda karbon emisyonu 0,274 iken,

kentli nüfusun 1 artışı kişi başı emisyonu 0,078 arttırmaktadır. Diğer bir ifade ile kentsel nüfus artışı kişi başı karbon emisyonlarını anlamlı bir şekilde pozitif yönde etkilemektedir. Bu durum saçılım diyagramında da görülmektedir. Bu durum saçılım diyagramında da görülmektedir.

Eğitim, sağlık, düzenli gelir getiren iş olanakları, sosyal yaşamda sunduğu alternatifler bakımından özellikle genç nüfusun ilgisini çeken kentler, hem ekonomik büyümenin itici gücü olması hem de gayrisafi milli hasılanın % 80'nini karşılaması özellikle, potansiyel genç nüfusu ve nüfus artış hızı AB ortalamalarının üstünde olan Türkiye için kritik hale getirmiştir. Aynı şekilde Türkiye'de kentsel nüfusun %93'e ulaşmasına karşılık karbon salınımlarının %70'inin kentlerde gerçekleşmesi kentleşme politikalarını ön plana çıkarmaktadır. Özellikle Dünya Bankası'nın 2021-2025 yılları için kentleşmeyi sera gazı üreten 5 ana sistemden biri olarak kabul etmesi dengeleyici bir faktör olarak yeşil alanları (hava, su kaynaklarının temizlenmesi ve CO₂ tutulumu için) iklim politikalarının merkezi haline getirmiştir (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Çölleşme ve Erozyonla Mücadele Genel Müdürlüğü, 2022).

Türkiye'nin iklim değişikliğiyle ilgili ilk girişimi 2004 yılında katıldığı BMİDÇS (Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi)'dir. PİA ise 6 Ekim 2021 tarihinde onaylanmış ve anlaşma, 10 Kasım 2021 tarihinde kabul edilerek 2053 karbon nötr hedefi açıklanmıştır. Bu hedefe yönelik yol haritası ve güncellenmiş ulusal katkı beyanı 15 Kasım 2022 tarihinde 27. Taraflar Konferansında (COP 27) sunulmuştur. Bu kapsamda 2030 yılı itibarıyla *artıştan azaltım senaryosu* benimsenmiş ve %41 emisyon azaltım taahhüdü ortaya konulmuştur. Aynı şekilde bu süreçte 2019 tarihli Avrupa Yeşil Mutabakatı (AYM)'nin 2050 hedefi belirleyici rol oynamıştır. Sanayiden, finansmana, enerjiden, ulaşırmaya ve tarıma kadar bir dizi değişikliği öngören yeşil mutabakat, dönüşümün yaratacağı maliyet karşısında Avrupa'nın rekabetçi yönünün korunmasını esas almaktadır. AYM yayınlanmasının hemen ardından Türkiye'nin AB'ye olan ihracatının üzerindeki olası olumsuz etkilerinin bertaraf edilmesi amacıyla Ticaret Bakanlığı nezdinde bir çalışma grubu ihdas edilmiştir. Bu kapsamda Türkiye'nin yeşil mutabakata uyum sağlayacak yol haritası 2021/15 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi 16 Temmuz 2021 tarihinde resmî gazetede yayımlanmıştır. Eylem planında AB'nin eylem öncelikleri doğrultusunda; sınırda karbon düzenlemeleri, yeşil ve döngüsel bir ekonomi, yeşil finansman, ekonomik ve güvenli enerji arzı, sürdürülebilir tarım, sürdürülebilir akıllı

ulaşım, iklim değişikliğiyle m¼cadele diplomasisi, bilgilendirme ve bilinçlendirme faaliyetleri başlıkları altında belirlenen hedeflere ulaşmak amacıyla 81 eyleme yer verilmiştir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2024).

T¼rkiye’de köm¼rle çalışan enerji santrallerinin yaygın bir şekilde kullanılması CO₂ emisyonlarının en temel nedenlerinden birini oluşturmaktadır. Bu kapsamda örneğin elektrik üretiminde köm¼r¼n payının artmaya devam etmesi T¼rkiye’nin net sıfır hedefinden uzaklaşmasının en temel nedenlerinden biridir. Son 10 yıllık s¼re zarfında köm¼r¼den elektrik üretiminin iki katına çıkması durumu bunun en temel göstergelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Nitekim T¼rkiye 2023 yılında köm¼r¼den 118 Twh (Terawatt saat) elektrik üretmiştir. Bu gelişme T¼rkiye’yi, Avrupa’da Almanya’dan sonra ikinci büyük köm¼r¼ üreticisi konumuna yükseltmiştir. Aynı şekilde 2023 yılı itibariyle elektrik üretiminin 1/3’¼nden fazlasını (%36) elektrik santrallerinde üretmektedir. 13 ithal köm¼r, 33 linyit, 4 tařköm¼r¼ ve 1 asfaltit olmak üzere toplam 51 adet faal köm¼rle çalışan elektrik santraline sahip olan T¼rkiye’de öngör¼lebilir bir gelecekte köm¼r¼den elektrik üretim payının artmaya devam edeceği beklenmektedir (VTC Enerji, 2023).

Öte yandan fosil yakıt kullanımıyla ilgili bir diğer sorun alanını ise ithal köm¼r kullanımı oluşturmaktadır. 2015 yılından bug¼ne kadar ithal köm¼r¼n payının yerli köm¼r¼n payını geçmesinin en temel nedenini 2013 yılından itibaren yerli köm¼r¼n payının sabit kalmasına karşılık ithal köm¼r¼n payının artması oluşturmaktadır. Nitekim 2013 yılında yerli köm¼r¼n payı %14,28 iken ithal köm¼r¼n payı %12,28’dir. 2023 yılı itibariyle yerli köm¼r¼n payı %14,27 d¼zeyinde sabit kalırken ithal köm¼r¼n payı %22,09’a yükselmiştir. Bu durum özellikle karbon emisyonlarının bir 1/5’inin köm¼r¼ santrallerinden kaynaklanıyor olması aşıından büyük önem

taşımaktadır. 2012 yılında %14,54 olan bu oran 2022 yılında %19,28 olarak gerçekleşmiştir (Gümüş, 2024)

Türkiye'de enerji üretiminin önemli bir kısmı fosil yakıt kaynaklıdır. Yenilenebilir enerji kaynaklarına yapılan yatırımlara rağmen fosil yakıt kullanımının yoğunluğunun devam etmesi karbon emisyonunda belirleyici bir etki olarak görülmektedir. Bu kapsamda özellikle kömür kullanımının yaygın olması ve bunu petrol ve türevlerinin takip ediyor olması aynı zamanda çoğunu ithal ediyor olması kişi başı karbon emisyonlarının artmasında önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan üreticilerin kendilerine verilen sera gazı emisyon sınırlarını aşmaları halinde karbon emisyonu torunu başına ödedikleri vergi olarak tanımlanan karbon vergisi; doğrudan, kapasite veya performansa dayalı, sınırdan, karbon ticaret sistemi, gelişim ve teknoloji, yeşil yatırım vb. şekillerde de uygulanabilen karbon vergisi ilk kez 1990 yılında Finlandiya'da uygulanmaya başlanmıştır. Sonrasında Finlandiya, Hollanda, Norveç, İsveç, Danimarka, İsviçre, İngiltere, Kanada, Japonya, ABD, Yeni Zelanda gibi birçok ülkede yaygınlaşmıştır. Karbon temelli yakıtlarda talebin azalması, karbon yoğunluklu yakıtların daha az yoğunluklu yakıtlarla ikame edilmesi, enerjinin diğer üretim faktörleriyle ikame edilmesi, daha az karbon yoğunluklu üretim süreçlerinin teşvik edilmesi, daha az yoğunluklu teknoloji ve üretim süreçlerinin teşvik edilmesi gibi avantajlar taşıırken pratik uygulanabilirliğinin zor olması, uluslararası işbirliği gereksinimi, emisyon azaltım zamanlarındaki belirsizlikler, fiyat istikrarını bozarak enflasyona ve işsizliğe yol açması vb. dezavantajları bünyesinde barındırdığı için mesafeli yaklaşılmaktadır (Göğüşdere, 2024).

2024 yılı itibarıyla Türkiye'de henüz resmi olarak uygulanmaya başlanmış bir karbon vergisi sistemi bulunmamakla birlikte geçiş aşaması devam etmektedir. 2015 yılında PİA'yı imzalayarak karbon azaltımı taahhüdünde bulunan Türkiye, aynı zamanda 11 Aralık 2019 tarihli Avrupa Yeşil Mutabakatı doğrultusunda yeşil mutabakat eylem planı hazırlamış ve 16 Temmuz 2021 tarihinde resmî gazetede yayınlamıştır. Eylem planında: sınırdan karbon, yeşil ve döngüsel ekonomi, yeşil finansman, temiz, ekonomik ve güvenli enerji arzı, sürdürülebilir tarım, sürdürülebilir akıllı ulaşım, iklim değişikliği ile mücadele, diplomasi, Avrupa Yeşil Mutabakatı ile ilgili amaçlar yer almaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2021). Bu kapsamda karbon vergisinin en kısa sürede getirilmesi hem sera gazı salınımının kontrolü hem de Cancun 2010 anlaşmasının kabulü nedeniyle bir yükümlülük haline gelmiştir (Şahin ve Çiftçi, 2021: 265). Ancak Türkiye'de iklim değişikliğiyle ilgili mücadele konusunda karbon vergisinin mi uygulanacağı yoksa farklı bir emisyon ticaret sisteminin mi tercih edileceği henüz netlik kazanmış değildir (CASEM, 2023).

Bunun yanında arsa, arazi, bina yapımı vb. emlak rantçılığının önüne geçilmesi, ormansızlaşma ile mücadele edilmesi, orman yangını yönetim sisteminin etkin hale getirilmesi yine bu süreçte söndürme çalışmalarının koordinasyonu ve geliştirilmesi yapay zekâ ve dron teknolojilerinin kullanımı, yapay yağmur ve benzeri yöntemlerin kullanılması etkili olacaktır. Aynı şekilde yenilenebilir enerjiye geçişin sağlanması, ulaşım sektörünün elektrik enerjisine dönüştürülmesi, atık yönetimi vb. Politikaların emisyon ticaret sistemi ve karbon vergisinin bir

anda birbirini destekler nitelikte hibrit yaklaşım yönteminin tercih edilmesi politikanın başarılı olmasında etkili görülmektedir (Şahin ve Çiftçi, 2021: 265).

Öte yandan Türkiye’de finansal gelişme emisyon artırıcı bir etkiye sahiptir. Finansal gelişmelerin karbon emisyonu üzerindeki pozitif etkisi hem bireyler hem de işletmeler kaynaklı olabilmektedir. Bu kapsamda örneğin bireysel açıdan banka kredilerine kolay ve uygun erişim otomobil başta olmak üzere tüketimi dolayısıyla çoğu zaman emisyonu tetiklemektedir. Aynı şekilde finansal gelişmesindeki artışların işletmelerin büyümesine katkı sağlayacak enerji ihtiyacını arttırması emisyonu arttıran bir diğer gelişmedir. Emisyonu artıran bu tür gelişmelere karşılık yenilenebilir enerji kaynaklarının yeterli düzeyde ihtiyaca cevap verememesi, fosil kaynak kullanımının artması ve artma potansiyeli gelecek dönemde gerçekleştirilecek olan karbon-nötr politikalarını zorlaştırmaktadır. Bu kapsamda özellikle bireylerin ve işletmelerin çevre bilincine sahip tüketim kanallarına yönelmeleri ve emisyon azaltımına katkı sağlamaları önemli bir yere sahiptir. Bu bilinç kapsamında karbon-nötr hedefinin gerçekleştirilmesi ve bireysel emisyonların azaltılması mümkün olabilecektir (Yıldız, 2023: 120-121).

AB'nin yeşil mutabakat çerçevesinde karbon ayak izini en aza indirmek için ilave tedbirler geliştirmesi, ticari ilişkilerde bulunduğu ülkelere de yansımış dolayısıyla fosil temelli ekonomik modeller tümünden değişime girmiştir. Bu kapsamda sınırda karbon vergisi tedbiri temel belirleyici faktörlerden biri haline gelmiştir. Türkiye’de bu sürece uyum, ekonominin dönüşümü için bir fırsat olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda karbon-nötr vizyonuyla bütüncül bir iklim değişikliği ve yeni bir kalkınma politikası temel çıkış noktası olarak görülmektedir. Özellikle Türkiye’de son 30 yılda sera gazı emisyonlarının %130 artması AB ülkelerine yapılan ihracatta önemli bir tehdit oluşturma potansiyeli iklim değişikliği politikalarının temel argümanını oluşturmaktadır (WWF, 2021).

Öte yandan sürdürülebilir tarım politikaları kapsamında AYM; iklim değişikliği, biyo-çeşitlilik kaybı, gıda güvenliğini koruma, gıda sisteminin ve karbon ayak izinin azaltımı, gıda sisteminin dayanıklılığının güçlendirilmesi, tarladan sofraya rekabetçi sürdürülebilirlik ve bu geçişe öncülük edilmesi ilkelerini benimsemiştir. Buna ek olarak çiftlikten çatala (from farm to fork) ve biyo-çeşitlilik stratejilerini de uygulamaya koyan AB, ormansızlaşmanın önlenmesi politikalarını da bu sürece dahil etmiştir. Tarihsel gelişim süreci içinde de gıda güvenliği ve kalitesinin sağlanması adına ilk defa Avrupa’da başlayan iyi tarım uygulamalarının temeli Türkiye’de 2007 yılında 18 ilde başlamış ve günümüze kadar olan süreçte gelişme göstermiştir. Ancak söz konusu politikaların sürdürülebilirliğinin sağlanması için tüketiciyi dikkate alan pazarlama anlayışının korunması büyük önem taşımaktadır. Nitekim Türkiye’de gıda güvenliğinin ve yoksulluğun tam olarak çözümlenememesi bahsedilen süreçte iyi tarım uygulamalarının gelişmesini geciktirmiştir (Eryılmaz ve Kılıç, 2018: 628-629). Diğer bir ifade ile çevre sorunlarına yol açan konvansiyonel tarım politikalarının iyi tarım politikalarına dönüşmesi ve bilinçli çiftçiliğin desteklenmesi sürdürülebilir bir tarımsal üretimin benimsenmesinde büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamdaki girişimler; pestisit kullanımında, bilinçli gübre kullanımında, organik tarımın yaygınlaştırılmasında, karada ve suda yaşamın korunmasında, bir çeşitliliğin devamını sağlanmasında büyük önem taşımaktadır. Aynı

şekilde Türkiye'nin geniş kırsal coğrafyaya ve nüfusa sahip olan bir ülke konumunda olması ekonomik kalkınma açısından önemli bir kırsal kaynak potansiyeli sunmaktadır. Bu noktada devletin düzenleyici rolü çerçevesinde tarımda yenilenebilir enerji kaynaklarının yaygınlaştırılması ve tarım sektöründe yatırım olanaklarının artırılması büyük önem taşımaktadır (Karaca, 2013: 9-10).

İklim değişikliği politikalarının önemli bir yönünü de nükleer enerji oluşturmaktadır. Nükleer enerji üreten santraller sahip oldukları avantajlı özellikler sebebiyle küresel arenada her zaman tercih edilen bir enerji kaynağı olarak görülmüştür. Bu kapsamda nükleer enerji kaynakları; çevre, toplum ve gelecek nesiller için güvenli, ucuz, sürdürülebilir ve erişilebilir özellikleri ile diğer enerji kaynaklarının önemli bir alternatifi niteliğindedir. Örneğin nükleer santraller meteorolojik şartlardan etkilenmeden sürekli ve güvenli bir elektrik enerjisi sunma potansiyeli taşımaktadırlar. Aynı şekilde maliyet açısından avantajlar sunmakta, işletmeler için sera gazı salınımı yapmamakta ve kurulum alanları oldukça küçük kalmaktadır. Diğer bir ifadeyle nükleer santraller iklim değişikliği politikaları açısından bir yandan enerji arzı sunarlar iken diğer yandan doğayı minimum etkilenmektedirler. Bu kapsamda özellikle türkiye'de nükleer enerji santrallerinin yapılma aşamasında olmasa iklim değişikliği politikalarında önemli bir alanı oluşturmaktadır (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2024).

Kentlerin aşırı kalabalıklaşması ulaşım sorununu da beraberinde getirmektedir. Kentsel alanlarda hareketlilik ve erişim ihtiyacının en ekonomik ve çevreye en duyarlı bir şekilde karşılanmasını amaçlayan sürdürülebilir kent içi ulaşım politikaları çekme ve itme politikalarıyla anlam kazanmaktadır. Bu kapsamda çekme politikaları; otobüs, metrobüs, raylı sistemler gibi motorlu ulaşım türleri yanı sıra yürüme ve bisikletli gibi motorsuz ulaşım türlerini kapsamaktadır. İtme politikaları ise vergilendirme ve ücretlendirme gibi ekonomik politikaları kapsarken park ve trafik yavaşlatma gibi araç azaltma yaklaşımlarını tanımlamaktadır (Cirit, 2014:ii). Bu kapsamda TÜİK verilerine göre Türkiye nüfusunun %18,30 dördünün ikamet ettiği İstanbul'u 5 Milyon 803 bin ile Ankara, 4 Milyon 479 bin ile İzmir, 3 Milyon 214 bin ile Bursa ve 2 Milyon 696 bin ile Antalya takip etmektedir (TÜİK, 2022). Türkiye'de hem potansiyel nüfus artışı hem de büyükşehirlerle artan göçler dikkate alındığında sürdürülebilir toplu taşımanın öncelikle bu illerde çözülmesi büyük önem taşımaktadır

Öte yandan Türkiye'de kamu gelirleri ve harcamalarının ekolojik etkilerinin dikkate alındığı bir sistem olan yeşil bütçeleme sistemi uygulaması henüz bulunmamaktadır. Diğer bir ifadeyle yeşil bütçeleme çevreye zarar verebilecek uygulamaların vergilendirilmesi ve çevreye faydalı olabilecek uygulamaların ise teşvik edilmesi esasına dayanmaktadır. Ancak çevresel etkiler açısından özel tüketim vergisi, motorlu taşıtlar vergisi vb. vergiler bulunmaktadır. Yeşil bütçeleme sistemi iklim değişikliği ile mücadele politikalarında bir araç olarak kullanılmakta ve bu süreçte etkili görülmektedir (Armağan, 2023:20; Tepekule ve Köslü, 2023: 402).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Küreselleşme sürecinin en temel göstergelerinden birini kentleşme oluşturmaktadır. Kentleşme ile artan kırdan kente ve/veya az gelişmiş kentlerden gelişmiş kentlere insan akışları; sınırlı bir alana yerleşen kitlesel nüfus birikimi, fiziksel, ekonomik, sosyal, kültürel vb.

oluşumların artmasına ve karmaşıklaşmasına yol açmaktadır. Diğer bir ifade ile büyük çaplı değişimleri de beraberinde getiren kentleşme; ekonomik, sosyal ve çevresel zorlukları da beraberinde getirmekte ve çoğunlukla sürdürülemez yaşam biçimlerine yol açmaktadır. Bu kapsamda Türkiye'de 1950'li yıllardan sonra hızlanan kentleşme günümüzde %77 seviyelerine ulaşmıştır Fransa'da bu oran %83 seviyesindedir. Küreselleşme sürecinde Fransa'da daha ılımlı la gerçekleşen bu artış Türkiye'de hem nüfus artışı hem de kentli nüfus artışı açısından daha agresif gerçekleşmiştir. Yine bu dönemde kişi başı karbon emisyonları Fransa'da sürekli azalma eğilimi gösterirken bu durum Türkiye'de artma eğiliminde gerçekleşmiştir.

Yapılan analizlere göre Fransa'da kentsel nüfus artışı ile kişi başı karbon emisyonları arasında negatif yönlü güçlü bir ilişki vardır. Bu ilişkinin ortaya çıkmasında özellikle Fransa'nın küreselleşme sürecinde takip ettiği ısrarcı iklim politikaları etkili olmuştur. Nitekim Fransa bu süreçte; yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmiş, yeni teknolojik toplu taşıma araçlarını cazip hale getirmiş, nükleer enerji kullanımını arttırmış ve gül karbon fiyatlandırma politikalarını başarıyla uygulamış, sürdürülebilir tarım politikalarını yaygınlaştırmış, enerji tasarrufu sağlama tedbirlerini arttırmış, toplum bilincinin oluşturulmasına yönelik tüm paydaşları kapsayan girişimleri koordineli bir şekilde yürütmüş ve yeşil bütçeleme yaklaşımını benimsemiştir.

Öte yandan elde edilen korelasyon katsayısına göre Türkiye'de aynı süreçte kentsel nüfus ile kişi başı karbon emisyonları arasında pozitif yönlü güçlü bir ilişki oluşmuştur. Bu durumun ortaya çıkmasında özellikle ülkelerin gelişmişlik seviyesi başta olmak üzere Türkiye'nin şu yaklaşımları etkili olmuştur: fosil yakıt kaynaklarına aşırı bağımlılık ve ithal kömür kullanımı halen çok yüksek düzeyde seyretmektedir, hem bireysel hem de toplu taşıma araçları sayısal olarak artmakta v kara yolları ulaşım için ağırlıklı kullanılmaktadır, nükleer enerji kullanımına tam olarak geçirememiştir, karbon fiyatlandırma politikaları yoktur veya benzer fiyatlandırma politikaları ile kısıtlı uygulanmaktadır. Bunun yanında sürdürülebilir tarım politikalarını geçiş aşaması devam etmekte ve henüz istenilen düzeyde yaygınlaştırılmıştır. Aynı şekilde enerji tasarrufu sağlama tedbirleri yeterli düzeyde seyretmektedir ve toplum bilincinin oluşturulmasına yönelik tüm paydaşları kapsayan girişimler yetersiz kalmaktadır. Ayrıca yeşil bütçeleme yaklaşımının tam olarak benimsenmemesi bu süreci etkilemiştir.

2015 tarihli PİA ve 2019 AYM Türkiye'nin günümüz iklim değişikliği politikalarının iki temel kaynağını oluşturmaktadır. 10 Kasım 2021 tarihinde PİA'yı kabul eden Türkiye 2053 karbon nötr hedefi açıklamıştır. 2019 tarihli Avrupa yeşil mutabakatı çerçevesinde ise AB ile ticari sürdürülebilirlik kapsamında sınırda karbon düzenlemeleri, yeşil ve döngüsel ekonomi, yeşil finansman, ekonomik ve güvenli enerji arzı, sürdürülebilir tarım ve ulaşım, iklim değişikliği ile ilgili mücadele kapsamında diplomasi, bilgilendirme ve bilinçlendirme faaliyetlerine öncelik vermiştir. Bu kapsamda Türkiye'de uygulanan iklim değişikliği politikalarının temelinde ekonomik dönüşüm yer almaktadır. Fosil enerji kaynaklarından yenilenebilir enerji kaynaklarına geçişi kapsayan bu politikalar iklim değişikliği politikalarının temelini oluşturmaktadır. Özellikle AB ile ticari ilişkilerin sürdürülebilir olması ihtiyacı belirleyici bir etken olarak görülmektedir. Hem yenilenebilir enerji kaynakları açısından hem

de kişi başı karbon emisyonları açısından Türkiye’de uygulanan bu kapsamdaki politikaların bebeklik çağında olduğunu söylemek mümkündür. Diğer bir ifade ile sürecin başarıya ulaşması bir anlamda kentleşme politikalarının başarisına bağlıdır. Politikaların hayata geçirilmesinde hem potansiyel nüfusu hem de aşırı g merkezleri haline gelen; İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa ve Antalya’da Uygulanacak olan politikalara öncelik verilmelidir.

Bu durumdan hareketle kentleşme politikaları merkezinde Türkiye’de iklim değişikliği politikalarının temel alanlarını şu başlıklar oluşturmalıdır: Fosil yakıt kullanımının azaltılması, ithal kömür kullanımının azaltılması, bireysel ve toplu taşıma araçlarının yeni nesil araçların teşvik edilerek azaltılması ve alternatif toplu ulaşım ağrılarının yaygınlaştırılması gerekmektedir. Nükleer enerji yatırımlarına daha fazla önem verilmeli ve karbon fiyatlandırma politikaları değerlendirilmelidir. Sürdürülebilir tarım politikalarının daha yaygın ve güçlü geerleştirilmesi sağlanmalıdır. Enerji tasarrufu sağlama konusunda hem bireyler hem de kurumlar bilinçlendirilmelidir. Özellikle bu kapsamda toplum bilincinin oluşturulmasına yönelik politikalar işbirliği ve koordinasyon çerçevesinde tüm paydaşları kapsayacak nitelikte olmalıdır. Aynı şekilde yeşil btleme yaklaşımının benimsenmesi bu süreçte etkili olacaktır. Bunun yanında daha ılımlı kentleşme, hizmet ve teknoloji odaklı politikalara ağrılık verilmelidir. Fosil yakıt kullanımına yönelik sübvansiyonlar azaltılmalı, enerji kullanımında yaşanan verimsizlikler giderilmeli, yenilenebilir enerji kaynaklarına daha fazla yatırım yapılmalı, planlı kentleşme politikalarına ağrılık verilmelidir.

KAYNAKÇA

- METECRP Ministry of ecological transition, energy, climate and risk prevention. (2016). The multiannual energy plan. Erişim Tarihi 03.12.2024, https://www.ecologie.gouv.fr/sites/default/files/publications/4pages_PPE_GB_DEF_Web.pdf.
- Armağan, A. (2023). Yeşil bütçeleme yaklaşımı: Türkiye'de uygulanabilirliği. *Scientific Journal of Finance and Financial Law Studies*, 3(1), s. 1-22.
- Arslantürk, Z., & Arslantürk, E. H. (2010). *Uygulamalı sosyal araştırma*. Çamlıca Yayınları .
- Bazrkar, M. H., Zamani, N., Eslamian, S., Eslamian, A., & Dehghan, Z. (2015). Urbanization and Climate Change. Filho W. L. (Ed.), *Handbook of climate change adaptation* (ss. 619-655). Berlin: Springer.
- Büyüköztürk, Ş. (2018). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem Akademi.
- CASEM. (2023). Karbon vergisi nedir? . Erişim Tarihi 07.12.2024, <https://www.casem.com.tr/karbon-vergisi-nedir/>.
- Cirit, F. (2014). *Sürdürülebilir kentiçi ulaşım politikaları ve toplu taşıma sistemlerinin karşılaştırılması*. Ankara: T.C. Kalkınma Bakanlığı.
- Eryılmaz, G. A., & Kılıç, O. (2018). Türkiye'de sürdürülebilir tarım ve iyi tarım uygulamaları. *KSÜ Tarım ve Doğa Dergisi*, 21(4), ss. 624-631.
- EU Monitor. (2023). Legal Provisions of COM (2023) 707- Summary of CAP Strategic Plans for 2023-2027: Joint Effort and Collective Ambition. Erişim Tarihi 01.12.2024, https://www.eumonitor.eu/9353000/1/j4nvhdscs8bljza_j9vvik7mlc3gyxp/vm8f1trmdtx.
- European Comission. (2022). France-CAP strategic plan. Erişim Tarihi 01.12.2024, https://agriculture.ec.europa.eu/cap-my-country/cap-strategic-plans/france_en.
- European Comission. (2023). At a glance: France's CAP strategic plan. Erişim Tarihi 05.12.2024, https://agriculture.ec.europa.eu/system/files/2024-01/csp-at-a-glance-france_en.pdf.
- Göğüsdere, C. (2024). Karbon vergisi: Türkiye özelinde bir inceleme. Erişim Tarihi 04.11.2024, <https://www.malikilavuz.com/kategori/son-sayimiz/91-sayi/>.
- GRI (Grantham Research Institute). (2023). French strategy for energy and climate . Erişim Tarihi 10.11.2024, https://climate-laws.org/document/french-strategy-for-energy-and-climate_2d2e.
- Gueret, A., & Schill, W.-P. (2024). The energy transition in france: expansion of renewables stalling, good progress on heat pumps. *DIW Weekly Report*. Erişim Tarihi 20.11.2024, <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/283944/1/1881643239.pdf>.
- Gümüş, B. S. (2024). Domestic coal is far from providing a baseload in Türkiye. Erişim Tarihi 07.12.2024, <https://ember-energy.org/app/uploads/2024/10/Domestic-coal-is-far-from-providing-a-baseload-in-Turkiye.pdf>.
- Halpern, C., & Gales, P. L. (2019). From city streets to metropolitan scale assemblage: transport policy change in paris and ile-de-france region . Erişim Tarihi 10.12.2024, <https://hal.science/halshs-02381894/>.
- IEA (International Energy Agency). (2021). Energy policy review: France 2021. Erişim Tarihi 05.12.2024, <https://iea.blob.core.windows.net/assets/7b3b4b9d-6db3-4dcf-a0a5-a9993d7dd1d6/France2021.pdf>.
- IEA (International Energy Agency). (2024). Sources of electricity generation. Erişim Tarihi 20.11.2024, <https://www.iea.org/countries/france/electricity>.
- ITA (International Trade Administration). (2020). France smart transportation. Erişim Tarihi 20.11.2024. <https://www.trade.gov/market-intelligence/france-smart-transportation>.

- Karaca, C. (2013). Türkiye'de sürdürülebilir tarım politikaları: tarım sektöründe atıl ve yenilenebilir enerji kaynaklarının değerlendirilmesi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 19(1), s. 1-11.
- Keith, M. (2024). Expert comment: Urbanization's role in the climate crisis is being overlooked. Erişim Tarihi 20.11.2024. <https://www.ox.ac.uk/news/2024-01-29-expert-comment-urbanisation-s-role-climate-crisis-being-overlooked>.
- Kete, H. (2022). Green budgeting: France and Italy practices. *Uluslararası Sosyal, Siyasal ve Mali Araştırmalar Dergisi*, 2(2), s. 102-115.
- Lafrance, C., & Wehrmann, B. (2023). How Germany's and France's climate policies and greenhouse gas emissions compare. Erişim Tarihi 20.11.2024. <https://www.cleanenergywire.org/factsheets/how-germanys-and-frances-climate-policies-and-greenhouse-gas-emissions-compare>.
- MEEM (Ministry of Environment, Energy and The Sea). (2016). Energy transition for green growth act. Erişim Tarihi 20.11.2024. [https://www.ecologie.gouv.fr/sites/default/files/documents/Energy%20Transition%20for%20Green%20Growth%20Act%20in%20action%20-%20Regions,%20citizens,%20business%20\(%2032%20pages%20-%20juillet%202016%20-%20Versions%20anglaise\).pdf](https://www.ecologie.gouv.fr/sites/default/files/documents/Energy%20Transition%20for%20Green%20Growth%20Act%20in%20action%20-%20Regions,%20citizens,%20business%20(%2032%20pages%20-%20juillet%202016%20-%20Versions%20anglaise).pdf).
- National Centers for Environmental Information. (2024). Global surface temperature anomalies. Erişim Tarihi 20.11.2024. <https://www.ncei.noaa.gov/access/monitoring/global-temperature-anomalies>.
- New Zealand Foreign Affairs&Trade. (2023). France: climate change strategy- carrots rather than sticks-november 2023. Erişim Tarihi 05.12.2024. <https://www.mfat.govt.nz/en/trade/mfat-market-reports/france-climate-change-strategy-carrots-rather-than-sticks-november-2023#:~:text=A%20key%20goal%20of%20the,will%20be%20reduced%20over%20time>.
- OECD. (2023). Pricing greenhouse gas emissions. Erişim Tarihi 09.11.2024. <https://www.oecd.org/tax/tax-policy/carbon-pricing-france.pdf>.
- Oecd. (2024). Data. Erişim Tarihi 10.11.2024. <https://www.oecd.org/en/data.html>.
- Ourworldindata. (2024). Erişim Tarihi 20.11.2024. Statistics. <https://ourworldindata.org/>.
- ReportLinker. (2024). France: Public transport market overview 2024-2028. Erişim Tarihi 20.11.2024. <https://www.reportlinker.com/>.
- Ritche, H., Rosado, P., & Roser, M. (2023). CO2 and greenhouse gas emissions. Erişim Tarihi 25.12.2024. <https://ourworldindata.org/co2-and-greenhouse-gas-emissions>.
- Ritche, H., Rosado, P., & Samborska, V. (2024). Climate change. Erişim Tarihi 25.11.2024. <https://ourworldindata.org/climate-change>.
- Statista . (2023). Annual greenhouse gas emissions from fuel combustion in the transportation sector in France from 1990-2021. Erişim Tarihi 20.11.2024. <https://www.statista.com/statistics/411876/annual-greenhouse-gas-emissions-of-the-transport-sector-in-france/>.
- Statista. (2024). Installed renewable power capacity in France in 2023, by energy source. Erişim Tarihi 20.11.2024. <https://www.statista.com/statistics/1264142/renewable-electricity-capacity-france/>.
- Şahin, I. F., & Çiftçi, T. E. (2021). İklim değişikliği ile mücadelede Türkiye için karbon vergisi önerisi. *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, s. 254-269.
- T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Çölleşme ve Erozyonla Mücadele Genel Müdürlüğü. (2022). Yeşil Kalkınma Yolunda Karbon Nötr Şehirler. Erişim Tarihi 20.12.2024. https://webdosya.csb.gov.tr/db/cem/icerikler/karbon-seh-r-internet_compressed-kucuk-20221212095627.pdf.
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. (2024). Nükleer enerji. Erişim Tarihi 24.11.2024. <https://enerji.gov.tr/neupgm-nukleer-enerji>.

- T.C. Ticaret Bakanlığı . (2021). Yeşil mutabakat eylem planı. Erişim Tarihi 12.12.2024. <https://ticaret.gov.tr/data/60f1200013b876eb28421b23/MUTABAKAT%20YEŞİL.pdf>.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2024). Yeşil mutabakat eylem planı ve çalışma grubu. Erişim Tarihi 20.11.2024. <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/yesil-mutabakat/yesil-mutabakat-eylem-planı-ve-calisma-grubu>.
- Tepekule, U., & Köslü, G. (2023). Yeşil bütçeleme yaklaşımı ve performans esaslı program bütçe uygulaması: türkiye için bir değerlendirme. *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute* (59), s. 373-406.
- TÜİK. (2022). Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçları. Erişim Tarihi 05.12.2024 Erişim Tarihi 20.11.2024. <https://data.tuik.gov.tr/>.
- TÜİK. (2024). Sera Gazı Emisyon İstatistikleri 1990-2022. Erişim Tarihi 05.11.2024. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Sera-Gazi-Emisyon-Istatistikleri-1990-2022-53701>.
- UN Environment Programme. (2022). Cities and climate change. Erişim Tarihi 04.12.2024. <https://www.unep.org/explore-topics/resource-efficiency/what-we-do/cities-and-climate-change>.
- UN Food Systems Coordination Hub. (2023). France-national pathway toward sustainable food systems. Erişim Tarihi 10.11.2024 Erişim Tarihi 15.11.2024. https://www.unfoodsystemshub.org/docs/unfoodsystemslibraries/national-pathways/france/2023-07-21--national-pathway-france--en.pdf?sfvrsn=6af74cd4_1.
- VTC Enerji. (2023). Rakamlarla 2023 Yılında türkiye'de ve dünya'da elektrik kullanımı. Erişim Tarihi 20.11.2024. <https://www.vtcenerji.com/rakamlarla-2023-yilinda-turkiye-ve-dunyada-elektrik-kullanimi>.
- WNA (World Nuclear Association). (2024). Nuclear reactors in france. Erişim Tarihi 10.11.2024 <https://world-nuclear.org/nuclear-reactor-database/summary/France>.
- World Economic Forum. (2022). Analysis: Global CO₂ Emissions from fossil fuels hits record high in 2022. Erişim Tarihi 20.11.2024. <https://www.weforum.org/stories/2022/11/global-co2-emissions-fossil-fuels-hit-record-2022/>.
- Worldbank. (2024). Databank/Demographics. Erişim Tarihi 14.11.2024. <https://databank.worldbank.org/databases/demographics>.
- WWF. (2021). Türkiye, avrupa birliği yeşil mutabakatı'nı düşük karbonlu ekonomiye geçiş için bir fırsat olarak görmeli Erişim Tarihi 21.11.2024. <https://www.wwf.org.tr/?10722/Turkiye-Avrupa-Birligi-Yesil-Mutabakatn-dusuk-karbonlu-ekonomiye-gecis-icin-bir-frsat-olarak-gormeli>.
- Yıldız, M. (2023). Türkiye'nin karbon nötrlüğü hedefinde ekonomik faktörlerin rolü. *Ekonomi, Politika&Finans araştırmaları Dergisi*, 8(1), s. 102-129.

Küreselleşme Sürecinde Kentleşme ve Kişi Başı Karbon Emisyonları Arasındaki İlişki: Fransa ve Türkiye Arasında Karşılaştırmalı Bir Analiz

Burak DERVİŞOĞLU¹

Özet

Sanat ve tasarım alanında eğitim gören öğrenciler, çeşitli üç boyutlu tasarım ve modelleme programlarını öğrenme imkânına sahiptir. Autodesk Maya, 3ds Max, Cinema 4D ve Blender gibi programlarla temel ve ileri düzey eğitimleri verilebilmektedir. Öğrenciler, üç boyutlu programları öğrenirken, programların özelliklerine bağlı olarak çeşitli zorluklar veya kolaylıklar yaşayabilmektedir.

Bazı programlar lisans ücreti gerektirirken, bazıları ise öğrencilere ücretsiz olarak sunulmaktadır. Blender, açık kaynak kodlu ve ücretsiz bir yazılım olmasıyla öne öğrenciler için tercih edilebilir olarak görülebilmektedir. Öğrenciler, diğer programlarda olduğu gibi Blender'da da temel veya ileri seviyede çalışmalar yapabilmektedir. Blender'ın açık kaynak kodlu olması ve isteyen herkes tarafından geliştirilebilir nitelikte olması, onu diğer programlardan ayıran önemli bir özelliktir.

Çalışma kapsamında, Blender programının sanat ve tasarım eğitimi alan öğrenciler üzerindeki potansiyel etkisi incelenecektir. Programın "Addon" adı verilen eklentileri, temel düzeyde eğitim alan öğrencilerin kullanımını kolaylaştırabilmektedir. Addon'lar, normalde yapımı zaman alabilecek işlemleri hızlandırarak verimliliği artırmaktadır. Ayrıca, isteyen ve yeterli bilgiye sahip olan herkes Blender için eklenti geliştirebilmektedir. Bu durum, programın esnekliğini ve kullanıcı topluluğunun katkı potansiyelini göstermektedir.

Blender'ın açık kaynak kodlu yapısı ve eklenti sistemi sayesinde sunduğu olanakların, öğrencilerin öğrenme süreçlerine ve eğitim deneyimlerine nasıl yansıdığı değerlendirilecektir. Bu özellikler, öğrencilerin yazılımla daha etkileşimli ve esnek bir şekilde çalışmasına imkân tanımaktadır. Bu bağlamda, Blender'ın eğitim alanındaki potansiyel rolü ve katkıları detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

Anahtar Kelime: 3B, Eğitim, Sanat, Tasarım, CGI

Metropolis Filmi ve Proto-Faşizm The Movie Metropolis and Proto-Fascism

Çağan BİR¹

Özet

Bu çalışmada *Metropolis* (Fritz LANG, 1927) filminin politik eğiliminin proto-faşizm olduğu gösterilmektedir. Proto-faşizmin ilkelerinden biri korporatizmdir. Filmde el, beyin ve kalp üzerinden işlenen bir sembolizm vardır. Beyin kapitalist sınıfı; el işçi sınıfını; kalp ise korporasyonu anlatmaktadır. Film, kapitalizmin işçi sınıfına verdiği zararı, yabancılaşmayı, sefaleti göstermektedir. Fakat bu gerçeği göstermesi filmin sol eğilimli bir bakışa sahip olduğu anlamına gelmemektedir. Korporasyon, kapitalizmi aşmak değil devam ettirmek amaçlıdır ve faşistlerin işçileri kontrol etmek için geliştirdiği bir kurumdur. En sonda filmin protagonistisi olan karakter Freder Fredersen faşist devletin veya partinin işlevini üstlenmektedir. Bu durum yine proto-faşizmin parçası olan Mosca ve Pareto'nun elitist teorisiyle ilgilidir. Bu teori de faşizmi önceleyen ve faşistlerin etkilendiği teorilerden biridir. Toplumsal sorunları çözen karakter bir elittir. Filmin bir diğer proto-faşist ögesi bilim ve dine bakış açısıdır. Faşizmin kendi içinde çoğulluk oluşturduğu, kitlelere tek bir dille seslenmediği bir gerçektir. Filmde modernizm, kapitalizm bir tür paganizm olarak hatta ana makine pagan tanrısı Molok olarak görülmektedir. Sömürü ve toplumdaki sıkıntılar da bu paganizm ve din dışılık sebebiyledir. Maria karakteri işçilere şefkati, sabrı, boyun eğmeyi telkin etmektedir. Filmde proto-faşist bir biçimde dini ve geleneksel bir takım anlayışlara dönüldüğünde toplumsal sorunlar çözülecektir denilmektedir. Dolayısıyla filmde, bu üç alandaki (ekonomik, politik ve ideolojik) öğelerin oluşturduğu hikayenin proto-faşist bir mesaj verdiği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: *Metropolis*, Proto-Faşizm, Korporatizm, Kapitalizm, Elitizm.

¹ Dr., Kurum Yok, caganbir@yahoo.com.tr, Orcid: 0000-0002-1525-456X

GİRİŞ

Metropolis filmi 1927 yapımı sessiz bir filmidir. Yönetmeni Fritz LANG'tır. Filme dair farklı yaklaşımlar olsa da bütününe bakıldığında proto-faşist öğelerin hakim olduğu bir hikaye olduğu iddia edilebilir. Proto-faşizm, faşizmi etkileyen ve temelini oluşturan bir takım düşünceleri, kültürel hareketleri vs. ifade etmektedir. Proto-faşizm, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında ortaya çıkan ve daha sonra faşizmin faydalandığı pek çok düşünceye verilen addır. Faşizmin, nazizmin ve varyantlarının yaslandıkları tek ve net bir entelektüel miras mevcut değildir. Proto-faşist anlayışlara örnek olarak demokrasi karşıtlığı, monarşi, diktatör vari güçlü bir lider arayışı, ırkçılık, milliyetçilik, yabancı düşmanlığı, antisemitizm, sosyal darwinizm, savaşçılığın yüceltilmesi, akıl yerine içgüdülerin ve mistisizmin öne çıkarılması gibi fikir ve tutumlardan bahsedilebilir.

Ancak bu çalışmada proto-faşizme dahil üç anlayış üzerinden bir tartışma yürütülmektedir. Bunlar korporatizm, elitizm ve bilim karşıtlığıyla dine yönelen bir kültür anlayışıdır. Korporatizm bölümünde İtalyan ve Alman faşizminde korporasyon anlayışı, uygulanışı ve GUERIN'in korporatizm meselesini ele alışı filmle ilişkilendirilmektedir. Elitizm bölümünde PARETO ve MOSCA'nın düşüncelerinin filmdeki izdüşümü gösterilmektedir. Bilim, din ve kültür bölümü ise MICHEL'in klerikal faşizm ve faşizm muhafazakarlık ilişkisine dair ortaya koyduğu verilerle, filmdeki paganizm vurgusu ve bilim korkusundan dine dönüş anlayışı arasındaki paralellikler gösterilmektedir.

Bu çalışmanın amacı korporatizm, elitizm ve bilim karşıtlığıyla dine yönelik bağlamında kültür üzerinden *Metropolis* filminin proto-faşist bir hikaye ve alt metin oluşturduğunu göstermektir. Korporatizm anlatısından dolayı filmin proto-faşist olduğunu söyleyen bazı yazılar olsa da hem korporatizm bağlamında hem de ele alınan diğer konularda bu kadar kapsamlı bir çalışma yoktur. Çalışmanın önemi *Metropolis* ve proto-faşizm ilişkisi hakkında bütünlüklü ve net bir tez ortaya koymasındadır.

YÖNTEM

Çalışmanın ilk bölümü filmin konusu ve hikaye örgüsünün anlatılmasından oluşmaktadır. Böylelikle diğer bölümlerde yorumlanacak olaylar, kişiler ve meseleler gösterilmektedir. İkinci bölümde filmin ana fikri olan kapitalistlerin ve işçilerin bir araya getirilmesi yani korporasyon meselesi ele alınmaktadır. Hem filmde nasıl ele alındığı hem de faşist akımların korporasyona bakışları ve korporasyonların gerçekte nasıl işlediği tartışılmaktadır. Üçüncü bölümde filmin ana karakterinin bir elit olması dolayısıyla elitizm teorisi ve filmin bu elitizm teorisindeki unsurlarla ilişkisi gösterilmektedir. Dördüncü bölüm ise filmin bilim, din genel olarak modern kültür karşısında nasıl konumlandığını; fabrika, robot, filmin içindeki bazı hikayeler ve semboller gibi unsurlar üzerinden yorumlamaktadır. Böylelikle filmdeki proto-faşist ve faşist düşüncelerle paralellikler gösterilmektedir.

Filmin Konusu ve Hikaye Örgüsü

Metropolis şehrinin altında makineleşmiş işçiler, yabancılaşmış durumda ve sefalet içinde yeryüzünün altındaki başka bir şehirde yaşamaktadırlar. Yukarıda ise stadyumları, okulları, bahçeleri olan farklı kültürel, sportif ve eğlence merkezleriyle, gökdelenleriyle zenginlerin şehri vardır. Filmdeki tetikleyici olay, Metropolis'in "efendisi" kapitalist Johann FREDERSEN'in (bundan sonra yalnızca FREDERSEN) oğlu Freder FREDERSEN'in (bundan sonra yalnızca Freder) bir kadını yoksul çocuklarla birlikte yukarıdaki bahçelerin birinde görmesiyle ve onun peşine düşmesiyle gerçekleşir. Kadının peşinden yerin altındaki fabrikaya gider ve fabrikadaki şartları görünce bambaşka iki gerçeklik olduğunu fark eder. Bu durumu babasına sorduğunda, babası "işçiler yerin altına aitler" gibi şeyler söyler. Freder "ya onlar sana karşı ayaklanırsa" gibi sorular sorar.

Filmdeki önemli bir yan karakter ustabaşı GROT'tur. GROT, FREDERSEN'e tamamen itaatkar konumdadır ve ona bazı işçilerin ceplerinde bulduğu planları getirir. Freder ise yer altı şehrine gider ve bir işçiyle yer değiştirir. Yerine geçen işçinin ise yukarıdaki eğlence, kumar ve fuhuş gözünü boyar. Metropolis'in ortasında mucit ROTWANG'a ait garip bir ev vardır. ROTWANG, FREDERSEN'in ölen karısını robot olarak yaratır. ROTWANG işçilerin cebindeki planların yer altı şehrinin mezarlıkları olduğunu fark eder. Çünkü orada Freder'in peşinden gittiği kadın (Maria) işçilere vaaz vermektedir.

ROTWANG VE FREDERSEN bu olayı gördüklerinde Maria, Babil kulesinin efsanesini anlatmaktadır. İnsanların kule yapıp tepesine "dünya yücedir yaratıcısı insan da yücedir" yazdıklarını söyler. Beyin (efendiler) kuleyi inşa edemediği için eller yani ücretli işçiler kiralamıştır. Eller beynin rüyasını bilmez, sonunda eller ayaklanır ve kule yıkılır. Maria hikayeyi bitirirken "eller ve beynin arabulucusu kalp olmalıdır" der. Aslında bunu söylemek için hikayeyi anlatmaktadır. Çünkü anlattığı hikaye ve Metropolis'in içinde bulunduğu durum birbirine çok benzemektedir.

Maria, işçilere "bekleyin arabulucu gelecek" der. Freder'e ise baş başayken onun arabulucu olduğunu söyler. ROTWANG aslında robota FREDERSEN'in ölen karısı HEL'in suretini vermek isterken; FREDERSEN ROTWANG'a, robota Maria'nın suretini vermesini söyler. Böylelikle kadına olan inancı yıkmak ister. Freder ve Maria aşık olurlar ama ROTWANG Maria'yı yakalar ve esir eder. Freder'in Maria ile buluşmak için gittiği kilisede rahip "kıyamet yakındır" diyerek İncil'den bir hikaye anlatır ve resim gösterir. Gösterdiği resimde canavarın üstünde altın kadeh tutan bir kadın vardır. Bu, Büyük Babil ya da diğer adı Babil'in Fahişesi olan bir hikayedir.

Bu sırada ROTWANG robotu Maria'ya benzetir ve robota; şehri, FREDERSEN'i ve oğlunu yok etmesini söyler. Ardından robotu FREDERSEN'e gönderir. FREDERSEN de robottan, Maria'nın işçilerin gözündeki itibarını yok etmesini ister. Robot, Maria olarak gece bir kulüpte erkekleri baştan çıkaran danslar yapar, rahibin anlattığı Babil'in Fahişesi hikayesi tarzında sahneler görülür. Şehre ölümü getirecek yedi ölümcül günahı teşvik eder. Arkadaşlar kadın için kavga eder, birbirini öldürür ve intihar edenler olur. FREDERSEN işçileri istediklerini yapmaları için bir geceliğine serbest bırakır. Böylelikle onlar zora başvurarak bir

yanlış yaptıklarında o da onlar üzerinde güç kullanabilecektir. ROTWANG Maria'ya "sen işçileri barışa çağırıyorsun robot ayaklanmaya. Robot arabulucuya olan inancı yok edecek" der. ROTWANG robotu, işçilerin makineleri yok etmesini sağlamak için ayarlamıştır. Maria Freder'in arabulucu olmak isteğini gizlediğini söyler. FREDERSEN bunları dışarıdan dinlemektedir ve ROTWANG'ın evine girdiğinde çıkan arbedede Maria kaçır.

İşçiler ayaklanır ve makinelere saldırırlar. Ana makine dahil bütün makineler durur. O zaman işçilerin şehri yıkılmaya ve şehir sular altında kalmaya başlar. Yukarıdaki şehirde de elektrikler kesilir. Maria, Freder ve asistanı Josaphat çocukları kurtarırlar. Aşağıdaki şehirden yukarı fabrikaya çıkarlar. Fabrika üst ve alt şehirlerin arasındadır. O sırada işçiler şehirlerini su bastığını farkında değildirler, dans eder eğlenirler. Ustabaşı GROT "öleceksiniz, çocuklarınız ölecek" diye söyler. "Kim yaptırdı bunu bize" diye konuşulurken cadı diyerek Maria'nın peşine düşerler. Robot yukarıda insanları kışkırtmaya devam eder. İşçiler de robotu öldürmek için üst şehre girerler. Hala Maria ve robotun iki farklı kişi olduğunun farkında değildirler. Ustabaşı, cadı diye işçilere Maria'yı gösterir. Maria'yı yakmak için peşine düşerler. Ama Maria yerine robotu yakarlar. ROTWANG da Maria'yı robot zannederek peşinden gider. Freder, Maria'yı kurtarır bu sırada ROTWANG düşerek ölür. Sonunda Maria, beyin ve eli birleştirecek yürek olma konusunda arabulucu olarak Freder'i cesaretlendirir ve onun vasıtasıyla FREDERSEN ve ustabaşı GROT el sıkışırlar

Korporatizm

Proto-faşizmin öğelerinden biri korporatizmdir. Filmde el, beyin ve kalp üzerinden işlenen bir sembolizm vardır. Filmin epigrafı olan söz: "ellerin ve beynin arabulucusu kalp olmalıdır". Beyin kapitalist sınıfı; el işçi sınıfını; kalp ise korporasyonu anlatmaktadır. Bu sembolizm işçiler için aşağılayıcı bir yaklaşımdır. Film, kapitalizmin işçi sınıfına verdiği zararı, yabancılaşmayı, sefaleti göstermektedir. Fakat bu gerçeği göstermesi filmin sol eğilimli bir bakışa sahip olduğu anlamına gelmemektedir. Bir filmin kapitalizmi nasıl eleştirdiği ve ne gibi bir çözüm önerdiği bu eğilimi belirlemektedir. Çözüm olarak önerilen korporasyon, kapitalizmi aşmak değil devam ettirmek amaçlıdır ve faşistlerin işçileri kontrol etmek için kullandığı bir kurumdur. Faşizmin toplumsal örgütlenmesini sağlayan teori korporatizmdir. Korporatizmde asıl amaç sınıfsal çelişkileri örtmektir. İşçiler filmde akılsız olarak gösterilmektedir. Sadece burjuvazinin emir kulu olan işçi akıllıdır. Diğerleri, makineleri patlattıklarında şehri suyun basacağını, çocuklarını öldüreceğini bile düşünemeyecek kadar akılsız bir kitledir. Bu, filmin aslında işçileri nasıl gördüğünü göstermektedir. Filmin ve proto-faşistlerin asıl korkusu işçilerin ayaklanacak olmasıdır. O yüzden sıkıntılarını bir şekilde yatıştırmak gerekmektedir. Korporasyonların amacı da işçilerin refahından ziyade onların tahakküm altına alınmasıdır.

1919 yılında toplanan İtalyan mücadele Fasciolari'nin programında "üretimin kooperatif temelinde yeniden örgütlenmesi ve emekçilerin kazançlara ortak edilmesi" maddesi vardır (Milza, 2000: 53). Korporasyonlar iki temel yönde teşvik edilmelidir: ulusal dayanışmanın ifadesi olarak ve üretim artışının aracı olarak (2000: 55). Bireylerin yeti ve kuvvetlerini yok etmeye çalışmamalı bunları yüceltmeli ve geliştirmelidir. MUSSOLİNİ'ye göre korporatizm denetim altındaki iktisattır. Sosyalizm ve liberalizmi aşan bir sentezdir.

Filmde işçileri tutan yani ayaklanmalarını engelleyen şey arabulucu düşüncesi ve umududur. Gerçekte de faşistler bu düşünceden faydalanmıştır (Guerin, 2014: 101). Korporasyon düşüncesinin üç vaadi vardır. Bunlar; proleterlikten kurtulma, adil ücret ve patronların iş arkadaşları gibi görüneceği inancıdır. Rekabet yoktur, küçük üreticilerin destek göreceği bir rejim vaat edilmektedir. Parlamenter asalak bir devlet yerine korporatif bir devlet kurulacaktır. O zaman bütün menfaatler sesini duyurabilecektir. Teorik olarak korporasyonun yapısı şöyledir: Korporasyon, işverenlerle işçilerin, teknik uzmanlarla Faşist Parti'nin "eşit" temsili esasına dayanır. Ama gerçekte böyle bir şey yoktur. İşçi sınıfını tahakküm altına almak üzere kurulmaktadır.

Gerçekteki işleyişe bakıldığında, “faşist devlet işe, ücret kısıymı için gerekli şartları yaratmakla başlar, işçi sendikalarının ezilip yok edilmesi, bunların fabrikalardaki uzantılarının ve grev hakkının kaldırılması, toplu sözleşmelerin feshi, işyerinde patronların mutlak hakimiyetinin kurulması” olmaktadır (Guerin, 2014: 201). Faşistler hem sermayeyi hem emeği kontrol ederek aslında kendi diktatörlüklerini güçlendirmek istemektedirler fakat sermaye bunu istememektedir. Korporatif devlet karikatürüne göz boyamak için rıza göstermektedirler. Ama zaten faşistlerinki de başta bir göz boyamadır. Antikapitalist gibi konuşmaktadırlar ama gerçekte duruma göre şekil alan bir ideoloji vardır yani bir demagoji söz konusudur (Guerin, 2014: 89). Korporasyon düşüncesinin antikapitalizmi, küçük burjuva niteliklidir. Hem gerici özelemlerini dile getirdiği orta sınıfı yanına çeker hem de sınıf bilinci zayıf işçileri sosyalizm yolundan saptırır.

Tarihsel olarak kapitalist sınıf korporasyonlara karşı çıktıktan sonra, “korporatif devletten, bir daha ancak faşist sendikalizm iyice arındırıldıktan, sınıf mücadelesiyle ilgili her türlü kalıttan temizlendikten artık tepeden tırnağa sadece geniş bir polis cihazı haline getirildikten sonra söz edilecektir” (Guerin, 2014: 227). Yani söz ve gerçek arasında büyük mesafe vardır. Kurulan korporasyonlarda görevliler yukardan tayin edilir. Asla özel mülkiyet sistemine müdahale yoktur, devlet işletmeleri özelleştirilir, vergi muafiyeti sağlanır, ferdi teşebbüs sınırlanmaz, özel mülkiyete dokunulmaz. Korporasyonlar, sanayiciler ve devlet arasındaki basit bir organ olur.

Ekonomiyi devlet bürokratları yönetiyor gibi görülse de aslında arkada “kapitalist kodamanlar devletin iktisadi genel kurmayı haline gelirler” (Guerin, 2014: 273). Ne işçi örgütlenmeleri ne de orta sınıf küçük üretici korporasyonları vardır hepsi burjuvazinin emrindedir. Burjuvazi bir yandan faşizmin özel teşebbüse ayak bağı olmasından, para buhranı çıkmasından korkar ama faşizmin kitle örgütleri sayesinde toplumun her yerine sızma gücünden de mahrum kalmak istemez. Filmde görülen; kalbin, beyin ve eli birleştirmesi denilen korporasyon fikrinin gerçekliği budur.

Elitizm

Filmde devlete dair hiçbir şey görülmemektedir çünkü filmin bakış açısından liberalizmde devlet yoktur. “Devlet” filmin sonunda ortaya çıkmaktadır. Filmin protagonistisi olan karakter Freder FREDERSEN faşist devletin veya partinin işlevini üstlenmektedir. Bu karakter filmdeki kapitalist sanayici Johann FREDERSEN’in oğludur. Bu durum yine proto-

faşizmin parçası olan MOSCA ve PARETO'nun elitist teorileriyle ilgilidir. Elitizm teorisi de faşizmi önceleyen ve faşistlerin etkilendiği teorilerden biridir. Toplumsal sorunları çözen karakter bir elittir. Bu teoriye göre siyaseti oluşturan her zaman elitlerdir ufak seçkin bir azınlıktır ve kısa aralıklar dışında tarihte hep böyle olmuştur (Pareto, 2005: 35). Siyaset özerk bir olgudur. "Toplumsal gelişmede ve tarih oluşturmada belirleyici bir nitelik taşımaktadır" (Vergin, 2008: 124). Eşitsizlik kaçınılmaz olduğu için demokrasi de bir yanılsamadır. Elitler ve kitle arasında net bir ayrım vardır ve bu değiştirilemez bir yasa gibidir. Tarih, siyaset, toplumsal değişim elitlerin kendi aralarındaki iktidar kavgasıdır. PARETO elitlerin dolaşımı teorisini ortaya atmıştır. Buna göre "tarih seçkinlerin [elitlerin] durmadan devam eden yer değiştirme tarihidir" (Pareto, 2005: 35). Toplumun niteliğini oluşturan kitleler değil elit tabakadır.

Filmde mevcut elitin içinden çıkan muhalif bir karşı elit olarak Freder yeni bir sistem kurulmasına aracılık eder. Artık muhalif elit olarak aşağıdan gelen tepkilere seyirci kalmaz. Onları da yanına çekmenin bir yolunu bulmalıdır.

Elit grup kah kurnazlığa kah güce başvurarak elde etmiş olduğu toplumsal ve siyasal iktidarı idame ettirmeye çalışmaktadır, ama kitlelerin baskısıyla ve alt-tabakalardan gelen yeni seçkinlerin de katkısıyla kendisini, ister istemez yenileme durumundadır. PARETO'ya göre, elitlerin dolaşımı toplum için sadece yararlı değil, aynı zamanda gereklidir de. Zira elit grup kapalı bir grup oluşturduğunda dolaşım engellenmiş olur ve toplumda devrimler patlak verebilir (Vergin, 2008: 126).

Filmin en sonunda ustabaşı GROT'un da bir tür elit olduğu tek akıllı işçi olarak yeni sistemde işçilerin temsilcisi gibi olduğu düşünülebilir. Çünkü PARETO için elit, üstün nitelikli olmalıdır. "Kendi dallarında en üstün dereceleri almış olanları bir sınıf içinde toplayarak bu sınıfa 'elit' adını verebiliriz" (Pareto'dan aktaran Kapani, 2007: 127). Filmde de iki elit karakterin yani Freder ve GROT'un yeni bir sistem kurmasıyla ve yeni elitler olmasıyla devrim de engellenmiş olmaktadır.

Filmde önce kurnazlığıyla FREDERSEN işçileri ayaklandırıp onlara saldırmak için bir bahane üretmek ister. Ama sonra bu planın şehrin üst kısmı için de kötü sonuçları olur. Bir tür kaos oluşur. Bu yüzden karşı elit bir karakter Freder yeni bir sistem kurulmasını sağlar. MOSCA'ya göre iktidar azınlığın elindedir bu azınlığa yönetici sınıf ya da siyaset sınıfı demektedir (Mosca, 2004: 5). Yönetici sınıfın üyeleri bazı toplumlarda olduğu gibi akrabalık ilişkileriyle bağlıdırlar ya da kültür ve ideoloji birliği vardır. MOSCA'ya göre siyaset sınıfı muhalif elitleri de kapsar. Bu bağlamda hem akrabalık bağı hem de muhalif elit olarak görülebilecek Freder, MOSCA'nın anlayışına uymaktadır.

HİTLER *Kavgam* kitabında dünyada ırklar, halklar arasında olduğu gibi ülkenin kendi içinde de, aristokratik ilke gereği yönetim ve etki en iyi kafalara teslim edilmelidir demektedir (Hitler'den aktaran Milza, 2000: 71). Bunlara efendi yetkisi tanıyacak devlet ve anayasa iyidir. Olağanüstü dehalar sıradan insanlarla aynı kurallara tabi değildirler. Kararları çoğunluk değil tek kişi alabilir. Eğitimli zeki bir kitleyi yönetmek daha az donanımlı bir kitleyi yönetmekten daha zordur gibi fikirleri savunmaktadır. Ona göre kendilerini yönetmekten aciz olan kitlelerin,

tabiatın kendilerine olağanüstü yetenekler bağışladığı bir grup insan, bir avuç önder tarafından yönetilmesi gerekir.

PARETO ve MOSCA'yı elitizm düşüncesinin ötesinde proto-faşist yapan bazı unsurlar; PARETO'nun gücü ve şiddeti yüceltmesi ve MUSSOLİNİ'nin faşist İtalya'sında senatör olmasıdır. MOSCA ise demokrasinin yalan olduğuna inandığı gibi genel oy hakkını bile reddetmektedir. Filmde işçiler daha önce belirtildiği gibi akılsız bir kitledir. Yalnızca itaatkar ustabaşı GROT akıllı gösterilmektedir. Bu da filmin elitistliğinin bir başka göstergesidir.

Bilim, Din ve Kültür

Filmin bir diğer proto-faşist ögesi bilim ve dine bakışıdır. Faşizmin ve proto-faşizmin kendi içinde çoğulluk oluşturduğu, kitlelere tek bir dille seslenmediği bir gerçektir. Filmde modernizm ve kapitalizm bir tür paganizm olarak görülmektedir. Freder Maria'nın peşinden fabrikaya girdiğinde bir iş kazası yani patlama olur işçiler yanarlar, yaralanırlar o sırada Freder ana makineyi insanların yakılarak kurban edildiği pagan tanrısı Molok olarak görür. Hatta insanların bağlanmış, esir alınmış şekilde kurban edilmeye götürüldüklerini hayal eder yani işçilerin durumunu buna benzetir.

Johann FREDERSEN'in iş yerinin adı Yeni Babil kulesidir. Freder kilisedeyken rahibin anlattığı Babil kulesinin hikayesi, Metropolis'teki toplumsal yapının “bugününü” ifade etmek için anlatılmaktadır. Hikayede işçiler köle gibi çalışırlar ve sonunda efendilerin açgözlülüğü sonucu ayaklanarak kuleyi yıkarlar. “Bu dönemle” pagan Babil dönemi arasındaki benzerliği göstermektedir. Robot ise Babil'in Fahşesidir. Yedi ölümcül günahı getirir. Ayrıca işçileri sabretmeye, arabulucuya değil ayaklanmaya çağırır. Yani filmin, modern bilimin ya da modern düşüncelerin böyle bir sonucu var dediği de düşünülebilir. Çünkü mucit şehri yok etmek istemektedir. FREDERSEN'in ölen karısına olan aşkı sebebiyle FREDERSEN'den intikam almak istemektedir. Bu, bilimin kapitalizmin yıkıcılığını da aşan yıkıcılığına dair filmin bir tepkisi ya da korkusu olarak da görülebilir. Bunun ötesinde bilimsel devrimler ve sanayi devriminden sonra modern zamanlarda ortaya çıkan marksizm ve anarşizm gibi akımların işçileri ayaklandırma anlayışına da dikkat çektiği söylenebilir.¹

Robotu yapan mucit, bilim insanı bir satanisttir. Evindeki laboratuvarında ters pentagram vardır. Ürettiği robot insanları baştan çıkarmaktadır. Filme göre genel anlamda sömürü ve toplumdaki sıkıntılar da bu paganizm ve din dışılık sebebiyledir. Meryem Ana'yı temsil eden Maria karakteri işçilere şefkati, sabrı, boyun eğmeyi telkin etmektedir. Şefkatle kurtulacaklardır. Yani kalp, beyin ve eli birleştirecektir. Filmde proto-faşist bir biçimde dini ve geleneksel bir takım anlayışlara dönüldüğünde toplumsal sorunlar çözülecektir denilmektedir.

¹ Hatta robot ile ilgili şöyle bir yorum bulunmaktadır: “Robot bir tür parazittir. Anti-semitik filmlerdeki gibi kirli, manipülatif ve hiper-cinseldir. Bu filmlerdeki burjuva Yahudiler ya da asimile olmuş, tanınmaz, gündelik hayata sızmış Yahudilere benzemektedir. “Öteki” parazit olarak topluma sızmıştır. Modernitenin ajanı, Bolşevizm, enternasyonal bir Yahudi finans komplosu böylelikle kitleleri ayaklandırıp ülkeyi terörize edecektir. İyi vatandaş bunları tanımalıdır çünkü vatandaş gibi görünür ve davranır ama aslında dışarıdan sistemi yok etmek için gelmiştir. “Öteki” yani organik ve milli olmayan bir şeyin politik sisteme dışarıdan yerleştirilmesi faşist ideolojinin temel düşüncelerinden biridir. Hatta ROTWANG ismindeki ‘rot’ Almanca kızıl anlamına gelmektedir. Bu bir rastlantı olsun ya da olmasın yine de enteresan bir olgudur” (Pena, 2023: parag. 17).

Bu, faşizmin her türünün dini ve geleneksel değerlere dönmeyi savunduğu anlamına gelmemektedir. Fakat proto-faşizmin, modernizm eleştirisinin böyle bir yönü olduğunu göstermektedir.

MUSSOLİNİ, aklın düşmanı olan faşizm kendini bir hareket gönül gözüyle görme ya da iman etme şeklinde beliren bir sezgi bir efsane sayar der [...] Nazizim de kaynağını, aynı soydan bir felsefede, Oswald SPENGLER’de bulur [...] [O] rasyonalizme, din ötesi tabii bilgilere, dine karşı kurum satmaya yeltenen ve dinden üstün olduğunu iddia eden eleştirici bilime saldırır (Guerin, 2014: 188-189).

Bilim bir çöküş olayıdır. “Rahipler, ayinleri ve dogmaları için bir sistem oluşturma çabası içinde olsalar da sistematik mantık, dini duygulara yabancısıdır ve öyle de kalacaktır” (Spengler, 2020: 17).

“Nazizm aklın yerine tanımlamakta bile güçlük çektiği bir müphem hayat mistiği ve dinamizm koyar [...] GOERING gerçek şeflerin kültür ve bilime ihtiyacı yoktur demektedir” (Guerin, 2014: 189). Nazizm kendini Hristiyanlığa karşı konumlandırır ve kendi ideolojisini onun yerine koymak ister. Ama burada asıl olarak faşist rejimler değil proto-faşizm ele alınmaktadır. Fransa’daki faşizmde yani Vichy rejiminde Hristiyanlığın bir payı vardır (Michel, 2011: 89). Bunun ötesinde Katolik Kilisesinin savunduğu değerlerin oynadığı başat rol bağlamında DOLFUSS Avusturyası, SALAZAR Portekizi ve 1940’tan sonra Hırvatistan ve Slovakya’da kurulan rejimler sayılabilir (Michel, 2011: 94). Bunlara Klerikal faşizmler denmektedir. Bunlar sanayi toplumunun bir takım getirilerinden çekinmektedirler.

Faşizm öncesine dair bir tespit olarak şöyle bir durumdan bahsedilebilir. Bilimsel ve teknik gelişmelerdeki hızlanma yaşam koşullarını belli oranda iyileştirmekle birlikte, “sınırsız ve korkutucu bir dünya karşısında şaşkınlığa toplum ve üretimin artan dengesizliği ve hayatın ritmindeki değişme karşısında ise korkuya yol açmaktadır [...] dinsel ya da genel anlamda mistik bir dönüş gözlemlenmektedir” (Michel, 2011: 14). Filmin kapitalizmle paganizmi özdeş görmesi de bir tür proto-faşizmin dayandığı muhafazakarlığın ürünüdür. Zaten muhafazakar güçlerin küçük bir bölümü faşizme muhalefet etmiştir ve bu gecikmiş bir şekilde yani bu muhalefet, faşizm ölmek üzereyken olmuştur (Michel, 2011: 18).

SONUÇ

Bütün bunlar göz önüne alındığında HİTLER’in ve GOEBBELS’in filme neden hayran olduğu ve LANG’ın eşi olan senarist Thea von HARBOU’nun neden Nazi partisine üye olduğu anlaşılmaktadır. Hatta GOEBBELS, LANG’a propaganda bakanlığında iş teklif etmiştir (Marshall, 2015: parag. 4). “LANG, HİTLER’in iktidara gelmesiyle ayrıldığı eşinin Nazilere katılmasının şaşkınlığını yaşayarak ABD’ye kaç[mıştır]” (Ergül, 2024: parag. 3). LANG kaçtıktan sonra anti-Nazi filmler çekmiştir. Ancak *Metropolis* filmi gösterildiği gibi hem korporatizm hem elitizm hem de din, bilim ve kültüre dair yaklaşımıyla proto-faşist bir hikaye ve alt metin oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ergül, A. M., 2024, *Distopya Janrının Kurucusu Metropolis Faşist Mi?*, ArtDog İstanbul, Erişim tarihi: 4.12.2024, <https://artdogistanbul.com/distopya-janrinin-kurucusu-metropolis-fasist-mi/>
- Guerin, D. (2014). *Faşizm ve Büyük Sermaye*. (B. Tanör, Çev.) İstanbul: Habitus Yayıncılık.
- Kapani, M. (2007). *Politika Bilimine Giriş*. (19. Baskı). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Lang, F. (Yönetmen). (1927). *Metropolis*, Potsdam-Berlin-Almanya, Universum Film.
- Marshall, C., 2015, *Fritz Lang Tells the Riveting Story of the Day He Met Joseph Goebbels and Then High-Tailed It Out of Germany*, Open Culture. Erişim tarihi: 5.12.2024, <https://www.openculture.com/2015/04/fritz-lang-tells-the-riveting-story-of-the-day-he-met-joseph-goebbels.html>
- Michel, H. (2011). *Faşizmler*. (F. Üstel, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Milza, P. (2000). Faşizm Belgeleri. *Gericilik Küreselleşirken Faşizm!... Yeniden mi?...* (s.52-83). Ankara: Ütopya Yayınları.
- Mosca, G. (2004). *Siyaset Biliminin Temelleri*. (H. İlhan, Çev.) Ankara: Alter Yayınları.
- Pareto, V. (2005). *Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü*. (M. Z. Doğan, Çev.) Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Pena, A. L., 2023, *Metropolis or: the Insidious Nature of Fascism*, Off Screen, Cilt: 27, Sayı: 3-4-5. Erişim tarihi: 6.12.2024, <https://offscreen.com/view/metropolis-or-the-insidious-nature-of-fascism>
- Spengler, O. (2020). *Düşünceler*. (G. Akın, Çev.) İstanbul: Karbon Kitaplar.
- Vergin, N. (2008). *Siyasetin Sosyolojisi*. (Gözden Geçirilmiş 6. Baskı). İstanbul: Doğan Kitap.

Literary Sources for Territorial Identity

Emilia SARNO¹

Abstract

The contemporary geo-literary approach has its roots in humanistic geography. However, geography's interest in literature was limited until the 1970s, when more and more emphasis was placed on literary sources for spatial analysis. In this context, many scholars began to look at literature differently, such as Yi-Fu Tuan, who proposed new approaches of geography to literary text. Since then, literary texts have been regarded as a social document through which to interpret territories, but also as a useful tool for representing territorial facts and symbols.

Studies along these lines have intensified, and one of the aspects examined is the role of literary sources in analyzing the identity of a territory. The constituent elements of territorial identity take the form of a constant interaction between a community and a territory, an interaction interwoven with motivations and values. This dynamic vision is nourished by actions and beliefs that contribute to the profile of a community and the enduring heritage that constitutes its essence. Well, literature contributes to building the profile of a community and at the same time nurturing its memory. Literature gives life to territories and proposes further interpretations of them. However, a text is not only useful in constructing senses and meanings for a territory, but also proposes an interpretation of places and can act on the collective imagination, creating a shared social memory.

Therefore, the paper, through case studies, analyzes how literary sources contribute to the construction of a territorial identity and also reinforce it where critical human and social issues emerge.

Keywords: Geography, Literary Sources, Territorial Identities, Collective Memory.

İşin Dönüşümü: Yakın Gelecekte Teknolojinin İş ve İstihdama Etkisi

Erdal BEŞOLUK¹

Recep Uğurcan ŞAHİN²

Özet

Tüm dünyada ülkeler, şirketler ve araştırmacılar hızla gelişen üretim teknolojilerini hem takip etmekte hem de gelecekte işi ve istihdamı ne yönde etkileyeceği konusunda öngörülerde bulunmaktadır. Ne var ki yapay zekâ teknolojisi bu öngörü ve tahminlerin çok ötesine geçerek geleceği kökten şekillendirecek en önemli unsur haline dönüşmüştür. Bırakın çok uzak bir geleceği sadece birkaç on yıl sonrası için bile teknolojik ilerlemelerin işi ve istihdamı kökten değiştireceği, birçok işi tamamen veya kısmen ortadan kaldıracağı ve nicelerini de getireceği tahmin edilmektedir. Teknolojinin kitlesel işsizlik doğuracağına yönelik tahminler eskilere dayansa da ilk defa teknolojinin yok edeceği istihdam alanlarının yaratacaklarını geçeceği beklenmektedir. Bu bakımdan geleceğin dünyasını iyi anlayabilmek ve ona şimdiden hazırlanabilmek için teknolojinin emek piyasalarına olan etkisini mümkün olduğunca doğru tahmin etmek elzemdir. Bu çalışma mevcut öngörüler çerçevesinde yakın gelecekte teknolojinin emek piyasalarına olan etkisini incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İşin Dönüşümü, Üretim Teknolojileri, Yapay Zekâ, İş, İstihdam

ICHUS

¹ Dr, İstanbul Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri ilişkileri, erdalbesoluk@hotmail.com.tr ORCID: 0000-0001-8796-4547

² Dr, Yalova Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri ilişkileri, recepugurcansahin@hotmail.com ORCID: 0000-0001-8286-3325

GİRİŞ

İnsanın çalışma hayatı içindeki konumu iktisat tarihinin her aşamasında değişmiş ve devrim yaratan yenilikler ile insana emek piyasasında yeni roller biçilmiştir. Günümüzde de teknolojinin sağladığı fiziksel, dijital ve biyolojik sistemlerin üretim sürecine dâhil edilmesi ile insanın emek piyasasındaki konumu yeniden şekillenmektedir. Nesnelerin interneti, büyük veri (big data), 3D yazıcılar, otonom robotlar, akıllık fabrikalar (karanlık fabrikalar) ve yapay zekanın hızlı gelişimi gibi yeni eklentiler üretimde insan gücüne olan ihtiyacın azalmasına ve emek talebinin ne yönde değişeceği tartışmalarının yeniden gündemi meşgul etmesine neden olmuştur. Bu tartışmaların tarihi eskiye dayansa da üretimde teknoloji yoğunluğunun artması kitlesel işsizliğin ortaya çıkmasına neden olmamıştır. Ne var ki üretim teknolojilerindeki inanılmaz ilerlemeler ile birlikte gelecekte istihdamın giderek daralacağı tahmin edilmektedir. Teknolojinin işte meydana getirdiği devrimsel dönüşümler geçmişteki gibi birçok mesleği yok edecek ancak bu defa daha az işi beraberinde getirecektir. Bu çalışmanın amacı mevcut öngörüler çerçevesinde yakın gelecekte iş ve istihdamdaki dönüşümü incelemektedir.

Geçmişten Günümüze Çalışma Hayatı

Çalışma hayatı ve çalışmaya atfedilen değer tarihsel süreç içerisinde sürekli olarak değişikliğe uğramıştır. Bazı toplumlar çalışmayı yüceltirken bazıları ise toplumun alt tabakalarının yetine getirmesi gereken bir uğraş olarak görmüştür. Nitekim tarım toplumlarında çalışma aşağılık bir şey olarak görülürken, bu anlayış Endüstri devrimi ile birlikte değişime uğramış ve çalışma kutsallaşmaya başlamıştır (Yakın, 2019: 5). Sanayi ötesi toplumlarda ise iş bir statü göstergesine dönüşerek tarihsel süreç içerisindeki en çok değer atfedilen konumuna ulaşmıştır. Günümüzde bireyin yaptığı iş artık bir saygınlık göstergesidir.

Tarım Toplumu ve Çalışma Hayatı

İnsanlar avcı-toplayıcı bir hayat sürerken besinlerini avcılık, balıkçılık ve toplayıcılık yaparak elde etmişlerdir. Yaklaşık olarak 10.000 yıl önce insanlar ilk defa yerleşik hayata geçip daha önceden ehlileştirdiği yabani bitkiler ile tarıma başlamışlardır. İnsanlık Suriye, Anadolu, Afganistan ve İran gibi çeşitli bölgelerde çiftlikler oluşturmuş ve bu dönemde elde edilen bilgi birikimi daha sonraki insanlık gelişiminin maddi kaynağını oluşturmuştur (Güran, 2009: 9-10). Avcı-toplayıcı dönemde çalışma hayatında sadece uzmanlık gerektiren işler ile sınırlı olarak basit bir iş bölümü görülürken; tarım döneminde nüfusun da artmasına paralel olarak çalışma hayatında daha karmaşık bir işbölümü oluşmuştur.

Çalışma hayatında ortaya çıkan iş bölümü toplumsal sınıfları da doğurmuş, tarım devriminin ilk yıllarında bu alanda başkası için ekip diken köle emeğini doğurmuştur. Savaşların oldukça sık görülüşü bu yıllarda savaş esirleri köle emeği ihtiyacını karşılamıştır. Köle emeğinin bir sonraki adımı Avrupada feodal sistem içerisinde yer alan serfler oluşturmuştur. Çalışma ilişkisi bu dönemde toprak sahibi senyör ve toprağı işleyen serf sınıf arasındaki toplumsal ve hukuki kurallar ile belirlenmiştir. Feodal toplumlarda; *“toprağın bir bölümü toprak sahibi (senyör) tarafından toprağı işleyenlere (serfler) tahsis edilmekle beraber, tarım araç ve malzemelerinin de köylüler tarafından kullanılmasına müsaade edilmektedir. Ancak senyör hem toprağın hem de serfin sahibidir”* (Yakın, 2019:6). Bu sistem kölelik

sisteminin devamı olarak da görülmektedir. Kölelik sisteminden farklı olarak köleler bireysel olarak ailesinden uzağa gönderilebilirken, serfler toprağa bağlı olduğu için toprakla birlikte alınıp satılmıştır (Ören ve Yüksel, 2012: 45).

Sanayi Toplumu ve Çalışma Hayatı

İngiltere’de ortaya çıkan Sanayi Devrimi, buharlı makinanın icadı gibi sembol teknolojik ilerlemelerle birlikte, çalışma hayatını insan ve hayvan gücüne dayalı üretim yapısını kökten değiştirerek makine gücünün hâkim olduğu yeni bir modele taşımıştır (Arslan, 2018: 151-152). Sanayi Devrimi ile birlikte, üretim süreçlerinde makineleşme ve fabrikalaşma hız kazanmış, bu durum çalışma hayatında köklü değişimlere yol açmıştır. Kırsal alanlardan kentlere yoğun göçler gerçekleşmiş, işçi sınıfı oluşmuş ve böylece çalışma saatleri ve koşulları yeniden tanımlanmıştır. Bu dönemde, çalışma hayatı daha düzenli ve disiplinli bir yapıya bürünmüş, iş bölümü ve uzmanlaşma artmıştır. Ancak, uzun çalışma saatleri, düşük ücretler ve kötü çalışma koşulları gibi sorunlar da ortaya çıkmıştır. Bu sorunlar, sendikaların ve işçi hareketlerinin doğmasına zemin hazırlamıştır (Tokol ve Alper, 2017: 17-18)

1824 yılında işçilerin sendikal haklarını kazanana kadar gayri insani çalışma koşullarında çalıştığı iyi bilinmektedir. Özellikle çocukların koç küçük yaşlardan itibaren pamuk tarlaları ve fabrikalar başta olmak üzere günde 14 saatten fazla olacak şekilde istihdam edilmişlerdir. Benzer şekilde yaşlılar ve kadınlar da düşük ücretlerden dolayı yetersiz kalan hane gelirine destek verebilmek için emek piyasası içerisinde yer almışlardır (Alpdoğan, 2024: 12). Sanayi toplumunda, üretim odaklı bir ekonomi hâkim olmuş, emek yoğun sektörler ön plana çıkmıştır. Bu dönemde, iş güvencesi ve sosyal haklar sınırlı olup, işçiler genellikle işverenlerin insafına bırakılmıştır. Zamanla, işçi sınıfının örgütlenmesi ve mücadeleleri sonucunda, çalışma saatlerinin kısaltılması, ücretlerin iyileştirilmesi ve çalışma koşullarının düzeltilmesi gibi kazanımlar elde edilmiştir. Bu gelişmeler ile modern çalışma hayatının temellerini atılmıştır.

Sanayi Ötesi Toplum ve Çalışma Hayatı

Sanayi ötesi toplum, bilgi ve hizmet sektörlerinin ekonomide ağırlık kazandığı, teknolojik yeniliklerin ve dijitalleşmenin ön plana çıktığı bir yapıyı ifade eder. Bu dönemde, üretim süreçleri otomasyon ve Yapay Zekâ (Artificial Intelligence-AI) ile desteklenmiş, emek yoğun işlerden bilgi yoğun işlere geçiş hızlanmıştır. Çalışma hayatında esneklik artmış, uzaktan çalışma ve serbest çalışma gibi yeni istihdam biçimleri yaygınlaşmıştır. Sanayi ötesi toplumda, bireylerin sahip olduğu bilgi ve beceriler, ekonomik değer yaratmada kritik bir rol oynamaktadır. Bu nedenle, sürekli öğrenme ve kendini geliştirme önem kazanmıştır. Ayrıca, iş güvencesi ve sosyal haklar konusunda yeni tartışmalar ortaya çıkmış, esnek çalışma modellerinin getirdiği avantajlar ve dezavantajlar üzerinde durulmuştur. Bu dönemde, çalışma hayatının yapısı ve iş ilişkileri, teknolojik gelişmeler ve küreselleşmenin etkisiyle yeniden şekillenmiştir (Parlak, 2004: 112-113).

Günümüzde teknoloji sayesinde dördüncü sanayi devrimi (Endüstri 4.0) yaşanmaktadır. Bu üretim sistemi “akıllı fabrikaları, makineleri, sistemleri, ürün ve süreçleri internet üzerinden entegre eden, siber fiziksel sistemler yardımıyla fiziksel gerçekte dünyaya ve sanal dünyaya eşzamanlı veri sunan bir sistem” olarak tanımlanmaktadır (Kamber ve Bolatan, 2019:

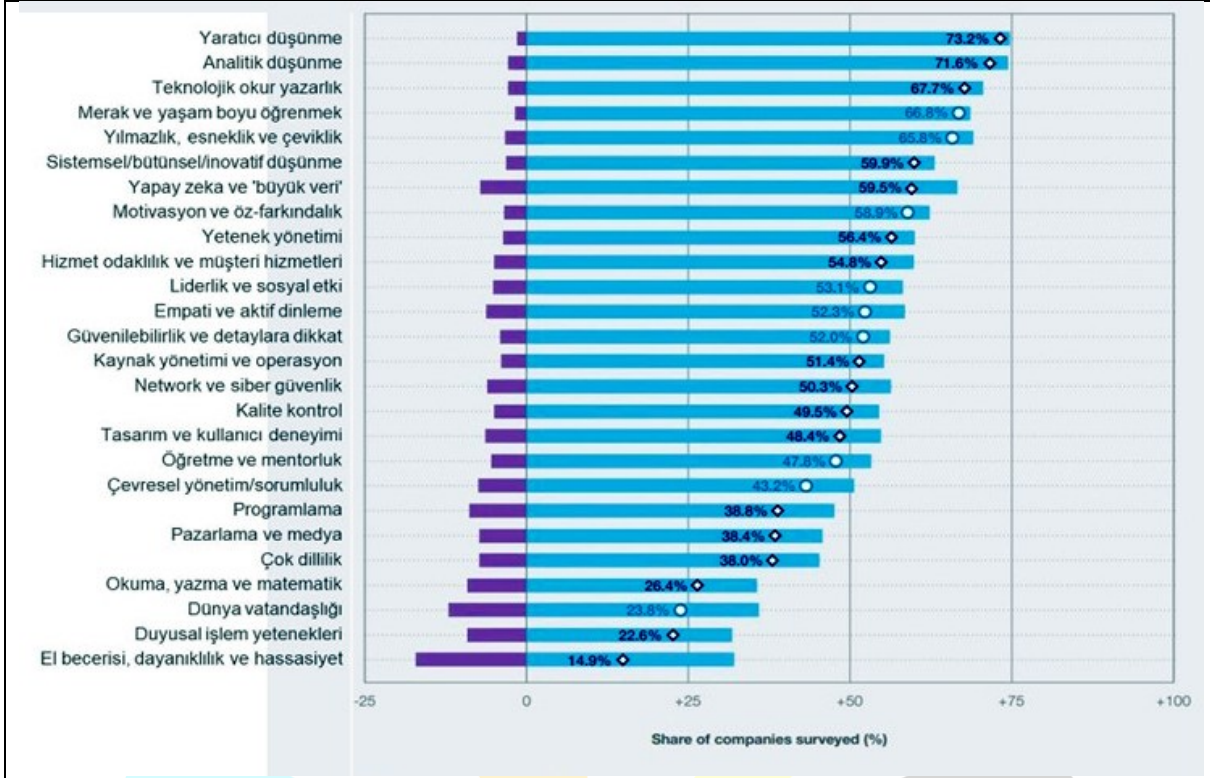
838). Endüstri 4.0'ın en karakteristik özelliği insanların yapabildikleri işleri kolayca öğrenip gerekli becerileri kullanabilen yapay zekâ destekli robotların üretim sürecine dâhil edilmesidir. Günümüzde bu dahiliyet insan ve robotların ortak işbirliği seviyesindedir. Bu yeni üretim sisteminde robotlar eskiden emek yoğun olarak gerçekleştirilen ve fiziksel olarak yorucu olan işleri yerine getirirken, insan ise üretimin çıktılarını kontrol etmektedir. İnsan ve robot işbirliğinin hangi seviyede kalacağı, üretimde robotlaşmanın artmasının emeğin üretimdeki konumunu ne oranda etkileyeceği işin geleceği tartışmalarını da yeniden alevlendirmiştir (Fırat ve Fırat, 2017: 213-4214).

İşin Geleceği: Teknolojik Gelişmelerin İşe ve İstihdama Etkisi

2000'li yıllardan itibaren hızlı teknolojik gelişmelere paralel olarak işin geleceği (the future of work) meselesi akademi dünyasının sıkça tartıştığı bir olgu haline gelmiştir. Ancak bu konuda tahminler yapan ilk kişi Peter Drucker'dır. Drucker 1959 yılında bilgi işçisi "knowledge worker" kavramı ile gelecekte bilgi temelli işlerin giderek artacağını savunmuş ve işin geleceği hakkında öngörülerde bulunmuştur (Drucker, 1999: 87-92). Daha sonra Alvin toffler 1970'de yayınladığı Gelecek Şoku "Future Shock" kitabında işin geleceğini daha detaylı olarak ele almıştır. Tofler'e göre gelecekte işin adı hiç değişmese bile işin gereklilikleri ve işi yapacak çalışan tipi mutlaka değişime uğrayacaktır (Toffler, 1970). İşin geleceği konusunda birçok yazar öngöründe bulunmuş olsa da teknolojinin günümüzdeki boyutlarına ulaşması ve gelişen yapay zekâ denemelerinin vadettiği yenilikler tahminlerin çok ötesine geçmiştir. Günümüzde Yeni Sanayi Devrimi veya Endüstri 4.0 olarak da adlandırılan yeni üretim paradigmasında teknolojinin nimetleri üretimin her alanında yer almaktadır. Nitekim 3D yazıcılar, insansız otonom araçlar, akıllı insansız fabrika tasarımları, nesnelerin interneti ve yapay zekâ teknolojisi hızla gelişerek üretimi yeni bir boyuta taşımaktadır (Yakın, 2019: 1).

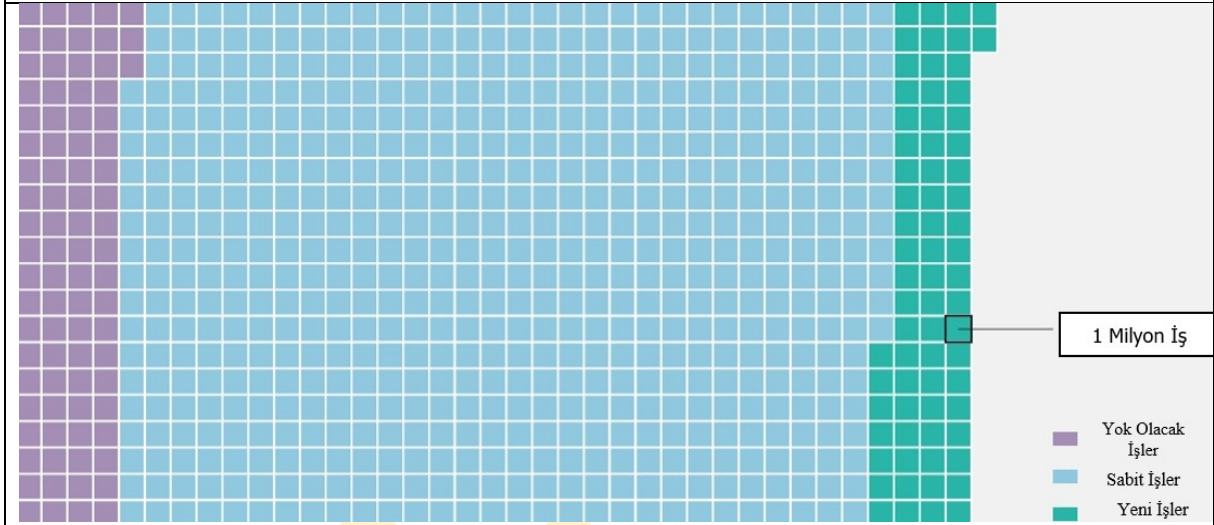
İşin geleceği kavramı, 21. yüzyılda üretim teknolojilerinin hızla gelişmesine paralel olarak üretimdeki teknoloji yoğunluğunun artması ve diğer taraftan dünya görülen nüfus patlaması sonucunda iş ve istihdam konusuna yönelik tartışmaları ve öngörülerini kapsayan çatı bir kavramdır. Özellikle 1980 sonrası küreselleşmenin hızlanması ve küresel rekabetin artması şirketlerin üretim teknolojilerine olan yatırımlarını arttırmış ve çalışma yaşamına köklü değişiklikler ortaya çıkarmıştır. Bu kavram, emek yerine teknolojinin ikamesinin artmasına paralel olarak çokta uzak olmayan bir gelecekte işin dönüşümünü, iş için gerekli olan çalışan türünü ve becerilerini, işin kalitesini ve istihdamın yapısını kökten değişikliğe uğratacağına yönelik öngörülerini ve bu soruna yönelik yaklaşımları içermektedir (OECD, Future of Work, 2019).

Tablo 1. İş İçin Gerekli Olan Beceri/Yetkinliklerin Değişimi (2023-2027)

Kaynak: World Economic Forum, Future of Job Report, 2023, s.39.

Tablo1'e bakıldığında yakın gelecekte teknolojik okuryazarlık, yapay zekâ, büyük veri, network ve siber güvenlik gibi teknolojinin değerini arttırdığı beceriler iş hayatı için önemini arttırırken, diğer taraftan geleneksel işlerin ihtiyaçları olan el becerisi, dayanıklılık, okuma, yazma ve matematik gibi beceriler ise önemini kaybetmektedir. Başka bir ifade ile teknolojinin iş hayatındaki varlığı güç kazandıkça ona adapte olabilen bireyler daha kolay istihdam olabilecekken; geleneksel becerilere sahip olup çağın gereksinimlerinin gerisinde kalan bireylerin ise işsiz kalma potansiyeli artacaktır.

Tablo 2. 2023-2027 Teknolojinin İşe Tahmini Etkisi

Kaynak: World Economic Forum, Future of Job Report, 2023, s.28.

Geçmişten günümüze teknolojinin üretim sürecindeki katma değerinin artmasının işi ve istihdamı değiştireceği öngörülmektedir. Ancak Dünya Ekonomik Formuna (DEF) göre tarihte ilk defa teknolojinin yok edeceği iş alanları yaratacağı alanlardan daha fazla olacaktır. Tablo 2’te göre DEF 2027 yılına kadar teknolojik ilerlemelerin etkisiyle 673 milyon iş alanının % 2’sinin yok olacağını öngörmektedir. Bu döneme kadar 69 milyon yeni istihdam alanı ortaya çıkacakken 83 milyonu ise kaybolacaktır.

Son yıllarda Yapay Zekânın vadettikleri tahminlerin çok ötesine geçmiş ve bu teknolojinin işe ve istihdamı ne yönde etkileyeceği sorgulanır olmuştur. Bu etki üç grup halinde incelenmektedir;

a. Risk Altındaki İşler: Bu işler rutin ve tekrarlayan görevlerden oluştuğu için yapay zekâ veya otomasyon sistemleri tarafından kolayca yerine getirilebilecek işler olarak görülmektedir.

- Veri Girişi ve İşleme: Muhasebeciler, veri giriş elemanları ve arşivleme işleri.
- Çağrı Merkezi Operatörleri: Yapay zekâ destekli sohbet botları ve müşteri temsilcileri.
- Montaj ve Üretim İşleri: Özellikle otomotiv ve elektronik sektöründe faaliyet gösteren iş alanları.
- Kasiyerler: Otomatik ödeme sistemleri.
- Nakliye ve Depolama İşleri: Otonom araçlar ve robotik lojistik sistemleri.

b. Dönüşüm Geçirecek İşler: Bu kategorideki işler tamamen kaybolmasa da yapay zekâdan etkilenecek değişime uğrayacaktır.

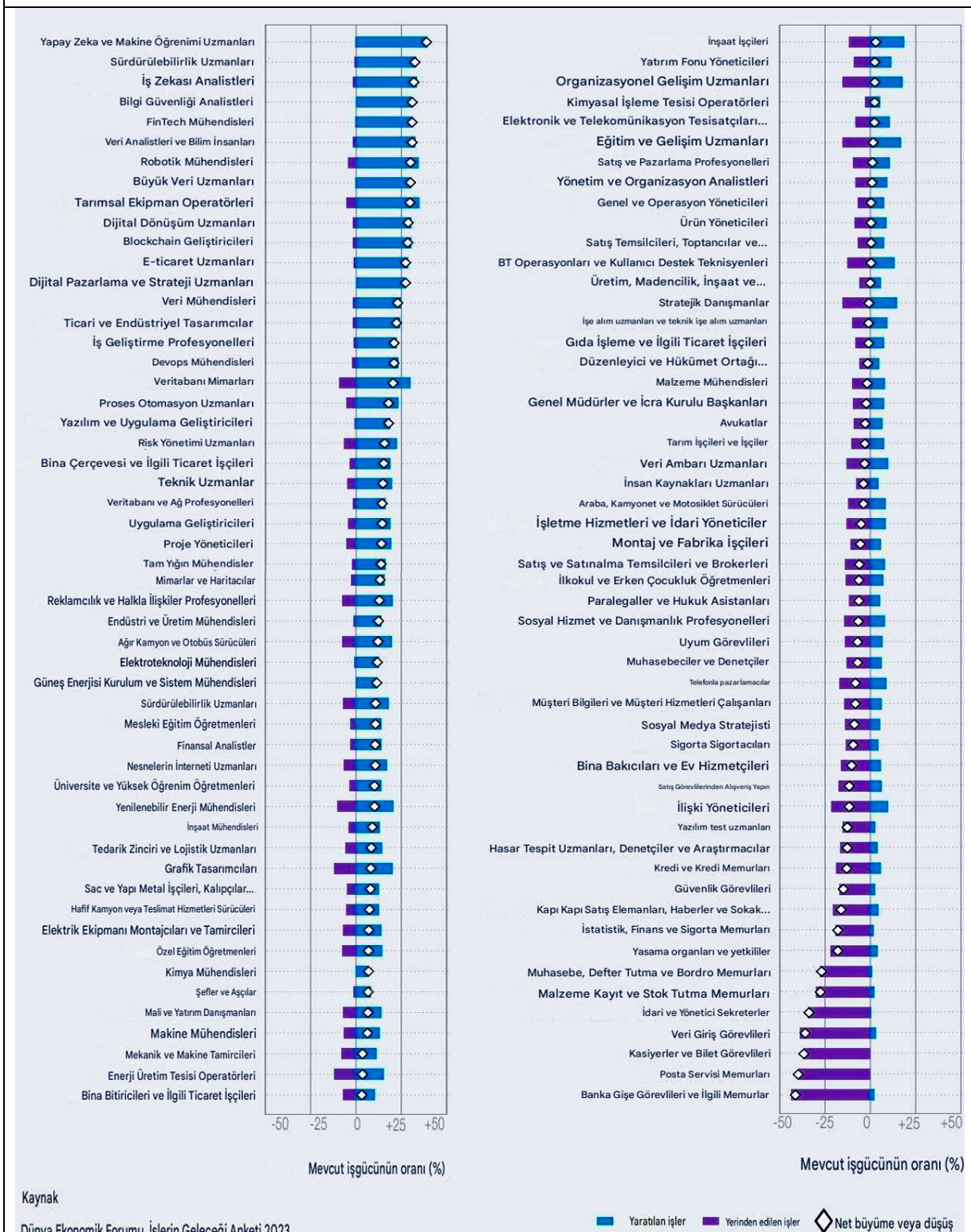
- Pazarlama ve Satış: Yapay zekâ müşteri davranışları, satın alma alışkanlıkları ve pazar trendleri gibi büyük miktarda veriyi analiz ederek bu sektörü şekillendirebilir.
- Hukuk ve Muhasebe: Yapay zekânın belge inceleme ve analiz sürelerini saniyeler içerisinde tamamlaması bu işleri de yeniden şekillendirebilir.

- Sağlık Hizmetleri: Yapay zekâ destekli teşhis, hasta takibi ve ameliyat robotların gelişmesi.
- Eğitim: Kişiselleştirilmiş öğrenim materyallerinin yapay zekâ ile hazırlanabilmesi.
- c. Yeni İş Alanları: Yapay zekâ yeni yeni iş alanlarının oluşmasına da katkı sağlayacaktır:
 - Yapay zekâ Uzmanları: Yapay zeka yazılımı ve algoritma geliştirme işleri.
 - Robotik Mühendislik: Robot tasarımı, üretimi ve bakımı.
 - Siber Güvenlik Uzmanları: Yapay zekâ beraberinde yeni güvenlik açıklarını da getirecektir. Daha fazla veri ve otomasyon güvenlik tehditlerini de artırabilir.
 - Veri Bilimciler ve Analistler: Büyük veri setlerinin işlenmesi ve analiz edilmesi.
 - E-Ticaret ve Dijital Pazarlama: Yapay zekâ destekli ticaret platformları.
 - Tarım: Yapay zekâ destekli dronlar ve sensörler ile daha hassas ve verimli tarım.

Üretimde yüksek teknoloji girdisinin artmasına paralel olarak tehdit altında olan işler toplam istihdamın %27'sini oluşturmaktadır. OECD özellikle risk altında gördüğü İnşaat, çiftçilik, balıkçılık ve ormancılık gibi düşük ve orta seviye vasıf gerektiren emek yoğun işlerde yüksek bir teknolojik atılım beklemektedir. Bu sektörlerde istihdamın büyük ölçüde yeniden şekillenmesi beklenirken; yüksek teknolojiyi hali hazırda kullanan işleri ise değişime uğrayacağı öngörülmektedir. OECD'nin "Yapay Zekâ ve İş Gücü Piyasası" adlı raporunda çalışanların teknolojinin iş ve istihdama yönelik algılarına göre gelecek 10 yıl içerisinde çalışanların 5/3 işini yapay zekâyı kaptıracığı yönünde endişe taşımaktadır (OECD, 2023).

Tablo 3 incelendiğinde yapay zeka ve makine öğrenimi, bilgi güvenliği, iş analistliği, Fintech mühendisliği, robotik mühendisliği, veri analizi, büyük veri (Big data) uzmanlığı, dijital dönüşüm uzmanlığı gibi teknoloji yoğun olan ve yapay zeka teknolojisinin ortaya çıkardığı veya dönüştürdüğü alanlar/meslekler önem kazanmıştır. Diğer taraftan İnşaat işçiliği, muhasebe ve bordro işleri, veri girişi, kasiyerlik, posta memurluğu, gişe görevliliği, güvenlik görevliliği, satış ve pazarlama gibi düşük veya orta seviye beceri gerektiren işlerin yakın gelecekte ya tamamen ya da kısmen ortadan kalkacağı öngörülmektedir.

Tablo 3. Teknolojinin Yaratacağı ve Yok Edeceği İş/Meslekler (2023/2027)

Kaynak: World Economic Forum, Future of Job Report, 2023, s.39.

Yapay zekâ teknolojilerinin emek yoğun işleri etkileme olasılığı ülkelerin teknolojik altyapıları ile de doğrudan ilişkilidir. Az gelişmiş ülkelerde bedensel emek gerektiren işler gelişmiş ekonomilere kıyasla çok daha yoğundur. Bu ülkelerde dijitalleşmenin ve teknolojinin emek piyasasına entegresinin yetersiz olması işlerin sahada emek gücü ile yapılmasının devam etmesine neden olabilecektir. Diğer bir deyişle, gelişmiş ülkelerde iş ve istihdam yapay zekâ temelli üretim teknolojilerinden daha fazla etkilenecekken; az gelişmiş ülkeler daha az etkilenecektir. Örneğin günümüzde hızla yaygınlaşan uzaktan çalışma modellerinin kabul görmesinde teknolojik altyapının yeterliliği, işletmelerin teknolojiye adaptasyonu, kültürel yapılar ve yaşam biçimleri etkili olmaktadır. Amerika Birleşik Devletlerinde Covid krizin yoğunlaşmaya başladığı Mart 2020 ortalarından ve Nisan 2020 başına kadar geçen süreçte işverenlerce evden çalışma imkânı tanınan işgörenlerin oranındaki artış %39'lara ulaşmıştır (Brenan, 2020). 2000 sonrası gelişen teknolojilerin iş hayatına entegrasyonu part-time çalışma, uzaktan çalışma, serbest çalışma (freelance) gibi yeni istihdam türlerini hızla geliştirerek kayıt dışı işleri sürekli hale getirmiştir. Nitekim ABD'de 2028 yılına kadar tüm departmanların % 73'ünün uzaktan çalışanlara sahip olacağı tahmin edilmektedir (Upwork, 2024). Öte yandan az gelişmiş ülkelerde yoğun olarak görülen küçük işletmelerin yaygın olarak bulunduğu emek yoğun sektörlerde evden çalışma olanaklarının çok geniş olmadığı saptanmıştır (Aşçı, 2020: 246).

SONUÇ

Üretim teknolojilerinde görülen hızlı ilerlemeler ile iş süreçleri, emek kullanımı ve kaynakların verimliliği üzerinde köklü bir değişim ortaya çıkmıştır. Bu değişim geçmişteki sanayi devrimlerinden bugüne kadar birçok aşamada gözlemlenmiş ve günümüzde dördüncü sanayi devrimi (Endüstri 4.0) ile zirveye ulaşmıştır. Böylece çalışanın emek piyasası içindeki konumu ve geleceği hakkındaki tartışmalar tekrar alevlenerek kamuoyunu meşgul etmeye başlamıştır. Bir taraf, teknoloji kartopu etkisi ile hızla gelişirken üretim, lojistik ve hizmet sektörlerindeki birçok işin gelecekte yapay zeka destekli otonom araçlarla yerine getirileceğini ve bunun gelecekte birçok işi yok ederek büyük kitleleri işsizliğe iteceğini savunmaktadır. Diğer taraf ise iş gücünün tamamen makineler tarafından devralınmasının gelir eşitsizliği ve sosyal uyum gibi sorunları da beraberinde getireceğini ve bu nedenle teknolojinin çalışanların verimliliğini artıran bir araç olarak kullanılacağını savunmaktadır. Bu yaklaşıma göre insanların teknolojiyi yönetici ya da destekleyici roller üstlenerek emek piyasası içinde kalmaya devam edecektir. Yüz yıl önce yazılan fantastik romanlarda geçen teknolojik yeniliklerin günümüz dünyasında sıradan hale geldiğini göz önüne aldığımızda, uzak gelecek için doğru öngörülerde bulunmak çok olası görünmemektedir. Bu nedenle bu çalışma gibi yakın gelecekte teknolojinin muhtemel etkilerini analiz etmek ve buna uygun planlamaların yapılması daha uygun olacaktır.

Teknoloji geçmişte olduğu gibi gelecekte de bazı işleri yok ederken yeni istihdam alanlarını doğuracaktır. Ancak dördüncü sanayi devrimi (Endüstri 4.0) ile bu dinamiğin tersine dönebileceği yönünde endişeler dile getirilmektedir. DEF ilk defa teknolojinin yatacağından daha fazla işi yok edecek bir kapasiteye ulaştığını ileri sürmektedir. Ayrıca otomasyon, yapay zeka ve robotik teknolojilerinde görülen hızlı ilerlemeler ile bu değişimin çok daha hızlı olması beklendiği için teknolojinin yarattığı yeni iş alanlarının genellikle yüksek vasıf gerektirdiği, bu

yüzden bu işlere geçişin kolay olmayacağı savunulmaktadır. Nitekim üretim teknolojilerinde hızlı ilerlemeler ile birlikte teknolojik okuryazarlık, yapay zekâ, büyük veri, network ve siber güvenlik gibi becerilerin hızla önem kazandığı; diğer taraftan el becerisi, dayanıklılık, okuma, yazma ve matematik gibi geleneksel becerilerin ise değer kaybettiği görülmektedir. Yapay zeka ve makine öğrenimi uzmanlığı, sürdürülebilirlik uzmanlığı, büyük veri uzmanlığı, bilgi güvenliği analistliği, fintech mühendisliği, blockchain geliştiriciliği, eğitim ve gelişim uzmanlığı, robotik mühendisliği, dijital pazarlama ve strateji uzmanlığı ve çevre koruma uzmanlığı gibi mesleklerin giderek değer kazanmaktadır. Diğer taraftan veri giriş elemanı, yönetici asistanlığı, muhasebecilik ve defter tutma elemanı, müşteri bilgileri ve müşteri hizmetleri, çağrı merkezi operatörlüğü, montaj ve fabrika işçiliği, gişe görevliliği, posta memurları satış ve satın alma temsilciliği ve genel ofis sekreterliği gibi geleneksel ve genellikle manuel veya tekrarlayan süreçlere dayanan mesleklerin ise gelecekte hızla değer kaybedeceği görülmektedir.

Bu aşamada, ülkemizdeki eğitim sisteminin geleceğin teknolojilerine uyum sağlayacak çalışan tipinin sağlanabilmesi adına yeniden revize edilmesi gerekmektedir. Meslek liselerinde ve meslek yüksekokullarında eğitimi verilen ve önemini kaybetmesi beklenen meslekler şunlardır;

- Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı
- Tekstil ve Moda Tasarımı
- Basım ve Yayın Teknolojileri
- Posta Hizmetleri ve Kargo İşletmeciliği
- Muhasebe ve Vergi Uygulamaları
- Seramik ve Cam Tasarımı
- Reklamcılık ve Tanıtım
- Fabrika İşçiliği ve Montaj Teknolojisi ile İlgili Bölümler
- Mekanik Teknolojisi (robotik ve otomasyona entegre olmayan programlar)
- Matbaa ve Baskı Teknolojisi
- Moda Tasarımı ve Tekstil Teknolojisi
- Büro Yönetimi ve Sekreterlik
- Matbaa Teknolojisi
- Montaj Teknolojisi (Endüstri Montaj İşçiliği ile ilgili alanlar)
- Reklamcılık ve Halkla İlişkiler
- Metal İşleri Teknolojisi (klasik üretim yöntemleri odaklı olanlar)
- Seramik ve Cam Teknolojisi (manuel üretime odaklı geleneksel yöntemler)
- Görsel Sanatlar ve Grafik Tasarımı

Ayrıca temel teknolojik okuryazarlık öğretecek derslerin en azından seçmeli olarak müfredata eklenmesi, üniversitelerin teknolojik altyapılarının geliştirilmesi, geleceğin meslekleri için yeni bölümlerin kurulması, çağın gerisinde kalan bölümlerin güncellenmesi yerinde olacaktır.

KAYNAKÇA

- Alpdoğan, F. F. (2024). Mikro çevre istismarcılığından fabrika işçiliğine” çalışma hayatında meydana gelen bazı sosyolojik farklılaşmalar (avcı-toplayıcı toplum, tarım toplumu ve sanayi toplumu), *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 1-18.
- Arslan, G. T. (2018). Çalışmanın evrimi: sanayi toplumundan sanayi ötesi topluma geçiş, 2(1), 145-162.
- Aşçı, M. S. (2020). *Krizler çağında çalışma yaşamının geleceği*, 228-254. (Öz, S., Onursal F. S. ve Terzioğlu, C. (Ed.). 2000. *Sektörlerin ve mesleklerin geleceği*, İstanbul, Hiperyayın.)
- Brenan, M. (2020). U.S. workers discovering affinity for remote work. U.S. Workers Discovering Affinity for Remote Work (gallup.com) Erişim Tarihi: 26.08.2024
- Drucker, P. F. (1999). Knowledge-worker productivity: the biggest challenge, *California Management Review*, 41(2), 79-94.
- Fırat, O. Z. ve Fırat, S. Ü. (2017). Endüstri 4.0 yolculuğunda trendler ve robotlar, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46(2), 211-223.
- Güran, T. (2009). *İktisat tarihi*, İstanbul, Der yayınları.
- Kamber, E. ve Bolatan, G. İ. S. (2019). Endüstri 4.0 Türkiye farkındalığı, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(30). 836-847.
- OECD. (2019). *The future of work*; Paris, OECD Employment Outlook.
- OECD. (2023). İstihdam görünümü raporu 2023 “yapay zekâ ve iş gücü piyasası”, https://www.tisk.org.tr/dokuman/a3454354365345345345345345_en.pdf Erişim Tarihi: 15.11.2024.
- Ören, K. ve Yüksel, H. (2012). Geçmişten günümüze çalışma hayatı, *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 1(1), 35-59.
- Parlak, Z. (2004). Sanayi ötesi toplum teorilerinin eleştirel bir değerlendirmesi, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2, 95-125.
- Toffler, A. (1970). *Future shock*, New York, Random House, Future Shock (vnbrims.org) Erişim Tarihi: 27.06.2024.
- Tokol, A. ve Alper, Y. (2017). *Sosyal politika*, Bursa. Dora Yayın Evi.
- Upwork (2024). Üçüncü Yıllık "Geleceğin İş Gücü Raporu" Genç Nesillerin Çalışma Yaşamının Geleceğini Nasıl Yeniden Şekillendirdiğine Işık Tutuyor | Yukarı çalışma (upwork.com) Erişim Tarihi: 28.08.2024.
- World Economic Forum. (2023). https://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2023.pdf. Erişim Tarihi: 23.08.2024.
- Yankın, F. B. (2019). Dijital dönüşüm sürecinde çalışma yaşamı, *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi*, 7(2), 1-38.

Özel İlgi Turizminde Yeni Trendler: Hobiye Dayalı Yoga ve Meditasyon

Gönül GÖKER¹
Hanife İMAMOĞLU²

Özet

Özel ilgi turizmi; Dünya Turizm Örgütü tanımlamasına göre “ belirli ilgi alanına sahip kişilerin özel çekicilikleri bulunan destinasyonlara grup ya da münferit olarak yaptıkları ziyaretler” şeklindedir (Akıncı & Kasalak, 2016; Tanrısevdi ve Çavuş, 2003). Özellikle 1980 sonrası kitle turizm tercihlerinin alternatif turizm türlerine kayması ile birlikte özel ilgi kapsamında seyahatler artmıştır. Sağlık, Spritüel ya da Holistik turizm alanında da değerlendirilen Yoga ve Meditasyon turizmi son dönemlerin en önemli özel ilgi trendleri içerisinde yer almaktadır. Söz konusu çalışmada yoga ve meditasyon kavram ve tarihçelerinden bahsedilmiştir. Çalışma yoga ve meditasyonun Türkiye ve dünyada destinasyon örnekleri ve medyada ki içeriklerine yönelik bilgilerin derlendiği nitel bir çalışmadır. Çalışma özgün nitelikte olup benzer nitel çalışmalara ve bu konu ile alakalı nicel çalışmalara öncelik etmesi açısından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Özel İlgi Turizmi, Yoga, Meditasyon, Sağlık.

ICHUS

¹ Unvan, Üniversite, Bölüm, Orcid:

² Unvan, Üniversite, Bölüm, Orcid:

GİRİŞ

Günümüzde turizm, sadece yeni yerler keşfetmekten çok öteye geçerek, bireylerin bedensel, zihinsel ve ruhsal sağlığını iyileştirmek için önemli bir araç haline gelmiştir. Özel ilgi turizmi olarak adlandırılan bu yeni trend, belirli ilgi alanına sahip bireyleri hedef alarak turizm sektörüne farklılık ve çeşitlilik katmaktadır. Sağlık turizminin bir alt dalı olarak kabul edilen yoga ve meditasyon turizmi ise kadim bilgelikle modern yaşamı birleştirerek, hem fiziksel hem de zihinsel sağlığı destekleyen deneyimler sunmaktadır. Gastronomi, doğa sporları ve kültürel etkinlikler gibi diğer özel ilgi alanlarına yönelik turizm türleri de benzer şekilde, bireylere kişiselleştirilmiş ve anlamlı seyahat deneyimleri sunar, bu sayede, hem turistler yeni yerler keşfederken hem de sağlıklarını koruyup kişisel gelişimlerine katkıda bulunurken, turizm daha önce ulaşılmamış köşelere doğru genişlemektedir. Çalışma kapsamında, özel ilgi turizminden ve türlerinden bahsedilerek, yoga ve meditasyon açıklanarak kavramların turizm ile ilişkisine değinilmiştir. Modern yaşamın getirdiği stres ve hızlı tempo, bireyleri daha derin bir içsel huzur arayışına itmektedir. Bu arayış, özel ilgi turizminin önemli bir kolunu oluşturan yoga ve meditasyon turizminde somutlaşmaktadır. Yoga ve meditasyonun fiziksel ve zihinsel sağlığa olan sayısız faydaları, bu uygulamaları sadece kişisel gelişim araçları olmaktan çıkarıp, turizm sektöründe önemli bir pazar haline getirmiştir. Stres yönetimi, bağışıklık sistemini güçlendirme ve genel yaşam kalitesini artırma gibi faydalarıyla yoga ve meditasyon, bireylerin tatil anlayışlarını dönüştürerek, hem bedenlerini hem de zihinlerini dinlendirmelerine olanak tanımaktadır. Yoga ve meditasyon kapsam ve amaçları bakımından özel ilgi turizm çatısı altında bu şekilde değerlendirilebilir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1 Özel İlgi Turizmi

Özel ilgi turizmi, insanların seyahat tecrübelerinden ve farklı turizm türlerine olan meraklarından, kitle turizmi yerine daha kişisel gezi ve seyahatleri içeren bir turizm türüdür. Önceleri alternatif turizm kapsamında değerlendirilen, günümüzde ise hem ayrı bir tür olarak hem de bir alternatif turizm çeşidi olarak değerlendirilmektedir (Kozak ve Bahçe,2009;122). Özel ilgi turizmi, kişinin kendine özgü hobilerine, deneyimlerine, ilgi ve merak duygusuna ve yenilenme gereksinimlerine göre gerçekleştirilir. (Kozak ve Bahçe,2009:122) Bu kapsamda gerçekleştirilebilecek turistik eylemler; rekreatif faaliyetler, doğa ile iç içe geçirilen etkinlikler, yoga ve meditasyon sayılabilir.

Özel ilgi turizminde birey kendi ruhsal, fiziksel ve bedensel bütünlüğü için seyahat edebilir, seyahat amacı ve destinasyon tercihleri açısından bakıldığında, yoga ve meditasyon özel ilgi turizmi kapsamında ele alınabilir (Kaçar, 2023:97).

1.2 Özel İlgi Turizmi Türleri

Özel ilgi turizmi, hobiye dayalı (golf, şarap, alışveriş, yat, macera, kumar, uzay, yoga gibi), kültüre dayalı (kültürel miras, tarihi yerler, etnik festivaller, sanatsal etkinlikler gibi), doğaya

dayalı (doğa yürüyüşü, kampçılık, kuş gözlemi, eko turizm gibi) ve eğitime dayalı (dil kursları, akademik seminerler, gençlik kampları gibi) olmak üzere dört ana kategoriye ayrılabilir. (Kozak ve Bahçe, 2009:137)

1.2.1. Özel İlgi Turizm Kapsamında Yoga ve Meditasyon

1.2.1.1. Yoga ve Meditasyon

Yoga etimolojik açıdan ‘bir araya getirip bağlamak’, ‘sıkı sıkı tutmak’ anlamına gelen ‘yuj’ kökünden türemiştir (Eliade,2017:18). Aggwarl, (2008) Yoga kelimesi için ‘birlik’ anlamına da geldiğini belirtmiştir. (Akt. Ekici vd,2017:1270). Yoga sözcüğü genel manada bütün nefsin isteklerini kırma çalışmalarını ve meditasyon çeşitlerini tabir eder. (Eliade,2017:18) Bu anlamda yoga, bireyin iyi bir sağlığa, dengeli bir zihne ve fiziksel olarak kendini iyileştirmek amacıyla yaptığı düzenli egzersizlerdir. (N, Ravishankar, 2009:6) Yoga genellikle sağlık ve zindelik için bir terapi ya da egzersiz sistemi olarak anlaşılmaktadır. (Basavaraddi, 2015). Kökleri Hindistan’da Vedalar döneminde ortaya çıkan, altı ortodoks Hint düşünce sisteminden biri olan, günümüzde Hindistan dışına çıkan ve popüleritesi gün geçtikçe artan bir fiziksel ve ruhsal kendini gerçekleştirme yöntemidir (Eliade,2017:20; Ekici vd, (2017:1270).

Yoga nefes teknikleri, fiziksel egzersizler ve meditasyon içeren, bireyin zihin,ruh ve beden bütünlüğünü amaçlayan kadim bir deneyimdir. (Genç, 2023:1157; Smith ve Sviza,2016) Ruhsal bir egzersiz olarak ortaya çıkan yoga, aslında karmaşık ve eski bir uygulamadır. Günümüzde hem fiziksel hem de ruhsal rahatlığı sağlamak amacıyla yapılmaktadır (Talhaoğlu,2021:23). Yoga, ruhsal, fiziksel ve zihinsel sağlıkla yakından ilgili ve ilişkili olduğu için, bazı terapi ve tedavi yöntemlerine dahil edilebilmektedir (Kaçar, 2023:97). Meditasyon ise Osho’nu söylemiyle “Her şey meditasyon olabilir. Sır şudur; otomatik hareketten sıyrılın. Etkinliklerinizi otomatik hareketten çıkarabilirseniz, tüm yaşam bir meditasyon halinde gelir.” şeklinde tanımlanmıştır. Jayanti Kripali tarafından da “İyileştirmek” anlamına gelen meditasyon, zihin, ruh ve bir ölçüye kadar bedeni şifalandırma süreci’ olarak tanımlanmıştır (Uysal, 2022:32).

Meditasyon, ruhani ve kadim bir egzersiz olarak tanımlanabilir. Bireyin manevi içgörü ile daha iyi bir psikoloji için herhangi bir nesne veya duruma odaklanması halidir. Son zamanlarda meditasyon turizm kapsamında ele alındığında, tedavi, şifa; yoga ve inziva gibi eylemlerle bütüncül olarak yaklaşılmalıdır. Turizm kapsamında bakıldığında meditasyon yoga ile beraber kullanılan bir kelimedir ve sağlık turizmi, wellness, spiritüel, holistik ve özel ilgi turizmi alanlarında değerlendirilir (Kaçar, 2023:98). “Meditasyon, sürekli olarak değişmeye veya olmaya çabalamak yerine, şimdiki anda dingin ve uyanık olma sanatıdır” (Deshmukh, 2006:2239; Matko ve Sedlmeier,2019:3) Meditasyon, bireylerin iç yaşamları dönerek çeşitli tekniklerle kendilerini rahatlatma yöntemidir. Uzakdoğu veya Hindistan gibi ülkelerle ilişkili olsa da, meditasyon farklı toplumlarda da varlığını sürdürüyor.(Beşler,2021:59)

1.2.1.2. Yoga ve Meditasyon Turizmi

Yoga turizmi, başlı başına bir süreçtir. Seyahati, farklı ortamlara taşıyarak, fiziksel, psikolojik, ruhsal ve sosyal benlik ile çevre algılarını harekete geçirir ve kolaylaştırır, böylece yoganın içsel yolculuğuna katkı sağlanır. Yoga turizmi kişinin kendi zihinsel ve fiziksel özelliklerini ve iç güdülerini tanımasına imkan sağlar. (Ponder ve Holladay,2013).

Yoga turizmi, bireyin bireysel özgürlüğüne odaklanan, fiziksel aktiviteler aracılığıyla sağlık açısından değerlendirilebilen ve iyi hissetme yolculuğunu amaçlayan bir seyahat türüdür. Bu amaç doğrultusunda, doğayla uyumlu ve iç içe bulunabilen uygun destinasyonlara seyahati tanımlar (Kılıçarslan ve Yozukmaz,2022). Fiziksel ve zihinsel olarak kişiyi olumlu yönde etkileyen ve bu açıdan detoks ve gevşeme programlarına dahil edilen yoga ve meditasyonu, wellness turizmi kapsamında değerlendirilebilir. Bu bağlamda yoga ve meditasyonu, yoga turizmini; sağlık açısından sağlık turizmi, ruh, zihin ve bedeni bütünleştirici özelliğinden holistik (bütünleştirici) turizm, kişinin ilgi alanına girmesi ve hobi bağlamında da bakılacağı için özel ilgi turizmi, bireyi sakinleştirip içsel dünyasına teşvik etmesinden dolayı manevi ve spiritüel turizm kapsamında değerlendirebilir. (Dinçer, vd. 2020) Tüm bu turizm çeşitlerine bakıldığında yoga ve meditasyon, yalnızca tek tür bir turizm alanında değil birçok farklı turizm alanında ve alt başlığında incelenebilir.

1.2.1.3. Dünyada Yoga ve Meditasyon Destinasyonları

Hindistan, Yunanistan, Çin, İskoçya, İngiltere ve ABD gibi ülkelerde yoga turizmi aktif bir şekilde gerçekleştirilmektedir. (Kaçar,2023:99)

Kuzey Mora, Yunanistan, Wellbeing Escapes Yunanistan'da Yürüyüş ve Kültürel İnziva (Wellbeingescapes.com, Erişim tarihi; 25.09.2024)

Uttaranchal, Hindistan, Himalayalar'daki Ananda (Wellbeingescapes.com, Erişim tarihi;
25.09.2024)

Diğer yoga ve meditasyon destinasyonları;

1. Ananda in the Himalayas, Hindistan
2. Aro Ha, Yeni Zelanda
3. Bali, Endonezya
4. Big Island, Hawaii, ABD
5. Byron Bay, Avustralya
6. Carillon Miami Wellness Resort, Amerika
7. Chiang Mai, Tayland
8. Clinique La Prairie, İsviçre
9. d'Omah Resort, Endonezya
10. Etéreo, Auberge Resorts Collection, Meksika
11. Euphoria Retreat, Yunanistan
12. Kerala, Hindistan
13. Koh Samui, Tayland
14. Lhasa, Tibet
15. Muang La Resort, Laos
16. Neeleshwar Hermitage, Hindistan
17. Palazzo Fiuggi, İtalya
18. Rishikesh, Hindistan
19. Sedona, Arizona, ABD
20. Sensei, Hawaii
21. SHA Wellness, İspanya
22. Stanglwirt Green Spa Resort, Avusturya
23. Stockholm, İsveç
24. The Samar Villas, Kamboçya
25. The Well, Kosta Rika
26. Tiger Mountain Lodge Pokhara, Nepal
27. Ubud, Bali, Endonezya
28. Willka T'ika Wellness Retreat, Peru
29. Zürih, İsviçre

(Biletbayisi.com; skyscanner.com, livetobloom.com, blog.turkishairlines.com, haberturkgastro.com, erkcitcitytravel.com, Erişim tarihi: 25.10.2024)

1.2.1.4. Türkiye’de Yoga ve Meditasyon Destinasyonları

YogaKioo, ana merkezi Kırklareli’de olup, ülkemizde 21 şubesi vardır; Beylikdüzü, Bahçeşehir, Halkalı, Acıbadem, Maslak, Ataşehir, Kurtköy, Ankara, Çankaya, Bursa, İzmir, Denizli, Antalya, Mersin, Adana, Kayseri, Hatay, Gaziantep, Girne, Lefkoşa (Kiooretreatcenter.com, Erişim tarihi;25.09.2024).

HuKöy, Mersin (HuKoy.com, Erişim tarihi;25.09.2024)

Diğer yoga ve meditasyon destinasyonları;

1. Abant, Bolu
2. Ağva, İstanbul
3. Artvin Yaylaları, Artvin
4. Boncuk Koyu, Muğla

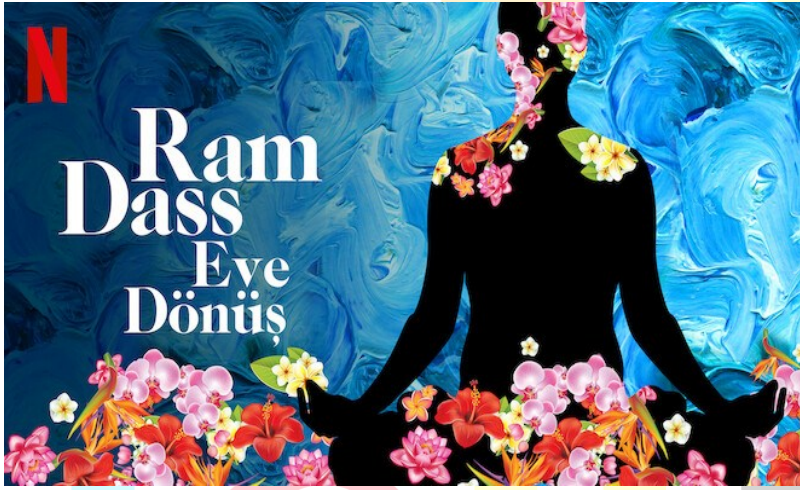
5. Bonjuk Bay, Gökova, Muğla
6. Babakamp, Fethiye, Muğla
7. Çıralı, Antalya
8. Datça Kargı Koyu, Muğla
9. Didim, Aydın
10. Endes Kamp, Edremit, Balıkesir
11. Güre / Balıkesir
12. Hızır Kamp, Edremit, Balıkesir
13. Huzur Vadisi, Göcek, Muğla
14. Karaya Retreat, Bodrum, Muğla
15. Kabak Koyu, Muğla
16. Karakaya Retreat, Bodrum, Muğla
17. Kelebekler Vadisi, Muğla
18. Mert Gölü/ İğneada, Kırklareli
19. Oiki Oksijen Kampı, Gebze, Kocaeli
20. Olimpos, Antalya
21. Ovabükü, Datça, Muğla
22. Pabuçdere/ Kıyıköy, Kırklareli
23. Pastoral Vadi, Fethiye, Muğla
24. Richmond Nua Wellness Spa, Türkiye
25. Shanti Garden, Kaş, Antalya
26. Siddashram Yoga Center, Alanya, Antalya
27. Six Senses, Türkiye; Muğla, İstanbul
28. Tadah, Manavgat, Antalya
29. The Land, Antalya
30. The LifeCo, Türkiye; Bodrum, Muğla, Antalya
31. Turan Hill Lounge, Fethiye, Muğla
32. Yaşam Vadisi, Bornova, İzmir
33. Yediburunlar Lighthouse, Muğla
34. Yedigöller / Bolu

(Themaggar.com, flypgs.blog.com, hopi.com, matabutikhotel.com, babakamp.com, odamax.com, neredekal.com, momondo.com, livetobloom.com, Erişim tarihi: 05.10.2024)

1.2.1.5. Medyada Yoga ve Meditasyon

Sıcak Yoganın yaratıcısı Bikram Choudhry'nin yükselişini ve düşünü anlatan bir belgeseldir. (Imbd.com, Netflix.com, Erişim tarihi;25.09.2024)

Öncü araştırmacı, yazar ve spiritüel yol gösterici Ram Dass, kendi yaşamı sona ermek üzereyken Maui'deki evinde sevgi, yaşam ve ölüm hakkında kafa yormasını anlatan bir kısa filmidir.

(Netflix.com, Erişim tarihi:05.10.2024)

YE DUA ET SEV

Hayatını yeniden şekillendirmeye karar veren Liz (Julia Roberts) güzel yemek, maneviyat ve aşk arayışıyla dünyayı dolaşır. (Imbd.com, Netflix.com, Erişim tarihi;25.09.2024)

Eski Budist rahip ve dünya çapında sevilen HeadSpace meditasyon uygulamasının kurucu ortağı Andy Puddicombe, sekiz animasyonlu bölüm boyunca izleyicilere meditasyonun faydalarını ve ardındaki bilimi anlatıyor. (Netflix.com, Erişim tarihi:05.10.2024)

1.2.1.6. Türk Yoga ve Meditasyon Fenomenleri

Çetin Çetintaş (cetincetintas.com, Erişim tarihi: 29.09.2024)

Elvin Levinler (yogakioodergi.com; Erişim tarihi: 29.09.2024)

Zeynep Şensoy (Listelist.com, Erişim tarihi: 05.10.2024)

Diğer yoga fenomenleri;

1. Deniz Bagan
2. Gülçin Özsoy
3. Gökçe Ketenciler
4. Taner Uncu
5. Serra Sagra
6. Tuğçe İnam
7. Melis Türker Karacasulu
8. Zeynep Çelen

(Listelist.com, Erişim tarihi: 05.10.2024)

SONUÇ

Bu çalışmada, yoga ve meditasyonun sağlık turizmi içindeki önemli yeri ve özel ilgi turizmi bağlamındaki değerlendirilmesi incelenmiştir. Elde edilen bulgular, yoga ve meditasyonun sadece fiziksel sağlığı değil, aynı zamanda zihinsel ve ruhsal sağlığı da olumlu yönde etkileyerek bireylerin yaşam kalitelerini artırdığını göstermektedir. Bu uygulamalar, modern yaşamın getirdiği stres ve tükenmişlik gibi sorunlara karşı etkili bir çözüm sunmakta ve bireylerin içsel dengeye ulaşmalarına yardımcı olmaktadır. Özel ilgi turizmi kapsamında değerlendirilen yoga ve meditasyon, turizm sektörüne yeni bir boyut kazandırırken, aynı zamanda bireylerin kişisel gelişimlerine de katkı sağlamaktadır. Yoga ve meditasyon turizmi, hem dünya genelinde hem de Türkiye'de giderek artan bir ilgi görmektedir olup, doğal ve kültürel zenginlikleriyle öne çıkan bölgelerimizin bu alanda cazibe merkezi haline gelmesine katkı

7thInternational Congress on Human Studies

ISBN: 978-625-372-593-8

sağlamaktadır. Bu trend, hem turizm sektöründeki çeşitliliği artırmakta hem de bireylere bedensel ve zihinsel sağlığını destekleyen deneyimler sunarak turizme uzun vadeli bir değer katmaktadır.

KAYNAKÇA

- Basavaraddi, V., (2015), Yoga: Its Origin, History and Development, *Ministry of External Affairs of Government of India*
- Beşler, H., (2021), Sporda Zihinsel Antrenman, Diedhio, A., *Antrenman Yöntemleri*, (s,51-67), İstanbul: Efe Akademi Yayınları
- Dinçer, M., Taşkıran, Ö., Şahin, G., (2020), Mental Turizm Açısından Türkiye'nin Potansiyelinin Değerlendirilmesi, *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1)
- Eliade, M., (2017), *Yoga: Ölümsüzlük ve Özgürlük*, İstanbul: Alfa Basım
- Ekici, R., Hamurişçi A., Topsakal, Y., (2017), Bütünsel ve Manevi Turizm Kapsamında Yoga Turizmi, *1. Uluslararası Turizmin Geleceği; İnovasyon, Girişimcilik ve Sürdürülebilirlik Kongresi, Mersin Üniversitesi*,48(1)
- Genç, S., (2023), Yoga Turistlerinin Motivasyonları Üzerine Sistemantik Literatür Taraması, *Journal of Gastronomy Hospitality and Travel*, 6(3)
- Kaçar, S., (2023) Turizmde Zihin ve Beden Deneyimleri; Yoga, Meditasyon ve Diğer Spor Etkinlikleri, GÜNDÜZ, C., *Deneyimsel Turizmde Yenilikçi Uygulamalar*, (s,97-99), Eğitim Yayınevi
- Akıncı, Z. & Kasalak, M. A. (2016). Sürdürülebilir turizm yönetimi açısından Özel İlgi Turizmi'nin yeri ve önemi. *Çatalhöyük Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. (1), 161-182.
- Kiliçarslan, Ö., Yozukmaz, N., (2022), Dünyadan örneklerle sağlık turizmi ve rekreasyon arasındaki ilişkiye dair bir inceleme, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 53(2)
- Kozak, M., Bahçe, S., (2009), *Özel İlgi Turizmi*, Ankara: Detay Yayıncılık
- Matko, K., Sedlmeier, P., (2019), What Is Meditation? Proposing an Empirically Derived Classification System, *Cognition, a Section of the Journal Frontiers in Psychology*, 10
- Ponder, M., Holladay, J., (2013) The Transformative Power of Yoga Tourism, *South Carolina National Heritage Corridor; University of St. Francis, USA*
- Ravishankar, N.S., (2009), *Yoga ve Sağlık*, İstanbul: Bilim Teknik Kitabevi
- Talhaoğlu, D., (2021), Geleneksel ve Tamamlayıcı Tedavi Uygulamaları, *Bütünleyici ve Anadolu Tıbbi Dergisi*, 3(1),
- Tanrısevdi, A. ve Çavuş, Ş. (2003), “Özel ilgi turizmi ve özel ilgi turizmi kapsamında kuşadası ve çevresinde varolan potansiyel kaynaklar üzerine kuramsal bir inceleme”, *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, 14 (1), 9-21.
- Uysal, S., (2022), *Mindfulness- Dikkat ve Farkındalık Stratejileri*, İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi

Bir Hak Kategorisi Olarak "Kültür"ün Oluşumu: Kültürel Demokrasi ve Türkiye Bağlamında Bir Değerlendirme

Gülstan ELMACIOĞLU¹

Özet

Kültürün bütün bir yaşam biçimini betimleyen antropolojik tanımlaması, kültürün sabit olmayan, dinamik, akış halinde, sınırları az ya da çok geçirgen, hareketli ve esnek yapısını anlatmaktadır. Kültürel kimliğiyle bireyin ya da kültürel toplumların "hak öznesi" olarak kültürel alanı içine alan temel yurttaşlık ve insan haklarından faydalanabilmeleri için kültürün bu geçişken, etkileşimsel ve dinamik yapısı dikkate alınmalıdır. Çünkü kültürel alanın çoğul kimlikler yaratan bu doğası, bu alanda kazanılan kültürel hakları çeşitlendirmektedir. Kültürel haklar temel yurttaşlık hakları olarak değerlendirilebileceği gibi, insan haklarının evrensel, bölünmez ve birbirine bağlı nitelikleri kapsamında tanınmalı, korunmalı, geliştirilmeli ve desteklenmelidir. 1960'larda "kültür hakkı" olarak modern refah devleti yaklaşımında kültüre erişimde eşitliği ve adil paylaşımı işaret eden kültürün demokratikleşmesi kavramı; 1980'lerde kimlik mücadeleleri ve politikalarının gelişmesiyle azınlık, yerel ve bölgesel kimliklerin tanınmasını, korunmasını ve geliştirilmesini anlatan "kültürel demokrasi" kavramı; ve 2000'ler itibarıyla insan haklarını, kültürel hakları ve demokrasi kavramını bir arada ele alan "kültürel çeşitlilik" kavramları devletlerin, uluslararası hukukun/kuruluşların ve yerel yönetimlerin gündemine girmiştir. Bu çalışmada, kültürel hakların devletlerin iç hukukunda, uluslararası hukukta ve uluslararası kuruluşların imzaladığı sözleşme ve belgelerde nasıl yer aldığı ve bu hakların "hak öznesi" olarak kimlere verildiği açıklanmakta olup; kültürel hakların bireyin özgürlüğüne ve çoğul kimliğine tehdit oluşturmayan bir yapıda olması gerekmektedir. Bu yapı kültürel hakların, ayrımcılık yasağını ve eşitlik ilkesini, kültürel yaşama adil ve eşit erişimi, kültürel alanın olanak ve avantajlarından yararlanabilmeyi, özgür ve yaratıcı kültürel üretimin garanti edilmesini, kültürel politikaların hazırlanma ve uygulanmasına katılabilmeyi ve kültürel kimliğin kazandırdığı her türlü eğitim, dil, din, kültürel miras, ifade ve düşünce, sanatsal ve bilimsel yaratım hakkı ve özgürlüğünün korunmasını, geliştirilmesini ve desteklenmesini sağlamalıdır. Buradan hareketle, bu çalışmanın amacı, kültürel hakların gelişimini ve kapsamını kültürün demokratikleşmesi ya da kültürel demokrasi kavramları ışığında açıklamak ve kültürel hakların Türkiye'deki bağlamını değerlendirmektir.

Anahtar Sözcükler: Kültürel Kimlik, Kültür Hakkı, Ayrımcılık, Kültürel Çeşitlilik, Kültürel Demokrasi.

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Haliç Üniversitesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, e posta:gulistanelmacioglu@halic.edu.tr, Orcid: 0000-0002-5209-3187

GİRİŞ

Yurttaşlık ve insan haklarının kültürel boyutlarını betimleyen veya yurttaşlık haklarının kişisel, siyasal, sosyal ve ekonomik haklar olarak yapılan sınıflandırmasına kültürel haklar olarak eklenen ve aynı zamanda insan haklarının ayrılmaz, evrensel ve birbirine bağlı temel hak ve özgürlüklere kültürel alanın gerektirdiği bütün hakların dahil edilmesi, kültürel hakları anlatmakta ve bu hakların yurttaşlık ve insan haklarıyla olan ilişkisini göstermektedir. Kültürel haklar insan haklarıdır ve aynı zamanda yurttaş olarak bireyin hem kişisel hem de ait olduğu kültürel topluluk dolayısıyla kazandığı kolektif haklarını işaret etmektedir. Bu çalışmada kültürel haklar, yurttaşlığın genişleyen doğası itibarıyla çoğul bir yapıya evrilmiş ve sadece ulus devletlerin değil, uluslararası kuruluşların, uluslararası hukukun ve sivil toplumun gündemine girerek, çokkültürlü yurttaşlık, kozmopolitan yurttaşlık, dünya yurttaşlığı veya uluslararası yurttaşlık gibi yeni tanımlamalarla, daha esnek, kapsayıcı ve ayrımcılığı önleyen bir yapıya kavuşmuştur. Çünkü yurttaşlığın Antik Yunan ve Roma’da imtiyazlı grupları kasteden özcü tanımlamaları ve Fransız Devrimi’yle siyasal yurttaşlığın dil ve ulus bağıyla özdeşleşen tanımlamasının (Batur ve Erjem, 2024:362). II. Dünya Savaşı sonrası yaşanan pek çok gelişmeyle bağlantılı olarak, dil, ulus ya da ırkla bağdaştırılan yapısının değiştiği ve heterojen toplumlardaki azınlıkları, etnik grupları, göçmenleri ve yerlileri içine alan çokkültürlü yurttaşlık temelinde yeniden tanımlandığı görülmektedir.

Kültürel hakları yurttaşlık ve insan hakları bağlamında ele alan bu çalışma üç alt başlıktan oluşmaktadır. İlk olarak yurttaşlık kavramı, gelişimi ve kültür/kültürel haklarla olan bağlantısı/ilişkisi açıklanmaya çalışılmıştır. İkinci başlık kültürel hakları, kültürün demokratikleşmesini, kültürel hakları koruyan, destekleyen uluslararası kuruluşları, sözleşmeleri ve bildirgeleri, kültürel demokrasi inşası temelinde kültür hakkının gelişimini, çeşitliliğini ve kültürün antropolojik tanımlamasının kültürel hakları iade etmekteki geniş ve kapsayıcı yapısını açıklamaktadır. Üçüncü ve son başlık ise kültürel hakların Türkiye bağlamına odaklanarak önce siyasal ve tarihi arka planı anlatmakta ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nda kültürel haklar olarak değerlendirilebilecek farklı başlıklarda yer alan anayasa maddelerini ve yasalarını açıklamaktadır.

1.Yurttaşlık Kavramı: Tanım ve Gelişimi

Yurttaşlık kavramı ve kültürel haklara odaklanan bu çalışmada, yurttaşlığın herhangi bir dine, dile, ırka, etnisiteye, kan bağına veya cinsiyete bağlı olarak yapılan özcü tanımlamalarının uzağında veya yurttaşlık haklarının bir ulusa ya da vatana mensup olmaktan kazanılan bir hak kategorisi içerisinde kabulünün dışında, daha kapsayıcı, esnek, etkileşime açık ve ilişkilerle her zaman genişleyebilen bir örüntüyle/ağlarla kazanılması, korunması ve geliştirilmesi gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Bu durumda yurttaşlık hakları, bireyin devleti ve milletiyle olan bağlarını güvence altına alan anayasalarda tanımlanmaktadır. Fakat ulus devletlerin azınlık ya da farklılıkları nasıl yönettiği üzerine tartışılacak farklı yönetim anlayışlarını benimsemeleri sebebiyle azınlık ya da çoğunluk mensubu vatandaşlarının çeşitli

hak kategorilerinden eşit derecede faydalanamadıkları da bir gerçekliktir (Kaya, 2005:6). Kültürel hakların yurttaşlık kavramı ve insan hakları bağlamında ele alınarak sorgulandığı bu araştırmada amaç, kültürel hakların yurttaşlık kurumunun gelişiminde ve insan haklarının bölünemez ve evrensel bütünlüğünde kendisine nasıl ve ne zaman yer edinebildiğini açıklamak ve Türkiye özelinde durumunu anlamaktır.

İlk kez Fransız Devrimi'yle kullanılan yurttaş kavramı, ulus devletlerin modern anlamda yurttaşlığı tanımladıkları ve ulus devlet sınırları içinde yaşayan bireyleri “sembolik olarak eşit” gördükleri kurumsal betimlemeye dayanmaktadır. Yurttaşlığın aynı dilde, dinde, coğrafyada ve tarihte ortaklaşarak edinilen bu modern tanımı, 1950’li yıllardan itibaren devletler arasında yaşanan uluslararası nüfus hareketliliği iş fırsatları, savaş, eğitim, kıtlık/yoksulluk, siyasi sorunlar, küreselleşme gibi nedenlerle hız kazanmış ve bu modern yurttaşlık kurumunun tikel ve özcü yapısının dönüşümünü sağlamıştır. “Çoğul, çokkültürlü, kozmopolitan, ulusötesi, ulusaşırı, diasporik, evrensel, radikal demokratik yurttaşlık ve dünya yurttaşlığı” gibi çeşitlenen tanımlamalarla yurttaşlık kurumunun daha kapsayıcı ve esnek heterojen doğası açığa çıkmıştır (Kaya, 2005:6-7). İnsan ve yurttaşlık haklarının 18.yüzyılda kişisel haklar, 19.yüzyılda siyasal haklar ve 20.yüzyıl itibariyle ekonomik ve sosyal haklar olarak gelişimi Batı kapitalizmi, sanayileşme, orta sınıfın genişlemesi, işçi sınıfının mücadelesi ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak gerçekleşmiştir. İnsan ve yurttaşlık haklarının ilk kuşağının kişisel ve siyasal haklar; ikinci kuşağı ise ekonomik, sosyal haklar olarak gelişmiş ve kültürel haklar ikinci kuşak haklar içinde yerini almıştır (Algan, 2007:55-58). Kimlik politikalarının ve mücadelelerinin verildiği 1960’lar ve çokkültürcü politikaların geliştiği 1980’lerden itibaren çoğul yapıya kavuşan modern yurttaşlık kurumunu, II. Dünya Savaşı sonrası yukarıda sıralanan dinamiklerin ve aynı zamanda serbest piyasa ekonomisinin, dolayısıyla kapitalist ekonomik gelişimin yarattığı çelişkileri ve gerilimleri çözümleyebilmek için geliştirilen ideolojik bir yönetim aracı olarak tanımlayan T.H. Marshall, “yurttaşların evrensel oy hakkıyla kendilerini siyasal eşit olarak gördükleri bir yanılsamayla sosyal, siyasal ve ekonomik kaynakların sınıflar arasındaki eşit ve adil olmayan dağılımını- sosyo-ekonomik eşitsizliği- göremez hale getirildiklerini anlatmaktadır ” (aktaran Kaya, 2005:7). Marshall, ideolojik bir yönetim kurumu olarak ele aldığı modern yurttaşlığın medeni, siyasal ve sosyal haklardan oluştuğunu dile getirmektedir. Hukuk önünde eşitlik, sözleşme hakkı, adil yargılama ve mülkiyet haklarını kapsayan medeni hakların 17. yüzyılda baskıcı yönetimlere karşı geliştirilmesi; 18.ve 19.yüzyılda seçme, seçilme ve örgütlenme haklarını işaret eden siyasal haklar ve son olarak 20.yüzyılda işsizlik parası ve çocuk parası, sağlık ve eğitim hakkını tanımlayan refah devletinin hizmetleri olarak gündeme gelen sosyal haklar hem iç hukukta hem de uluslararası hukukta, belgelerde ve sözleşmelerde yerini almıştır (aktaran Kaya, 2005:8).

19.yüzyılda ortak bir dil ile siyasal yurttaşlık ve milliyetçiliğin birbirine bağlanması durumu, Jonh Stuart Mill (1806-1873)’in, “*yurttaşlık duygusundan yoksun insanlar arasında özellikle de farklı dillerde okuyorlar ve konuşuyorlarsa, temsili hükümetin işlemesi için gereken yekpare bir kamuoyu varolamaz*” görüşüyle paralel gelişmiştir. Fakat aynı dönemlerde İtalya, Almanya ve Fransa’da dilsel milliyet ve yurttaşlık arasında bir bağ kurulmamıştır. İtalya’da aynı yüzyılda yurttaşların sadece yüzde ikisi İtalyanca konuşurken; Fransa’da 1789’da nüfusun

sadece yarısının Fransızca bildiği üzerinde durulmaktadır. 20.yüzyıla gelindiğinde yurttaşlık kavramının ırkla özdeşleşmesi, Almanya’da 1935 Reich Yurttaşlık Yasası, Güney Afrika ve ABD’nin güney eyaletlerinde siyah insanlara uygulanan apartheid rejimi verilebilecek örneklerdendir. 20. yüzyılın sonlarında ise neredeyse bütün ulus devletlerde etnik bilincin yükselişi ve kültürel kimliklerin hak talepleri yurttaşlık kavramını da dönüştürmeye başlamıştır. Yurttaşlık dil ve ırk temelinden çıkarak, bireyin devletle olan bağı, etnik kimliklerin tanınması, dil ve din temelli ayrılan bireylerin kültürel aidiyetlerinin farkına varılması ve kabul edilmesi noktasında değişime uğramıştır (Heater, 2007:136-142).

Modern yurttaşlık ve çok kültürlülük arasındaki ilişkiler üzerine çalışmalar, devletin siyasal esenliği ve yurttaşlık gerçekliğinin korunması adına, çıkarlarının kabul edilmesi zorunlu ana azınlık kategorilerini açığa çıkardı: İlki ilk halklar da denilen yerliler; ikincisi başka ülkelerden gelen göçmenler, üçüncüsü, ülkelerini fiili olarak çok uluslu devletler kılacak, coğrafi açıdan uyumlu bloklar oluşturan insanlar. Bu kategorilerin her birinde yurttaşlık ve etnik kimliğin çatışan ihtiyaçlarını bağdaştırmada bir ölçüde başarı kaydetmiş devletler, anayasada, yasada veya siyasette devletin bütünlüğüne aşırı zarar vermeden azınlıklara haklar veya ayrıcalıklar tanımaya dönük düzenlemeler yapmıştır (Heater, 2007:142).

Yurttaşlık kavramı çokkültürcü politikalar ve yaşanan siyasal gelişmeler ışığında, dilsel ya da ırksal özdeşleşmenin uzağında, yasalar önünde etnik, dilsel ya da dinsel farklılıklara ait her bireyin eşit kabul edildiği bir aşamaya gelmiştir. Ulus devletler içinde farklı kültürel alt kimliklere sahip azınlıkların sivil, sosyal ve siyasal haklarının yasalarla korunması ve güvence alınması şartı, yurttaşlığın kazandırdığı insan haklarıdır. Sivil haklar, kişisel özgürlük, ifade özgürlüğü, düşünce ve inanç özgürlüğü, mülk edinme hakkı ve kanunen geçerli sözleşmeler yapma hakkı ve adil yargılanma hakkını anlatmaktadır. Siyasal haklar, siyasal iktidara katılma olanağını, siyasi bir partiye üye olabilme ya da temsilci seçebilme hakkını içine almaktadır. Sosyal haklar ise yaşam kalitesiyle ilgili olup, toplumda hâkim olan standartlarda yaşama hakkını kapsamaktadır (aktaran Heater, 2007:169-170).

Will Kymlicka *Çokkültürlü Yurttaşlık* (2015) adlı kitabında, insan hakları ilkelerinde kültürel azınlıklarla ilgili ulus devletlerin ya da liberal demokrasilerin yaşadıkları bazı sorunları şu şekilde aktarmaktadır: Parlamento ve devlet kurumlarında hangi diller kabul edilecektir, etnik kimlikler anadillerinde eğitim alabilecek midir, idari birimler ve yerel yönetimler kültürel altkimliklerin yaşadıkları bölgelerde çoğunluk oluşturmalarına göre mi oluşacaktır? Genel insan hakları kriterlerinin bu sorulara yanıt vermek de yetersiz kaldığını ve insan hakları ilkelerine azınlık hakları teorisinin eklenmesi gerektiğini belirtmektedir. “*Yerel özerklik, sınırların çizilmesi, dil hakları ve vatandaşlığa kabul politikası konularındaki anlaşmazlıklar bölgelerin çoğunu şiddetli çatışmaların kucağına itmiştir. Bu azınlık hakları meseleleri çözümlene kadar, istikrarlı bir barışın sağlanacağına ve temel insan haklarına saygı gösterileceğine ilişkin pek umut yoktur*” (Kymlicka, 2015:33). Farklı etnik kökenden gelen yurttaşların yaşadıkları devlet sınırları içinde ortak bir bağlılık/aidiyet duygusu hissetmeleri, ortak bir ulusal kimliği değil, devlete bağlılık duygusu olan yurtseverliği anlatmalıdır. Bu şekilde ulusu oluşturan etnik grupların ve kültürel azınlıkların bağlılık duygusu gelişecek ve inkara dayalı asimilasyonun yararsız olduğu ve politik istikrar için geçersiz bir uygulama

olduğu anlaşılmaya başlayacaktır. Çokkültürlü ya da çoketnikli bir devletin sosyal politika olarak çokkültürcülüğü benimsemesi yurttaşlık hakları gereğidir. Çokkültürcülük terimi, Kanada’da göçmenlerin ayrımcılığa uğramadan etnik kimliğini ifade etme hakkını; Avrupa’da ulusal cemaatlerin güç paylaşımını ve ABD’de marjinalleştirilen grupların taleplerinin yerine getirilmesini anlatmaktadır. Çokkültürcülük, altkültürlerin tanınmaları için verdikleri mücadelenin kendisi olmaktadır. Etnik gruplar dinlerini, dillerini ve kimliklerini özgürce ve her eşit yurttaş gibi yaşamak istemekte ve vatandaşı oldukları devletlerin yasalarla ve düzenlemelerle kültürel farktan kaynaklanan haklarının, dezavantajlı konuma düşmemek adına güvence altına almasını istemektedir. Kymlicka, azınlık gruplarının ve altkültürel toplulukların asimilasyon ve baskıcı politikalar karşısında geldikleri durumun, bu mikro grupların “toplumsallık kültürü” olarak tarif ettiği kavramla hem kamusal alanı hem de özel alanı içine alan ve “sosyal, siyasal, eğitsel, dinsel, eğlenceye ilişkin ve ekonomik hayat dahil olmak üzere” bütün insani eylemleri anlamlı kılan yaşama şeklini kastetmektedir. Buradan hareketle denilebilir ki, dilsel, dinsel ve etnik grupların kültürlerini güvenli bir ortamda ve iklimde yaşayabilmelerinin önkoşulu, bu grupların sözü edilen kamusal ve özel alanı içine alan ve kurumlarda tanınmalarını sağlayan “toplumsal kültür” olarak kabul edilmeleridir. Aksi takdirde bu kültürler, toplumsal hayatta kendine yer edinemez ve zamanla marjinal hale gelir (Kymlicka, 2015).

Kültürel hakların aynı zamanda yurttaşlık hakları olduğu düşünülürse, bu haklardan mahrumiyet, altkültürel grupların ötekileştirilmesine, kendilerini ulusun bir parçası hissetmek yerine; dışlanan, basmakalıp yargılarla, önyargılarla, ayrımcılıkla ve etnomerkezci söylemlerle periferide kalmalarına neden olmaktadır. Bireyin devlete aidiyetini ve kültürel kimliğini zedeleyen bu durum, bireyi kendi kültürel kabuğuna sığınmasına ve diğer kültür üyeleriyle sınırlı iletişim kurmasına ve ayrımcılığa kadar giden bir süreci başlatmaktadır. Bu nedenlerden dolayı, her kültürün dil, din ve etnisite farkına dayanan kültürel haklarının korunması, toplumda nefret söylemine varan dil ve iletişimin önüne geçilmesi adına zorunludur.

2.Kültürel Demokrasi: Kültürel Hakların ya da Bir Hak Kategorisi Olarak Kültürün Oluşumu

II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası hukukta ve devletlerin kendi iç hukuk sistemlerinde kültürün bir hak kategorisi niteliği kazanması, insanların hem bireysel olarak hem de ait oldukları cemaatlerin kültürel topluluklar olarak “hak öznesi” konumuna gelmeleri kültürün demokratikleşmesi tartışmalarını başlatmıştır. Kültürün edebiyatı, sanatı, müziği, heykeli, bilimi, eğitimi baz alan estetik, sanatsal veya beşerî entelektüel çabalarını/uğraşlarını ele alan dar anlamdaki tanımlamalarıyla; “bütün bir yaşam biçimi”ni anlatan antropolojik tanımlamaları (Williams, 2024:109-111), kültürün bir hak kategorisi olarak uluslararası hukukta ve iç hukukta anayasal güvenceye alınması, korunması, teşvik edilmesi vb. konularını, aynı zamanda uluslararası kuruluşların insan haklarını ele alan sözleşme ve belgelerinde kültür hakkı veya kültürel hakların ne şekilde ve hangi başlıklarla adlandırılacağı sorunlarını gündeme taşımıştır. Kültürel haklar ya da kültür hakkı kavramlarının gelişimine öncülük eden tanımlama,

hem kültürel kimliğe sahip bireyin kişiselleşen yurttaşlık haklarını hem de kültürel bir topluluk olarak azınlık/yerli halklar/altkültürler/göçmenler/engelliler vb. gruplara mensup olarak kazanabileceği kolektif hakları işaret eden bütün diğer insan hakları kategorileri gibi edinilmesi gereğini anlatan kültürün antropolojik tanımıdır. Çünkü bu geniş tanımlama, kültürel kimliğiyle birey ya da bir kültürel topluluk, kültürel haklarını insan hakları veya yurttaşlık hak ve özgürlükleri kapsamında kazanmakta ve bu onun bütün yaşamını, kültürel referanslarını seçme özgürlüğünü, kültürel alana dahil olarak bu alanda üretim yapmasını ve aynı zamanda kültürel alanın bütün olanaklarından eşit, adil ve özgür bir şekilde faydalanmasını garanti ve temin edecek çerçeveyi çizmektedir.

II. Dünya Savaşı sonrası gelişen modern refah devleti, hükümetleri kültürün toplumsal barışı sağlama ve sosyal yaşamı demokratikleştirebilme potansiyelinden hareketle kültürü kamu politikalarının bir bileşeni haline getirmiştir. Toplumsal adaletsizlikleri azaltmak ve toplumun sosyal ve siyasal yaşama katılımını güçlendirmek isteyen refah devleti, kültür alanında sorumluluk almayı hedeflemiştir. Sosyal politika hizmetlerine kültür politikalarını da ekleyerek, kültür ve sanatın desteklenmesi, fonlanması ve serbest piyasa ekonomisinin dalgalanmalarına karşı kültürü korumak amacıyla kültürel alana doğrudan ya da dolaylı müdahale etmeye başlamıştır. Bu müdahaleleri kültürün demokratikleşmesi niyetiyle üstlenen modern refah devleti, “kültüre bir hak kategorisi” statüsü vererek kültür hakkı kavramını ortaya çıkarmıştır. Kültür hakkı kavramı böylelikle kültürün demokratikleşmesi yolunda hayata geçirilen ve kültürün herkes tarafından erişilmesini ve evrenselleşmesini anlatan “herkes için kültür” yaklaşımıyla, kültürün paylaşımındaki ve erişimindeki eşitsizlikleri azaltmayı tarif etmiştir. 1960’larda kullanılan “kültür hakkı” ve bu hakkın kullanılması olarak “kültürün demokratikleşmesi” kavram setleri, 1980’lere gelindiğinde “kültürel haklar ve “kültürel demokrasi” kavramlarına yerini bırakmıştır (Üstel, 2021:70-73). “Yerel, bölgesel ve azınlık kimliklerinin ve onların kültürel haklarının tanınması, korunması ve geliştirilmesini merkeze alan kültürel demokrasi” yaklaşımı, herkesin kültüre erişiminden, “kültürel üretim, tüketim ve dağıtım kaynaklarına ve araçlarına erişiminin güvence altına alınmasına, başka bir anlatımla farklı kültürlerin tanınması ve karar alma süreçlerine katılmasına kayışın bir ifadesi”ne dönüşmüştür (aktaran Üstel, 2021: 73).

2.1. Kültürel Hakların Tarihsel Gelişimi

Kültürel hakların temel hak ve özgürlükleri kapsayan insan hakları içinde yer almasına giden tarihsel süreç II. Dünya Savaşı sonrasında başlamıştır. Sömürgecilik sonrası bağımsızlığını kazanan devletlerin kültürlerini kimlik mücadeleleriyle birlikte ele almaları ve devletlerin kendi içindeki azınlıkları, göçmenleri, yerli halkları, alt kültürel grupları ve hatta engellileri ve cinsel kimlikleri barış ve huzur içinde yaşayan yurttaşlar olarak kabul etmeleri ve anayasal olarak tanımaları uzun bir tarihsel ve politik bağlamı işaret etmektedir. Kültürün antropolojik olarak yapılan geniş tanımı, kültürün farklılığı ören ve bu farklılığın hem bireysel hem de kolektif haklarla iç hukuk, uluslararası hukuk ve yerel yönetimler mevzuatında tanınmasını, korunmasını, geliştirilmesini ve desteklenmesini sağlamaktadır. Kültür ve millet

bağının homojen bir ulusal bütünü anlatması, var olan kültürel kimlik farklılıklarının yok sayılmasına neden olmuştur. Bu nedenle kültürel kimliğin, kültürün akış halinde, değişebilen, dinamik doğasından hareketle çoğul bir yapıda olmasını sağlayan geniş antropolojik tanımının daha tutarlı ve kapsayıcı kültürel haklar gelişimine katkı sağlayacağı düşünülmektedir (Mattelart ve Neveu, 2007:3).

Kültürel hakların uluslararası hukukta ve devletlerin kendi anayasalarında yapılmış olan tanımlamalarının çok çeşitli başlıklarla, doğrudan veya dolaylı biçimde yer alarak bu haklara hukuki bir statü kazandırıldığı görülmektedir. Yerel yönetimler mevzuatı, iç hukuk sistemi ve uluslararası kuruluşların hazırlamış oldukları sözleşmeler ve bildirgelerin kültürel hakların insan hakları olarak meşruiyetini kabul ederek taraf devletlere onaylatmaları durumunda devletlerin bu hakların hem hukuki güvencesi hem de ihlali durumunda yaratacağı sonuçlar bağlamında alacağı sorumluluk garanti edilmiş olmaktadır. Buradan hareketle kültürel hakların gelişimi, desteklenmesi ve korunması için bazı hususlar dikkati çekmektedir: Devletlerin hem kendi anayasalarında kültürel haklara hangi başlıklar ya da boyutlar altında yer verdiği hem de kültürel topluluklara, azınlıklara, yerli halklara ve göçmenlere nasıl yaklaştığı yani politik rejimi önem arz etmektedir. Kültürel çoğulluğu/çeşitliliği nasıl yönetebileceği ve toplumsal grupların kültürünü nasıl hak ihlali yaşatmadan tanıması gerektiği devletlerin anayasa metinlerinde ve taraf oldukları, onayladıkları uluslararası sözleşmelerde belirlenmiş durumdadır (Robbins ve Stamatopoulou, 2004:8; Algan, 2007:97-110).

Kültürel haklar anayasa metinlerinde ve uluslararası hukuk, sözleşmeler ve bildirge/belgelerde çok çeşitli başlıklarda tanımlanmaktadır. Kültürel hakların iki ana kategoride ve bu kategoriler altında çok çeşitli biçimlerde ele alındığı görülmektedir. Ana kategorilerden ilki “kültür hakkı” diğeri ise “yaratıcılık hakkı”dır. Kültür hakkı kategorisinde yer alan başlıklar “insan haklarını, kişisel hakları, kültürel yaşama katılma ve erişim hakkını, kültürel miras hakkını, kültürü koruma ve geliştirme hakkını, kültürü seçme hakkını, kültürün özerkliğine saygı hakkını, kültür politikasının planlanması ve katkıda bulunma hakkını, kültürel ürün ve ifadeleri, üreticileri ve kimliği koruma hakkını anlatmakta ve kültürel anlam hakkı” gibi pek çok şekilde adlandırılmaktadır. “Yaratıcılık hakkı” kategorisinde ise “yaratıcı çalışma hakkı, fikri mülkiyet hakları, ifade hakkı, sanatsal özgürlük, entelektüel özgürlük, dil, din ve konuşma hakkı” yer almaktadır (Koivunen ve Marsio, 2007:21-22; Üstel, 2021:75; Fribourg Bildirgesi, 2023:2). Kültürel hakların sözü edilen temel hak ve özgürlükler kapsamında çeşitliliği, insan haklarıyla aynı düzlemde ele alınmasını, korunmasını, geliştirilmesini ve desteklenmesini kanıtlar nitelikte olduğunu göstermektedir. Buradan hareketle kültürel hakların devletlerin, uluslararası kuruluşların ve hukukun ve artık kentsel yaşamda bir arada yaşamak durumunda olanların hak ihlali yaşamadan hayatını sürdürebilmesi için yerel yönetimlerin eğitim ve kamu politikalarında ve aynı zamanda hukuki düzenlemelerinde yer alması elzem hale gelmiştir.

Kültürel hakların insan haklarının ayrılmaz bir bileşeni olarak farklı uluslararası sözleşmelerde yukarıda bahsedilen çeşitli hak ve özgürlükler temelinde yer alması sebebiyle Fribourg Bildirgesi 2007 yılında İsviçre’de Fribourg Üniversitesi Disiplinlerarası Etik ve İnsan

Hakları Enstitüsü "Fribourg Grubu" olarak bilinen uluslararası çalışma grubu tarafından UNESCO için hazırlanmıştır. Aşağıda Fribourg Bildirgesi madde 9'da kültürel hakları bir araya getirme amaçları açıklanmaktadır:

“9) Ayrıca, bu Bildirge’de ifade edildiği üzere, kültürel hakların hâlihazırda çok sayıda insan hakları belgesinde dağılmış bir şekilde tanındığını ve bu hakların görünürlüğü ve tutarlılığını sağlamak ve tam olarak gerçekleştirilmelerini güvence altına almak üzere bu hakların bir araya getirilmesinin önemli olduğunu göz önünde bulundurularak;” yerel, bölgesel, ulusal ve evrensel düzeyde kültürel hakların tanınması ve uygulanmasını teşvik etmek amaçlanmıştır (Fribourg Bildirgesi, 2007 (2023):4).

Kültürel hakların çeşitliliği göz önünde bulundurulduğunda, uluslararası kuruluşların II. Dünya Savaşı sonrasında kültür topluluklarının, azınlıkların, yerli halkların savaşın yıkıcı etkilerinden almış olduğu tahribatı gidermek ve insan hakları ihlallerini engellemek amacıyla imzaladıkları uluslararası sözleşmeler, bölgesel bildirgeler, düzenledikleri insan hakları konferansları, uluslararası hukukta kültürel hakların insan haklarının evrensel, bölünmez ve birbirine bağlı olması nitelikleri kapsamında korunmaya alınarak hukuki bir statüye kavuşturulduğunu göstermektedir. Kendisinden önceki metinlerde insan haklarının soyut bir biçimde ele alınmasını, bireyin kültürel ve sosyal haklarını dikkate almaması sebebiyle eleştiren ve bu çerçevede ilk kez bireyi ekonomik, sosyal ve kültürel haklarıyla “hak öznesi” konumuna getiren (aktaran Üstel, 2021:84) “İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi” (1948) madde 27’de kültür hakkı tanımlanır: “Herkes, toplumun kültürel yaşamına serbestçe katılma, güzel sanatlardan yararlanma, bilimsel gelişmeye katılma ve bundan yararlanma hakkına sahiptir. Herkesin, yaratıcısı olduğu her türlü bilim, edebiyat veya sanat ürünlerinden doğan manevi ve maddi çıkarlarının korunmasına hakkı vardır” (Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi-<https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>). Bu bildirge dışında bölgesel² nitelikli pek çok farklı insan hakları sözleşmeleri imzalanmıştır fakat uluslararası olarak kültürel hakların konu edildiği diğer iki önemli sözleşme 1966 tarihli “Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme” ve “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmedir.” Her iki sözleşme de 1976 yılında yürürlüğe girmiştir. Ayrıca Birleşmiş Milletler “Her Türlü Rk Ayrımcılığının Tasfiye Edilmesine Dair Uluslararası Sözleşme” 1969 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu sözleşmelerde kültür hakkı/kültürel haklar, kişinin kendi kültüründen ve edebi, bilimsel, sanatsal faaliyetlerinden yararlanmasını, kültürel yaşama adil ve eşit erişimini/katılımını, kendi dilini ve dinini özgürce yaşama hakkını garanti etmekte ve ırk ayrımcılığının engellenmesine yönelik hakların kültürel yaşamı da içerecek şekilde genişletildiği görülmektedir (Symonides, 1998:562-566). 1990'lara gelindiğinde ise Birleşmiş Milletler yanında Avrupa Konseyi kültürel haklar konusunda “Bölgesel ya da Azınlık Dilleri Avrupa Şartı (1992)³ ve “Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve

² Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirgesi (1948); Afrika İnsan ve Halkların Hakları Sözleşmesi (1981). (Symonides, 1998:562-563).

³ Ayrıca Bkz. “BM Ulusal ya da Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Haklarına İlişkin Bildirge” Madde 2, (1992), azınlık haklarını konu edinen ilk uluslararası insan hakları belgesidir (Çavuşoğlu, 2001:23). <https://www.ihd.org.tr/ulusal-ya-da-etn-dsel-ve-dsel-azinliklara-mensup-ker-haklari-bdges/>

Sözleşmesi”ni imzaya açmış ve her iki sözleşme 1998’de yürürlüğe girmiştir (Symonides, 1998:563).

2000’lere gelindiğinde UNESCO’nun “Kültürel Çeşitlilik Evrensel Bildirgesi” (2001), “Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi” (2003) ve “Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi” (2005)⁴ kültürel hakların, kültürel varlıkların, kültürel mirasın ve topluluk olarak kültürlerin kimliğinin yaşatılması için imzalanan sözleşmeler olarak dikkati çekmektedir (Oğuz, 2007:5). Bu sözleşmelere taraf olan devletler, “kültürel çeşitliliği” yaşatmanın, korumanın, geliştirmenin ve desteklemenin hem sonucu hem de ön koşulu olan insan hakları ihlallerini önlemeyi, kültürün demokratikleşmesini sağlamayı ve kültürel demokrasiyi inşa etmeyi amaçlamaktadır. Sözleşme, “kültürel çeşitliliği sürdürülebilir kalkınma, barış ve güvenlik, insan hakları, gelişme, azınlıklar, yerli halklar, geleneksel kültür, ifade ve enformasyon, sosyal tutunum, toplumda kadın, düşünce, ifade ve bilgilenme özgürlüğü, fikri mülkiyet hakları, küreselleşme gibi olgu ve süreçlerle ilişkilendirmektedir” (aktaran Üstel, 2021:101).

Kültürel yaşamların kentlerde örülmesi ve kültürel toplulukların birbirleriyle kaynaştığı mekanların daha çok kentlerde yer alması sebebiyle merkezi yönetimler kadar, yerel yönetimler de kültürel haklar konusunda çalışmalar yapmak zorunda kalmıştır. 1990’lar itibariyle sözleşme ve bildirelerde yer alan “kültürel çeşitlilik” konusu “Kültür için Gündem 21” metninde yerel yönetimlerin gündemine girmiştir. Metin, 2004’te Birleşmiş Kentler ve Yerel Yönetimler Dünya Teşkilatı tarafından kabul edilmiştir (Bkz. “Kültür için Gündem 21”)⁵. Kültürel demokrasinin önkoşulu olarak, kültürel özgürlüğü işaret eden metinde, göçmenlerin ve yerli halkların kent yaşamına kültürel özgünlüklerinin korunması ve kültürel gelişimlerinin güvence edilmesiyle katılımının sağlanması gereği üzerinde durulmuştur (Bkz. “Kültür için Gündem 21” Madde 23 ve 24, 2004:6-7).

Kültür için Gündem 21, dünyanın her köşesinden kentler ve yerel yönetimler tarafından insan hakları, kültürel çeşitlilik, sürdürülebilirlik, katılımcı demokrasi ve barış için gerekli koşulların yaratılmasına ilişkin taahhütlerini idame ettirmek üzere kabul edilmiştir. Bu belge, ilk Evrensel Kültürler Forumu kapsamında 8 Mayıs 2004 tarihinde Barselona’da gerçekleştirilen 4. Toplumsal Kucaklama için Yerel Yönetimler Porto Alegre Forumu tarafından onaylanmıştır (“Kültür için Gündem 21”, 2004:3).

3.Kültürel Hakların Türkiye Bağlamı: Sorunlar, Tartışmalar ve Anayasal Çözümleri

Türkiye, çok etnikli ve çokkültürlü bir ülke olarak Müslüman ve gayrimüslim neredeyse 50’ye yakın etnik grubun yaşadığı bir coğrafyadır. Bu etnik gruplar arasında, Sünni Türkler, Alevi Türkler, Sünni Kürtler, Alevi Kürtler, Lazlar, Çerkesler, Ermeniler, Rumlar, Yahudiler,

⁴ Türkiye Sözleşme’yi Mart 2017’de onaylayan 145. ülke olmuştur. Bkz. <https://kpy.bilgi.edu.tr/tr/haber/unesco-2005-kulturel-ifadelerin-cesitliliğinin-korunmasi-ve-gelistirilmesi-sozlesmesi-turkiye-tarafından-onaylandı/1119>.

⁵ Bkz. “Kültür için Gündem 21”, https://www.agenda21culture.net/sites/default/files/files/documents/multi/ag21c_tr.pdf.

Yunanlar, Araplar, Süryaniler yer almaktadır. Türkiye Cumhuriyeti 1923'te kurulduğundan beri süregelen devlet politikası etnik ya da kültürel olarak farklı bu grupları tanıma ve kabul etme refleksi konularında çekimser kalmıştır. 2000'li yıllar itibarıyla Avrupa Birliği Uyum Yasaları gereği demokratikleştirme paketleri geliştirilmiş olsa da, devletin homojenleştirme siyasaları, Türkleri dünya medeniyetlerinin merkezine koyan 1932 Türk Tarih Tezi'ne, Türkçe'yi bütün dünya dillerinin anası sayan 1936 Güneş Dil Teorisi'ne, milliyetçi ve tektip eğitim politikaları ile anadili ve etnik isimlerin kullanımını yasaklayan 1924 Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na, ayrımcılığa dayalı yerinden etme/yerleştirmeye uzanan bir dizi nüfus mübadelesi ve göç dalgası başlatan 1934 İskan Kanunu'na, sadece gayrimüslim azınlığa uygulanan ve Müslümanlara ekonomik imtiyaz tanıyan 1942 Varlık Vergisi'ne ve son olarak Kürtlerin doğu ve güneydoğudan zorla göçe tabi tutan uygulamalara dayanmaktadır. Yukarıda sözü edilen etnik gruplar yasal ve politik yapıya göre çeşitli siyasal katılım olanakları bulmuş olsalar da çoğunlukla, 1920'lerin milliyetçilik ideolojisinin bir sonucu olarak etnik ve kültürel olarak homojen ulus inşa sürecinde görmezden gelinmişlerdir. Etnik grupların çoğu, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinden itibaren Türklüğü ve İslamı tanımlayıcı unsur kabul eden ve kamusal alandan, yurttaşlığa, eğitimden ticarete kadar toplumsal yaşamın her alanında uygulanan Türkleştirme politikalarının dışlayıcı ya da asimile edici siyasalarının mağduru olmuşlardır (Kaya, 2003:205-6).

Türkiye'de yaşayan ve sözü edilen farklı azınlık ve altkültürel grupların, yurttaşlık temelinde insan hakları ve kültürel haklarından yararlanabilmeleri için, siyasal ve hukuksal statüde tanınmaları gerekmektedir. Bu siyasal ve hukuksal statünün kabul edilmesi sayesinde kültürel kimlikler, "bireysel özgürlük hakkına, ekonomik ve toplumsal olanaklardan faydalanma hakkına, devlete katılım hakkına ve kültürel çoğulculuk hakkı"na sahip olacaktır (Oran, 2011:262). Fakat Türkiye'de bu hakların tanınması noktasında bazı engeller söz konusudur. Baskın Oran bu durumu aşağıdaki sözleriyle açıklamaktadır:

Anayasa'nın ve yasaların sayısız maddesinde tekrarlanan "devletin ülkesi ve ulusuyla bölünmez bütünlüğü" ilkesi, "azınlık yaratmak" adı altında kültürel alt-kimlikleri reddeder biçimde yorumlanınca, Türkiye'deki mevzuat "alt-kimliklerin tanınması" halinde bu bütünlüğün bozulmak istendiğini varsaymaya ve dolayısıyla bunu yapanları "bölücülük/yıkıcılıkla" suçlamaya yönelik bir mevzuat olmaktadır. Terörle Mücadele Kanunu, Polis Vazife ve Selahiyat Kanunu, Türkiye Radyo ve Televizyon Kanunu, Dernekler Kanunu, Siyasi Partiler Kanunu gibi önemli yasalarda "etnik ve dinsel farklılıklara dayanan azınlıkların var olduğunu ileri sürmek yoluyla azınlık yaratmak" şiddetle cezalandırılmaktadır (Oran, 2011:256).

Gayrimüslim azınlık olarak tanımlanan Ermeni ve Rumların, etnik ve dinsel kültür olarak tanımlanan Kürtler, Aleviler ve Çerkeslerin yurttaşlık haklarından ileri gelen kültürel haklarını yaşayabilmeleri sözü edilen yasalara takılmakta ve bu altkültürel gruplar dillerini, dinlerini, etnik kimliklerini ve kültürlerini yaşamak ve yaşatmak noktasında mağdur olmaktadır. Bu durumu düzeltmek, her ne kadar yasaların ve hukuksal statünün tanınması önkoşulunu gerektirse de demokratik yönetimlerde adaleti sağlamak bununla yeterli değildir. Aynı zamanda demokratik ülkelerde yaşayan yurttaşların niteliği ve farklı kültürlere olan tutum

ve yargıları da önemli olmaktadır. Bu yurttaşların farklı kimlikleri nasıl gördükleri, onlara hoşgörülü olma kabiliyetleri, politik sürece katılım durumları, sivil toplumu geliştirebilme dinamikleri, adalet anlayışları, çevrelerini etkileyebilecek bir konuda karar alma mekanizmaları ve sorumluluk bilinci seviyeleri, bir ülkede her yurttaşın sadece yasalar önünde değil, toplum nezdinde ve sosyal hayatta da tanınmasını ve özgür bir hayat yaşamasını sağlayacak ikinci hayati unsurun toplumu oluşturan bireylerin sıralanan özellikleri ve nitelikleri sayesinde başarılacaktır (Kymlicka, 2015:293-294). Kültürlerarası iletişimin ve kültürlerarasılığın önemi tam da burada açığa çıkmaktadır: Farklı kültürler birbirlerini tanıyarak, önyargısız, klişesiz ve ayrımcı dili bırakarak iletişim kurmalı ve sosyal hayata katılmalıdır.

Bütün bu ayrımcılık ve ötekileştirme pratikleriyle azınlıkların ve etnik grupların kültürel haklardan yararlanma durumlarını sınırlayan ya da zayıflatan bağlamın yanı sıra; Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda kültürel haklar kapsamında değerlendirilebilecek anayasa maddelerini ve yasalarını özetlemek gerekirse karşımıza çıkan maddeler şu şekildedir: T.C. Anayasası Madde 10 Eşitlik İlkesi⁶, Madde 24 Din ve Vicdan Hürriyeti⁷, Madde 25 Düşünce ve Kanaat Hürriyeti⁸, Madde 26 Düşünceyi Açıklama ve Yayma hürriyeti⁹, Madde 27 Bilim ve Sanat Hürriyeti¹⁰, Madde 33 Dernek Kurma Hürriyeti¹¹, Madde 42 Eğitim ve Öğrenim Hakkı¹², Madde 63 Tarih, Kültür ve Tabiat Varlıklarının Korunması¹³, Madde 64 Sanatın ve Sanatçının Korunması¹⁴ maddeleridir (Bkz. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası)¹⁵. Ayrıca 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu¹⁶ ile 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu¹⁷ kültürel kimliği, kültürün farklı maddi ve manevi varlıklarını, kültürel üretimi ve gelişimi koruyan, geliştiren ve destekleyen yasalar olarak kabul edilmektedir. Ayrıca Türkiye Mart 2017'de UNESCO'nun "Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi" (2005)'ni onaylayarak; kültürel çeşitliliği korumayı, desteklemeyi ve geliştirmeyi teşvik ve temin etmeyi taahhüt etmiştir.

⁶ Madde 10 – Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir.

⁷ Madde 24 – Herkes, vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir.

⁸ Madde 25 – Herkes, düşünce ve kanaat hürriyetine sahiptir

⁹ Madde 26 – Herkes, düşünce ve kanaatlerini söz, yazı, resim veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklama ve yayma hakkına sahiptir.

¹⁰ Madde 27 – Herkes, bilim ve sanatı serbestçe öğrenme ve öğretme, açıklama, yayma ve bu alanlarda her türlü araştırma hakkına sahiptir.

¹¹ Madde 33 – Herkes, önceden izin almaksızın dernek kurma ve bunlara üye olma ya da üyelikten çıkma hürriyetine sahiptir.

¹² Madde 42 – Kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz.

¹³ Madde 63 – Devlet, tarih, kültür ve tabiat varlıklarının ve değerlerinin korunmasını sağlar, bu amaçla destekleyici ve teşvik edici tedbirleri alır.

¹⁴ Madde 64 – Devlet, sanat faaliyetlerini ve sanatçıyı korur. Sanat eserlerinin ve sanatçının korunması, değerlendirilmesi, desteklenmesi ve sanat sevgisinin yayılması için gereken tedbirleri alır.

¹⁵ "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası", <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf>

¹⁶ Bkz. "5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu", <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.3.5846.pdf>.

¹⁷ Bkz. "2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu", <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2863.pdf>

SONUÇ

Kültürel hakların yurttaşlık ve insan hakları bağlamında ilişkilendirilerek açıklanmaya çalışıldığı bu araştırmada, yurttaşlık haklarının kişisel, siyasal, sosyal ve ekonomik boyutlarına kültürel alanın dahil edilmesi ve insan haklarının ayrılmaz ve evrensel olma niteliğiyle birlikte kültürel haklar hem devletlerin hem de uluslararası kuruluşların ve hukukun gündemine girmiştir. Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi ve bölgesel insan hakları örgütlerinin insan hakları ihlallerini önlemek, kültürel çeşitliliği yaşatmak ve kültürel toplumların (yerli halklar, azınlıklar, göçmenler, etnik, dinsel, dilsel gruplar, engelliler, cinsel kimlikler vb.) yurttaşlık haklarını ayrımcılığa uğramadan kullanabilmeleri için hazırlamış oldukları sözleşmeler ve bildirgelerle kültürel hakların insan haklarının ayrılmaz bir bileşeni olduğu ve hem devletlerin iç hukuk sistemlerinde hem de uluslararası hukukta korunması, geliştirilmesi ve desteklenmesi gereği ortaya çıkmıştır. Kültürün en az diğer insan ve yurttaşlık hakları gibi bireyi hem kişisel olarak hem de ait olduğu kültürel toplumla kolektif olarak “hak öznesi” haline getirmesi, kültüre erişim, kültürün yarattığı maddi ve manevi varlıkların paylaşımı, kültürel kimliğin korunması ve desteklenmesi, kültürel üretimin ve yaratıcılığın ayrımcılığa uğratılmadan teşvik edilmesi, kültürel yaşama adil ve eşit katılımın sağlanması, dilin ve dinin/inancın hür bir şekilde yaşatılması ve kültürel çeşitliliğin asimile edilmeksizin soyut ve somut varlığının korunması şeklinde pek çok hakkı açığa çıkarmıştır. Bu hakların insan haklarının ayrılmaz bir unsuru ve yurttaşlık haklarının kültürel boyutu olarak kabul edilmesi, II. Dünya Savaşı sonrasında savaşlarda yok edilen insan onurunun kültürü de kapsayacak şekilde insanlığa iade edilmesi olarak düşünülmesi ve uluslararası kuruluşların hazırlamış oldukları sözleşmeleri taraf olan devletlerin onaylamaları umut vadeden gelişmelerdir.

Türkiye, azınlık hakları, etnik, dinsel ve dilsel toplumların anadilde eğitim, düşünce ve ifade özgürlüğü vb. başlıklarda kültürel toplumları koruma, tanıma ve geliştirme konusunda sorunlar yaşamıştır. Tarihsel-politik bağlamda deneyimlenen bu sorunların çözülmesi adına, kültürel kimliklerin ve çeşitliliğin korunarak yaşatılması, kültürel üretimin özgür yaratıcı koşullarının teşvik ve temin edilmesi ve kültürel hayata adil ve eşit bir şekilde katılımın sağlanması noktasında devlete, kamu kurumlarına, sivil topluma/sivil toplum kuruluşlarına, işletmelere ve yerel yönetimlere büyük sorumluluklar düşmektedir. Yurttaşlığın kültürel boyutu ve insan haklarının ayrılmaz niteliği kültürel hakların önemini, desteklenmesini, korunmasını ve geliştirilmesini açığa çıkarmıştır.

KAYNAKLAR

Algan, B. (2007). *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması*, Ankara: Seçkin Yayınları.

Batur, E. B., & Erjem, Y. (2024). Türkiye’de yurttaşlık, kültürel haklar ve aidiyet. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dergisi* (35), 358-382. <https://doi.org/10.15182/diclesosbed.1399945>.

“BM Ulusal ya da Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Haklarına İlişkin Bildirge” Erişim Tarihi: 21.11.2024. <https://www.ihd.org.tr/ulusal-ya-da-etn-dsel-ve-dsel-azinliklara-mensup-ker-haklari-bdges/>

“Fribourg Bildirgesi” (2007). (Çevirmenler: İzabel Aydın ve Muhammed Furkan Çalışan-2023), İstanbul Bilgi Üniversitesi Kültür Politikaları ve Yönetimi Araştırma Merkezi. Erişim Tarihi:15.11.2024. <https://kpy.bilgi.edu.tr/media/uploads/documents/2023/04/13/fribourg-declaration-on-cultural-rights-turkce.pdf>.

“Kültür için Gündem 21”, Erişim Tarihi: 21.11.2024 https://www.agenda21culture.net/sites/default/files/files/documents/multi/ag21c_tr.pdf,

BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (1948).. Erişim Tarihi: 17.11.2024. <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>

“Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme” (1966). Erişim Tarihi: 20.11.2024. <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/03/EkonomikSosyalKulturelHaklarSozlesmesi.pdf>

Heater, D. (2007). *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*, (M. Delikara Üst, Çev.). Ankara: İmge Yayınları.

Kaya, A. (2003). «Unity in Diversity»: *Ethnic/Cultural Diversity in Turkey and the European Union*. CEMOTI, Cahiers d'Études sur la Méditerranée orientale et le monde Turco-Iranien, 36(1), 199-220.

Kaya, A. (2005) “Avrupa Birliği Bütünleşme Sürecinde Yurttaşlık, Çokkültürcülük ve Azınlık Tartışmaları: Bir arada Yaşamın Siyaseti”, (Ayhan Kaya ve Turgut Tarhanlı, Der.) *Türkiye’de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları içinde*, (ss.35-73). İstanbul: Tesev Yayınları.

Koivunen, H., and Marsio, L. (2007). *Fair Culture? Ethical dimension of cultural policy and cultural rights*. Helsinki: Valto. Retrieved from: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-485-383-5> on 25.11.2024.

Kymlicka, W. (2015). *Çokkültürlü Yurttaşlık*, (Abdullah Yılmaz, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

“Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme” (1966). Erişim Tarihi: 20.11.2024. <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/03/MedeniVeSiyasiHaklaraIliskinSozlesme.pdf>

Mattelart, A., & Neveu, E. (2007). *Kültürel İncelemelere Giriş*, (Hüsnü Dilli, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Oğuz, Ö. (2007). UNESCO, Kültür ve Türkiye. *Milli Folklor*, 73, 5-11.

Oran, B. (2015). *Türkiyeli Gayrimüslimler Üzerine Yazılar*. İstanbul:İletişim Yayınları.

Robbins B. ve Stamatopoulou E. (2004). “Reflections on Culture and Cultural Rights” Erişim Tarihi: 08.11.2024.

https://humanrightscolumbia.org/sites/default/files/pdf/stamatopoulou_reflections_cuture.pdf

Symonides, J. (1998). Cultural rights: a neglected category of human rights. *International Social Science Journal*, 50(158), 559-572.

“Türkiye Cumhuriyeti Anayasası”, Erişim Tarihi: 22.11.2024.
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf>.

KPY, “UNESCO 2005 Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi Türkiye Tarafından Onaylandı”, Erişim Tarihi:15.11.2024.
<https://kpy.bilgi.edu.tr/tr/haber/unesco-2005-kulturel-ifadelerin-cesitliliğinin-korunmasi-ve-gelistirilmesi-sozlesmesi-turkiye-tarafından-onaylandı/1119>.

Üstel, F. (2021). *Kültür Politikasına Giriş, Kavramlar, Modeller, Tartışmalar*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Williams, R. (2024). *Anahtar sözcükler*. (Savaş Kılıç, Çev.) İstanbul : İletişim Yayınları.

Şiddetli Omuz Ağrısı ile Başvuran Bir Nöraljik Amiyotrofi Olgusu ve Yönetimi

Kadir SONGÜR¹

Banu DİLEK²

Özet

Parsonage-Turner sendromu olarak da bilinen nöraljik amiyotrofi, 100.000'de 1,64 insidans ile omuz ağrısının nadir bir nedenidir. Nöraljik amiyotrofi, ani başlayan şiddetli nöropatik omuz ağrısını takiben omuz kuşağı kaslarında güçsüzlük ile karakterizedir. Klinik olarak sıklıkla servikal ve omuz patolojilerini taklit eder. Nükslerin ortaya çıkabileceğini ve rotator manşet lezyonları ile ilişkili olabileceğini unutmamak bu hastalık için önemlidir. Bu yazıda, başlangıç şikayeti şiddetli sağ omuz ağrısı olan ve fizik muayenede kanat skapula görünümü tespit edildikten sonra elektrofizyolojik çalışmalarla nöraljik amiyotrofi tanısı konulan bir hasta sunulmuştur. Hastaya uygulanan medikal tedavi ve fizik tedavi ve rehabilitasyon programı sonrasında, tanıdan 3 ay sonra yapılan elektrofizyolojik çalışmalarda sağ serratus anterior kasında yoğun rejenerasyon motor ünite aksiyon potansiyelleri görülmüştür. Bu olgu sunumu ile boyun ve omuz bölgesinde şiddetli ağrı ile başvuran hastalarda nöraljik amiyotrofi tanısının akılda tutulmasının önemini vurgulamayı amaçladık. Bu hastaların ayrıntılı bir nörolojik muayenesi, klinisyenin olası brakiyal plexus ve servikal sorunları ayırt etmesine yardımcı olacaktır. Doğru teşhis gereksiz testleri ve invaziv prosedürleri önleyebilmektedir. Ayrıca, hastayı hastalığın iyi prognozu hakkında bilgilendirmek hastanın anksiyesini azaltacak ve tedaviye uyumunu artıracaktır.

Anahtar Kelimeler: Nöraljik Amiyotrofi, Parsonage-Turner Sendromu, Omuz Ağrısı, Kanat Scapula, Elektromiyografi

¹ Uzm.Dr., Hatay Dörtyol Devlet Hastanesi, Fiziksel Tıp ve Rehabilitasyon Anabilim Dalı, kadir.93@gmail.com, Orcid: 0000-0002-8797-4195

² Prof.Dr., İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi, Fiziksel Tıp ve Rehabilitasyon Anabilim Dalı, banudilek1979@gmail.com, Orcid: 0000-0002-5451-0757

GİRİŞ

Parsonage Turner sendromu veya idiyopatik brakial pleksopati olarak da bilinen nöraljik amiyotrofi (NA), genellikle üst ekstremiteleri etkileyen multifokal inflamatuvar bir nöropatidir (Ijspeert vd., 2021: 605). Klasik klinik prezentasyonu, dayanılmaz ağrı ile birlikte asimetrik üst ekstremitte semptomlarının akut başlangıcı ve sıklıkla eşlik eden kanat skapulayı içeren hızlı bir multifokal parezi ve monofazik bir hastalık seyridir (Van Eijk vd., 2016: 337-338). NA ilk olarak 1879'da tanımlanmış ve 1948'de Parsonage ve Turner tarafından ayrıntılı bir raporun ardından kendi adını almıştır (Ijspeert vd., 2021: 605). Bununla birlikte, NA geniş bir fenotipik spektruma olup ve hastaların yaklaşık %70'inde 'klasik' prezentasyon görülür (van Alfen ve van Engelen, 2006: 438-439). Klasik tip en sık olarak uzun torasik, supraskapular, yüzeyel radyal ve anterior interosseöz sinirleri etkilemektedir (Ijspeert vd., 2021: 606). Diğer fenotipler arasında; klasik tipten farklı diğer brakial pleksus kökenli sinirlerinin tutulumu olan, pre-dominant olarak alt gövde tutulumu ile gidip 'distal' olarak adlandırılan, lumbosakral pleksus tutulumu olan, diyafram disfonksiyonuna yol açan frenik sinir tutulumu olan, pür duyuşal sinirlerin tutulumu olan ve nadiren de rekürren laringeal sinirin etkileyen formlar mevcuttur (van Alfen ve van Engelen, 2006: 439, Vanneste vd., 199: 399-400, Dyck ve Thaisetthawatkul, 2014: 1345-1346, van Alfen vd., 2018: e844, Seror, 2004: 135, Cacciavillani vd., 2021: E7-E8).

İdiyopatik NA'nın ortalama başlangıç yaşı yaklaşık 40'tır. NA'nın 21. yüzyılın başlarına kadar genellikle nadir görülen bir hastalık olduğu ve insidansının yılda 100.000'de 2-3 olduğu varsayılmaktaydı (Beghi vd., 320-321). Daha sonraki çalışmalar, tanının muhtemelen yeterince tanınmadığını ve eksik bildirildiğini göstermiştir. Genel popülasyonda yapılan yeni bir prospektif çalışmada, klasik fenotip için bir yıllık insidans oranı 1000'de 1 olarak bulunmuştur (van Alfen vd., 2015: 10). Bu sonuçlar da NA'nın nadir olmadığını, aslında dirsek bölgesindeki ulnar nöropatiden 5 kat daha yaygın olduğunu ve servikal radikülopatiler kadar sık görüldüğünü düşündürmektedir (Latinovic vd., 2006: 264, Mansfield vd., 2020: 556). Akut NA'da atağın kesin başlangıcı ve patofizyolojisi hala belirsizdir. Çoğu kanıt NA'nın oto-immün bir hastalık olduğuna işaret etmektedir; bu hastalıkta birçok bağımsız predispozan faktör gerçek bir epizodun ortaya çıkmasına yol açacaktır (Van Eijk vd., 2016: 338-339). Yorucu aktivite veya lokal travma bir atağı tetikleyebildiğinden ve NA hastaları genel popülasyondan daha sık fiziksel olarak aktif olduğundan mekanik faktörler de patofizyolojide rol oynuyor gibi görünmektedir (Ijspeert vd., 2021: 606).

NA'nın tanısı klinik olarak konulmaktadır. Tanı koymak, fizik muayenenin spesifikleştirilmesi ile birlikte hastalıktan şüphe edilmesini gerektirir. Klasik fenotipi teşhis etmek için, akut başlangıçlı şiddetli (numerik derecelendirme skalası ≥ 7) tipik bir ağrı öyküsünü fizik muayenede omuz abduksiyon-antefleksiyon sırasında skapular hareketi gözlemlemeye odaklanma ve serratus anterior, omuz dış rotatörü ve başparmağın uzun fleksör kaslarının kuvvet testi ile kombine etmek yeterli olacaktır (van Alfen vd., 2015: 11). Diğer fenotipik klinik görünüm için özel bir nörolojik muayene ve araştırılması gereken bir ayırıcı tanı olduğunda ek laboratuvar, elektrodagnostik test ve görüntüleme çalışmaları yapılmalıdır (Van Eijk vd., 2016: 340).

Tipik bir öykü ve klasik klinik fenotipte ileri inceleme gerekemeyebilir. Ancak daha az tipik vakalarda, örneğin ağrısı kademeli olarak ilerleme gösteren vakalarda veya araştırılması gereken gerçek bir ayırıcı tanı olduğunda, sinir iletim çalışmaları, iğne elektromiyografisi (EMG) ve sinir görüntülemesi tanısal kesinliği artırmaya yardımcı olabilir. Sinir iletim çalışmaları NA'da genellikle normaldir (van Alfen vd., 2009: 943). İğne EMG'de paraspinal anormallikler bulunabilir ve bu da NA'yı servikal radikülopatiden ayırmak için bu testlerin kullanılmasını zorlaştırır. Klinik patern, güçsüzlük ve duyuşal semptomların ayrı bir sinir kökü dağılımına mı yoksa multifokal bir mononöropatiye mi uyduğunu belirleyecektir. İğne EMG, yalnızca 'rutin' kaslar araştırıldığında önemli bir örnek hatası ve yanlış tanı riski taşır. Bu nedenle, tanıyı doğrulamak için EMG'ye güvenilmemesi önerilir (van Eijk vd., 2016: 343). EMG'nin klinik olarak ihtiyaç duyulması halinde reinnervasyon açısından kullanımına ve iyileşme olmazsa cerrahi müdahale için hastaların ve sinirlerinin seçilmesine yardımcı olabilir.

Tedavide çok sayıda vaka serisi ve olgu raporlarına göre kortikosteroidlerin ve intravenöz immünoglobulinin NA'nın akut fazında etkili olabileceğini göstermektedir. Tedaviye ne kadar erken başlanabilirse, olumlu yanıt alınma şansı o kadar yüksektir. Tedaviye olumlu yanıt veren bir hastanın tedaviye başladıktan sonra 24-48 saat içinde neredeyse ağrısız hale gelmelidir (Ijspeert vd., 2021: 609). Akut NA'daki ağrı, numerik derecelendirme skalası skoru arttıkça orantılı olarak kullanılan WHO modifiye analjezik merdiven basamakları kullanılarak diğer nosiseptif ağrılar gibi yönetilebilir.

NA tanılı hastalarının çoğunluğu, rezidüel ağrı ve yorgunluk nedeniyle günlük aktivitelerinde kısıtlı kalmaktadır (van Alfen vd., 2009: 438). Bu semptomlar, etkilenen omuz/kolun yetersiz motor kontrolü, etkilenen kaslarda dayanıklılık kaybı ve kompanse edici kas sisteminin zorlanması ile karakterize olabilir. Kişiyi özel rehabilitasyon programı bu sorunlara yönelik olmalıdır (Ijspeert vd., 2021: 609). Sonuç olarak tedavide multidisipliner yaklaşımlı, hasta ile ortak hedef belirleyen ve NA'nın sebep olduğu şikayetleri kendi kendine nasıl yöneteceği konusunda eğitim verilen bir kapsayıcı yaklaşım gerekmektedir (Janssen vd., 2019: 1431-1432). Rehabilitasyon sürecini desteklemek için motivasyonel görüşme gibi davranış değişikliği teknikleri önerilmektedir (Nijs vd., 2020: 849-850).

Takiplerdeki öykü ve muayene, NA atağının neden olduğu ve ataktan sonra devam eden sekonder şikayetlerin daha fazla incelenmesine odaklanmalıdır. Kronik fazdaki hastaların çoğunda üst ekstremité ağrısı, parestezi, yorgunluk ve bozukluklar devam edecektir. Nüks gelişimi nadir değildir ve %25'i başlangıçtan sonraki ilk 5-10 yıl içinde görülür (van Alfen ve van Engelen, 2006: 439-440).

Bu bildiride başlangıç şikayeti şiddetli sağ omuz ağrısı olan bir hastanın birçok merkezde çeşitli tanı amaçlı değerlendirildikten sonra polikliniğimize başvurmasını ve yapılan fizik muayene ile belirlenen kanat skapula görünümü sonrası elektrofizyolojik çalışmalar ile NA tanısı konulan bir hastayı sunmaktayız. Bu bildirinin amacı son yıllarda yapılan çalışmalarda sanıldığı kadar da nadir olmayan omuz ağrısına sebep olan bir hastalığı tekrardan gündeme getirmektir.

Olgu Sunumu

Elli beş yaşında kadın hasta, yaklaşık 10 gün önce ani olarak başlayan yanıcı tarzda, süreklilik gösteren ve kol elevasyonu ile artış gösteren sağ omuz ağrısı ile dış merkeze başvurmuştu. Yapılan tetkikler arasında omuz direkt grafisinde patoloji saptanmamış, omuz ultrasonografisinde subakromial subdeltoid (SASD) bursada hafif sıvı artışı ile supraspinatus tendonunda tendinozis ve servikal manyetik rezonans görüntülemesinde (MRG) C5-6 santral disk protrüzyonu test edilmişti. Hastaya SASD bursası hedeflenerek lokal kortikosteroid tedavisi uygulanmış ve yanıt saptanmamıştı. Bunun üzerine başka bir merkeze başvuran hastaya trapez kasındaki ağrılı noktalara tetik nokta enjeksiyonları ve servikal manüplatif tedavi uygulanmıştı. Hastaya ayrıca oral diklofenak 75 mg 2x1 dozda reçete edilmişti ve hastada kısmi yanıt saptanmıştı.

Hasta tarafımıza ayaktan hasta polikliniğine başvurusunda anamnez derinleştirildiğinde ağrısının parestezik yakınmalar içerdiği ve sol kolda güçsüzlük şikayetlerinin olduğu da tespit edildi. Hastada travma öyküsü yoktu. Özgeçmiş ve soygeçmişinde anlamlı özellik yoktu. Fizik muayenede servikal eklem hareket açıklıkları (EHA) tüm yönlere serbest ve ağrısızdı. Sağ omuz EHA ölçümleri aktif olarak kısıtlıyken pasif olarak tüm yönlere serbestti ancak ağrılıydı. Sol omuz EHA ölçümleri ise aktif ve pasif olarak serbest ve ağrısızdı. İncelemede kol yandayken belirgin olan ve kol elevasyonu ile daha da belirgin hale gelen kanat skapula tespit edildi. Kas kuvveti muayenesinde sağ omuz abduksiyonu ve dış rotasyonu 3/5 ve sağ omuz fleksiyonu 4/5 iken diğer kas kuvvetleri normaldi. Derin tendon refleksleri normoaktifken duyu defisiti ve patolojik refleks saptanmadı. Kranial sinir muayenesi olağandı. Laboratuvar testlerinde hematolojik, biyokimyasal, romatolojik ve serolojik bulgular normal idi. Servikal MRG'nin incelemesinde radikülopati oluşturacak bir disk hernisi belirlenemedi. Bilateral brakial plexus MRG'nde patoloji saptanmadı. Hastanın EMG'sinde, Sinir ileti çalışmalarında sağda kübital tünel sendromu ile uyumlu bulgular saptanmıştı. İğne EMG incelemesinde C7-8 miyotomlarına uyan ılımlı spinal/radiküler etkilenme ve sağ serratus anterior kasında yoğun olarak reinnervasyon motor ünit potansiyelleri (MÜP) ile uyumlu olabilecek kısa boylu, kısa süreli polifazik MÜP'ler izlenmiştir. Servikal paraspinal kaslar ve brakial plexusa ait diğer kaslar normal sınırlarda değerlendirildi.

Bu klinik ve EMG bulguları ile hastaya NA tanısı kondu. Hastaya oral glukokortikoid tedavisi 32 mg/gün dozunda, oral pregabalın 150 mg/gün dozunda, oral vitamin C ve oral vitamin B12 tedavisi başlandı. Hasta ayrıca fizik tedavi ve rehabilitasyon programına alındı. Sağ omzuna yönelik transkütan elektriksel sinir uyarıları, sıcak paket, derin ısıtıcı ve egzersiz programı (eklem hareket açıklığı egzersizleri, germe egzersizleri ve pasif hareket cihazı ile egzersiz) 30 seans olarak uygulandı. Hasta uygulanan tedavi programının izleminde ağrısı belirgin olarak azalırken kas güçlerinde değişiklik saptanmadı. 1 ay sonrasındaki fizik muayenesinde sağ omuz abduksiyon ve dış rotasyon kas kuvvet kayıplarında düzelme saptandı. İzlemlerinde ağrısı kontrol altına alındığı için kortikosteroid ve pregabalın dozu kademeli olarak azaltılarak kesildi. Üçüncü ayda yapılan kontrol iğne EMG'de C7-8 miyotomlarında kronik nitelikli nörojenik MÜP'ler ve sağ serratus anterior kasında denervasyon potansiyelleri ve yoğun rejenerasyon MÜP'leri izlenmiştir. Altıncı ayda yapılan kontrolde hastanın ağrısı yoktu. Omuz EHA ölçümlerinde tüm yönlere serbest ve ağrısız bulundu. Kas güçleri omuz

fleksiyon ve abdüksiyonu 4/5 ve dış rotasyonu 4/5 olarak saptandı. Kanat skapula görünümünde başlangıca göre gerileme saptandı.

SONUÇ

Omuz ağrılı hastalarda tanı koyarken ağrının spesifik özellikleri göz önüne alınmalı ve nöropatik karakter tespiti yapılmalıdır. Yanıcı ve kola yayılan ağrı bildiren hastalarda NA tanıda akla gelmeli ve diğer nörolojik sorunlar da ayırt edilmelidir (Sahin vd., 2009: 192). Bu olgu sunumu ile boyun ve omuz bölgesinde şiddetli ağrı ile başvuran hastalarda NA tanısında şüphe edilmesinin tanı koymada en önemli yardımcı faktörlerden biri olduğuna vurgulamayı hedefledik. Bu hastaların ayrıntılı bir nörolojik muayenesi, klinisyenin olası brakiyal plexus ve servikal sorunları ayırt etmesine yardımcı olacaktır. Doğru teşhis gereksiz testleri ve invaziv prosedürleri önleyebilmektedir.

KAYNAKÇA

1. IJspeert, J., Janssen, R. M. J., & van Alfen, N. (2021). Neuralgic amyotrophy. *Current opinion in neurology*, 34(5), 605–612. <https://doi.org/10.1097/WCO.0000000000000968>
2. Van Eijk, J. J., Groothuis, J. T., & Van Alfen, N. (2016). Neuralgic amyotrophy: An update on diagnosis, pathophysiology, and treatment. *Muscle & nerve*, 53(3), 337–350. <https://doi.org/10.1002/mus.25008>
3. Joffroy A. De la névrite parenchymateuse spontanée, généralisée ou partielle. *Arch Physiol* 1879; 6:172–198
4. van Alfen, N., & van Engelen, B. G. (2006). The clinical spectrum of neuralgic amyotrophy in 246 cases. *Brain : a journal of neurology*, 129(Pt 2), 438–450. <https://doi.org/10.1093/brain/awh722>
5. Vanneste, J. A., Bronner, I. M., Laman, D. M., & van Duijn, H. (1999). Distal neuralgic amyotrophy. *Journal of neurology*, 246(5), 399–402. <https://doi.org/10.1007/s004150050371>
6. Dyck, P.J., Thaisetthawatkul, P. Lumbosacral plexopathy. (2014). *Continuum*. 20:1343–1358
7. van Alfen, N., Doorduyn, J., van Rosmalen, M. H. J., van Eijk, J. J. J., Heijdra, Y., Boon, A. J., Gaytant, M. A., van den Biggelaar, R. J. M., Sprooten, R. T. M., Wijkstra, P. J., & Groothuis, J. T. (2018). Phrenic neuropathy and diaphragm dysfunction in neuralgic amyotrophy. *Neurology*, 91(9), e843–e849. <https://doi.org/10.1212/WNL.0000000000006076>
8. Seror P. (2004). Isolated sensory manifestations in neuralgic amyotrophy: report of eight cases. *Muscle & nerve*, 29(1), 134–138. <https://doi.org/10.1002/mus.10509>
9. Cacciavillani, M., Salvalaggio, A., & Briani, C. (2021). Pure sensory neuralgic amyotrophy in COVID-19 infection. *Muscle & nerve*, 63(1), E7–E8. <https://doi.org/10.1002/mus.27083>
10. Beghi, E., Kurland, L. T., Mulder, D. W., & Nicolosi, A. (1985). Brachial plexus neuropathy in the population of Rochester, Minnesota, 1970-1981. *Annals of neurology*, 18(3), 320–323. <https://doi.org/10.1002/ana.410180308>
11. van Alfen, N., van Eijk, J. J., Ennik, T., Flynn, S. O., Nobacht, I. E., Groothuis, J. T., Pillen, S., & van de Laar, F. A. (2015). Incidence of neuralgic amyotrophy (Parsonage Turner syndrome) in a primary care setting--a prospective cohort study. *PloS one*, 10(5), e0128361. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0128361>
12. Latinovic, R., Gulliford, M. C., & Hughes, R. A. (2006). Incidence of common compressive neuropathies in primary care. *Journal of neurology, neurosurgery, and psychiatry*, 77(2), 263–265. <https://doi.org/10.1136/jnnp.2005.066696>
13. Mansfield, M., Smith, T., Spahr, N., & Thacker, M. (2020). Cervical spine radiculopathy epidemiology: A systematic review. *Musculoskeletal care*, 18(4), 555–567. <https://doi.org/10.1002/msc.1498>
14. van Alfen, N., Huisman, W. J., Overeem, S., van Engelen, B. G., & Zwarts, M. J. (2009). Sensory nerve conduction studies in neuralgic amyotrophy. *American journal of physical medicine & rehabilitation*, 88(11), 941–946. <https://doi.org/10.1097/PHM.0b013e3181a5b980>

15. van Alfen, N., van der Werf, S. P., & van Engelen, B. G. (2009). Long-term pain, fatigue, and impairment in neuralgic amyotrophy. *Archives of physical medicine and rehabilitation*, 90(3), 435–439. <https://doi.org/10.1016/j.apmr.2008.08.216>
16. Janssen, R. M. J., Satink, T., Ijspeert, J., van Alfen, N., Groothuis, J. T., Packer, T. L., & Cup, E. H. C. (2019). Reflections of patients and therapists on a multidisciplinary rehabilitation programme for persons with brachial plexus injuries. *Disability and rehabilitation*, 41(12), 1427–1434. <https://doi.org/10.1080/09638288.2018.1430175>
17. Nijs, J., Wijma, A. J., Willaert, W., Huysmans, E., Mintken, P., Smeets, R., Goossens, M., van Wilgen, C. P., Van Bogaert, W., Louw, A., Cleland, J., & Donaldson, M. (2020). Integrating Motivational Interviewing in Pain Neuroscience Education for People With Chronic Pain: A Practical Guide for Clinicians. *Physical therapy*, 100(5), 846–859. <https://doi.org/10.1093/ptj/pzaa021>
18. Sahin, E., Senocak, O., Bacakoğlu, A. K., Oztura, I., Gözüml, M., & Peker, O. (2009). Rotator manşet yırtığı olan bir olguda omuz ağrısının ana nedeni: Nöraljik amiyotrofi [Neuralgic amyotrophy as the primary cause of shoulder pain in a patient with rotator cuff tear]. *Acta orthopaedica et traumatologica turcica*, 43(2), 190–192. <https://doi.org/10.3944/AOTT.2009.190>

Ulusal İstihdam Stratejisi Ekseninde Dezavantajlı Grupların İstihdamı

Recep Uğurcan ŞAHİN¹

Erdal BEŞOLUK²

Özet

Çalışma, Türkiye'nin 2014-2023 dönemi ulusal istihdam stratejisinde dezavantajlı gruplara yönelik alınan tedbirlerin istihdam ve işsizlik oranlarına olan etkilerini irdelemektedir. Dezavantajlı gruplar, yaş, cinsiyet, engellilik durumu, eğitim seviyesi ve sosyo-ekonomik arka plan gibi değişkenler nedeniyle işgücü piyasasında çeşitli engellerle karşılaşan bireylerdir. Çalışmanın temel amacı, uygulanan politikaların on yıllık süreçte bu grupların işgücü piyasasındaki durumlarına olan etkilerini ortaya çıkarmaktır. Bu amaç doğrultusunda Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve Türkiye İş Kurumu (İŞKUR) verilerinden yararlanılarak dezavantajlı grupların işgücüne katılım oranları, istihdam ve işsizlik oranları detaylı bir biçimde karşılaştırılarak analiz edilmiştir. Bulgular, bazı dezavantajlı grupların istihdamında kayda değer iyileşmeler olduğunu gösterse de hala çözülmesi gereken önemli yapısal sorunların varlığı devam etmektedir. Bu bağlamda çalışma, dezavantajlı grupların işgücü piyasasına entegrasyonunu artırmak için daha kapsayıcı ve sürdürülebilir politikaların gerekliliğini vurgulamaktadır. Eğitim ve mesleki gelişim programlarının yanı sıra sosyal koruma mekanizmalarının güçlendirilmesi ve işgücü piyasasında eşitlikçi bir ortamın oluşturulmasına yönelik daha etkin politikaların uygulanması gerektiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İstihdam, Dezavantajlı gruplar, İşsizlik, İşgücü piyasası

ICHUS

¹ Dr, Yalova Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri ilişkileri, recepugurcansahin@hotmail.com ORCID: 0000-0001-8286-3325

² Dr, İstanbul Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri ilişkileri, erdalbesoluk@hotmail.com.tr ORCID: 0000-0001-8796-4547

GİRİŞ

Ekonomik büyüme ve toplumsal refah hedefleri doğrultusunda ülkeler, oluşturdukları istihdam stratejileri ile aktif işgücündeki insan kaynaklarını en verimli şekilde kullanmayı hedeflemekte ve bu amaca yönelik sistematik politikalar geliştirmektedirler. Bu politikalar, ülkenin iş gücü piyasasının dinamik yapısını anlamaya ve işsizlik oranlarını azaltmaya yönelik çeşitli stratejileri içerir. Bu stratejiler genellikle iki ana istihdam politikalarını içermektedir. Aktif ve pasif istihdam politikaları olarak adlandırılan bu politikalar ile devlet pasif politikalar yoluyla bir yandan işsiz bireylerin maddi kayıplarını telafi etmeyi amaçlarken diğer yandan da aktif politikalar ile işsiz bireyleri doğrudan istihdam etme veya iş bulma becerilerini geliştirmeyi amaçlayarak bu bireylerin beceri düzeylerine göre en uygun işe en kısa sürede dönmelerini sağlayacak koşulları hazırlar (Kasapoğlu ve Murat, 2018: 487). Ancak, iş gücü piyasasında karşılaşılan çeşitli engeller, özellikle dezavantajlı gruplar açısından ciddi sorunlara neden olmaktadır. Engelliler, yaşlılar, genç işsizler, kadınlar, hükümlüler ve düşük gelirli bireyler gibi toplumsal kesimler, iş gücü piyasasında eşitsizliklerle mücadele etmek durumunda kalmaktadırlar. Bu grupların eğitim, istihdama katılım, sağlık, sosyal güvenlik ve bilgiye erişim gibi olanaklara erişme noktasında çeşitli güçlükler yaşamaları onları dezavantajlı gruplar kavramı altında ortak bir payda da buluşturmaktadır (Ertürkmen, 2023: 390) Dezavantajlı grupların istihdam edilebilirliklerinin artırılması ve iş gücü piyasasına katılımlarının desteklenmesi, sosyal adalet ve ekonomik sürdürülebilirlik açısından kritik bir öneme sahiptir.

Literatüre bakıldığında dezavantajlılık kavramına ilişkin çeşitli tanımlamalar karşımıza çıkmaktadır. Bir tanıma göre dezavantajlılık kavramı; bireylerin yaşamlarını sürdürebilmek için ihtiyaç duydukları kaynaklara erişimde karşılaştıkları engellerle tanımlanmaktadır. Bu engeller, bireylerin toplumdaki diğer fertlere kıyasla kaynaklara erişim ve kullanım noktasında kısıtlanmalarına yol açmaktadır. Toplumun büyük bir kısmının bu kaynaklara sorunsuz erişebildiği bir durumda, belirli grupların bu kaynaklardan mahrum kalması, onların dezavantajlı duruma düşmelerine sebep olmaktadır (Güloğlu ve Çepni, 2022: 83). Alternatif bir tanıma göre dezavantajlı gruplar; fizyolojik, psikolojik, ekonomik, siyasi, etnik veya mezhepsel gibi nedenlerle, diğer insanlara kıyasla daha az imkana sahip olan ya da olumsuz koşullar altında yaşayan bireyler olarak tanımlanır. Bu gruplar, toplumsal eşitsizliklerin farklı nedenlerden kaynaklanan etkilerini deneyimlemektedirler (Arisoy, 135: 2021).

Engelli bireyler, iş gücü piyasasında en çok dışlanan gruplardan biridir. Fiziksel engellerin yanı sıra, toplumsal önyargılar ve erişilebilirlik sorunları, bu bireylerin istihdama katılımını zorlaştırmaktadır. Benzer şekilde, yaşlı bireyler de iş gücü piyasasından dışlanma riskiyle karşı karşıyadır. Yaşlı bireylerin iş gücü piyasasında kalabilmeleri, deneyim ve bilgi birikimlerinin ekonomik değere dönüşmesi açısından önemlidir. Genç işsizler, özellikle eğitim sürecinden yeni çıkmış bireyler, iş gücü piyasasında deneyimsizlik ve beceri eksikliği gibi nedenlerle dezavantajlı konumda bulunmaktadır. Eğitim-istihdam uyumsuzluğu, gençlerin iş bulma süreçlerini zorlaştırmakta ve işsizlik oranlarını artırmaktadır. Kadınlar, özellikle çocuk bakımı ve ev işleri gibi geleneksel roller nedeniyle iş gücü piyasasında tam anlamıyla kendilerini gösterememektedirler. Kadınların iş gücü piyasasına daha fazla katılımı hem

toplumsal cinsiyet eşitliği hem de ekonomik büyüme noktasında ehemmiyete sahiptir. Düşük gelirli bireyler ise, yetersiz eğitim ve beceri seviyeleri nedeniyle iş gücü piyasasında dezavantajlı konumda bulunmaktadır. Bu bireylerin mesleki eğitim ve beceri geliştirme programlarına erişimi, iş gücü piyasasına entegrasyonlarını kolaylaştıracaktır. Hükümlüler de cezaevinden tahliye olduktan sonra iş gücü piyasasına entegrasyonlarında büyük zorluklarla karşılaşmaktadır. Toplumsal önyargılar ve işverenlerin çekinceleri, hükümlülerin iş bulma süreçlerini zorlaştırmakta ve yeniden suç işleme riskini artırmaktadır. Türkiye'nin 2014- 2023 yıllarını kapsayan Ulusal İstihdam Stratejisi, bu dezavantajlı grupların iş gücü piyasasına entegrasyonunu sağlamak amacıyla çeşitli politika ve programlar önermektedir. Bu stratejiler, sosyal adalet ve eşitlik ilkeleri çerçevesinde dezavantajlı grupların istihdam durumu ve karşılaştıkları zorlukları değerlendirerek, kapsayıcı ve sürdürülebilir bir iş gücü piyasası oluşturmayı hedeflemektedir. Stratejiye dair detaylı bilgi ilerleyen bölümde verilecektir.

Çalışmanın içeriğini oluşturan bir diğer önemli kavram ise istihdam kavramıdır. İstihdam kavramı, çalışma isteği ve arzusu taşıyan bireylerin bir işe kabul edilip çalıştırılmaları olarak tanımlanabilir. Sözlük anlamıyla; bir kişiyi belirli bir görevde kullanma, işe alma, hizmet sunma ve organizasyon yapısına dahil etme gibi anlamlar taşıyan istihdam kavramı hem çalışan hem de işveren açısından kritik bir süreç olup, bir ülkedeki ekonomik sistemin temel taşlarından biridir (İşgüççök, 2014, s. 30). Dar anlamda istihdam, “emeğin üretim sürecinde girdi olarak kullanılması” ifade eder. Bu çerçevede, girişimcilerin üretim faktörlerini bir araya getirerek, insan gereksinimlerini karşılamak üzere mal ve hizmet üretiminde emeği sürece dahil etmeleri olarak tanımlanabilir. Bu nedenle, ekonominin temel dinamiklerinden biri olan istihdamın sadece iş gücünün kullanımını değil, aynı zamanda ekonomik büyüme ve sosyal refah üzerindeki etkisini de göz ardı etmemek gerekmektedir (Mahiroğulları ve Korkmaz, 2013: 7). Tüm bireyler, yaşamlarını sağlıklı bir şekilde sürdürebilmek için çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak durumundadırlar ve bu ihtiyaçların içinde istihdama katılım önem derecesi yüksek bir gereksinimdir. İstihdam, bireylere yalnızca ekonomik güvence sağlamakla kalmamakta, aynı zamanda toplumsal yaşamda aktif bir rol üstlenmelerini de sağlamaktadır (Ataman, 1993, s. 3). Ekonomik ihtiyaçlarını karşılayabilecek imkana sahip olan bireyler, toplumsal hayata katkıda bulunma ve aidiyet duygusu geliştirme eğilimindedirler. İstihdam ayrıca bireylerin kişisel gelişimlerini desteklemekte ve toplumsal statülerini iyileştirmelerine yardım etmektedir. Bu süreç, bireylerin öz güvenlerini artırarak topluma değer katma motivasyonlarını güçlendirir. Aksi takdirde bireyler, ekonomik ve sosyal anlamda dezavantajlı duruma düşme riskiyle karşı karşıya kalabilmektedirler. Gelişmekte olan ülkelerde, iş gücü piyasalarının etkin bir şekilde işlemediği durumlarda dezavantajlı gruplar, istihdama katılım konusunda ciddi zorluklarla karşılaşmaktadır. İş hayatında kendilerine yer bulmakta güçlük çeken dezavantajlı gruplar, iş gücü piyasasının etkinliğini zedeleyen kurumsal ve idari yapılarda ki eksikliklerin yanı sıra fiziksel engeller, toplumsal önyargılar, erişilebilirlik sorunları, dışlanma, ayrımcılık, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, geleneksel kalıplar, deneyimsizlik, yetersiz eğitim vb. faktörlerle mücadele etmek zorunda kalmaktadırlar. Çalışmanın amacı ulusal istihdam stratejisi kapsamında alınan tedbirlerin dezavantajlı grupların işgücü piyasasındaki durumlarına olan etkilerini irdelemektir. Çalışmanın ilerleyen bölümünde öncelikle ulusal istihdam stratejisine dair genel bilgiler

verilecek daha sonra ise dezavantajlı grupların durumuna ilişkin on yıllık sürece yönelik değerlendirme yapılacaktır.

Ulusal istihdam stratejisi (2014-2023)

İşgücü piyasasının yapısal problemlerini çözmek, ekonomik büyümenin istihdam üzerindeki olumlu etkisini maksimize etmek ve işsizlik sorununa sürdürülebilir çözümler geliştirmek amacıyla tasarlanan Ulusal İstihdam Stratejisi (UİS) kalkınma planları, Orta Vadeli Program, yıllık programlar ve bütçe süreçleriyle uyumlu bir çerçevede hazırlanmıştır. Strateji, istikrarlı ve yüksek oranlı ekonomik büyümeyi teşvik etmek, büyümenin istihdam dostu bir yapıya dönüşümünü desteklemek ve kayıt dışı istihdamı azaltmak gibi kritik hedeflere odaklanmaktadır. Strateji, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) 122 sayılı İstihdam Politikası Sözleşmesi ve Avrupa İstihdam Stratejisi'nden esinlenerek geliştirilmiştir. Bu doğrultuda, tüm bireylere çalışma imkânı sağlama, işsizliği minimum seviyeye indirme ve istihdamın yapısal niteliklerini iyileştirme temel ilkeler olarak benimsenmiştir. Mevcut hükümetin 2023 hedefleri çerçevesinde, kamu kurumları, sosyal taraflar ve diğer paydaşların katılımıyla oluşturulan strateji; sosyal diyalog, bütüncül yaklaşım, fırsat eşitliği, insan odaklı koruma ve işverenler üzerinde ek mali yük oluşturmama ilkeleri temelinde tasarlanmıştır. Stratejinin temelini dört ana politika eksenini oluşturmaktadır. Bu eksenler, büyümenin istihdam esnekliği yüksek olan yedi sektöre yönelik olarak belirlenen 40 somut hedef, 57 politika ve 201 tedbiri içermektedir. Bu hedefler, üç yıllık eylem planları aracılığıyla uygulanmakta ve düzenli olarak izlenmektedir. Stratejinin ilk uygulama aşaması olarak 2014-2016 dönemini kapsayan bir Eylem Planı hazırlanmıştır. Daha sonra 2017-2019 yıllarını içeren eylem planıyla süreç devam etmiştir. Ayrıca, stratejinin dinamik bir yapıya sahip olması ve güncel gelişmelere uyum sağlayabilmesi amacıyla bir İzleme ve Değerlendirme Kurulu oluşturulmuştur. Bu kurul, ilgili kurumlar arasında iş birliği ve koordinasyonu sağlayarak, eylem planlarında gerekli düzenlemelerin yapılmasını ve stratejinin etkin bir şekilde uygulanmasını amaçlamaktadır.

Strateji, dört temel politika eksenini çerçevesinde yapılandırılmıştır ve her bir eksen, işgücü piyasasının etkinliğini artırmayı ve sürdürülebilir bir istihdam yapısı oluşturmayı hedeflemektedir. İlk olarak eğitim-istihdam ilişkisinin güçlendirilmesi konusu ele alınmıştır. Bu doğrultuda eğitim sisteminin işgücü piyasasının dinamik ihtiyaçlarına uygun hale getirilmesi amaçlanmaktadır. Mesleki ve teknik eğitimin yaygınlaştırılması, yaşam boyu öğrenme kültürünün geliştirilmesi ve nitelikli iş gücünün yetiştirilmesi bu kapsamda öncelikli hedeflerdir. Böylelikle, bireylerin hem mesleki yeterlilikleri artırılmakta hem de işverenlerin kalifiye işgücü talebi karşılanmaktadır. İkinci olarak işgücü piyasasında güvence ve esneklik dengesi hedeflenmektedir. İş güvencesi ile esnek çalışma modellerinin uyumlu bir şekilde uygulanmasının altı çizilerek iş gücünün korunmasını esas alan düzenlemeler, esnek çalışma yöntemlerinin yaygınlaştırılması ve işyerindeki koşulların iyileştirilmesi gibi temel prensiplerin geliştirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu yaklaşım hem çalışanların haklarını korumakta hem de işletmelerin değişen ekonomik koşullara uyum sağlamasına olanak tanımaktadır. Üçüncü olarak işsizliğin azaltılması ve sürdürülebilir çözümler geliştirilmesi hedeflenmektedir.

İstihdamın artırılması ve işsizliğin azaltılması için sürdürülebilir politikaların geliştirilmesi, bu politikanın odak noktasını oluşturmaktadır. İş arayan bireylere yönelik aktif işgücü politikalarının hayata geçirilmesi, girişimcilik ekosisteminin teşvik edilmesi ve işsizlik ödeneği mekanizmalarının güçlendirilmesi bu alanda öncelikli adımlardır. Bu yaklaşımla, işsizliğin yapısal sorunlarına etkin çözümler sunulması hedeflenmektedir. Dördüncü ve son temel politika ise işverenlerin yüklerinin hafifletilmesi konusunda odaklanmaktadır. İşverenlerin mali ve idari yüklerinin azaltılması, dolayısıyla iş yaratma kapasitelerinin artırılması gerekliliği vurgulanmaktadır. Vergi teşviklerinin uygulanması, destek programlarının yaygınlaştırılması ve kayıt dışı istihdamın önlenmesine yönelik tedbirler, bu politikanın temel bileşenlerini oluşturmaktadır. Böylece, işverenler için daha cazip ve sürdürülebilir bir iş ortamı yaratılması amaçlanmaktadır.

Ulusal istihdam stratejisinde dezavantajlı grupların durumu

UIS raporunda dezavantajlı grupların istihdamına ilişkin hedefler ve tedbirler “Özel Politika Gerektiren Grupların İstihdamının Artırılması” bölümünde ele alınmıştır. Ana hedefler olarak kadınların ve engellilerin işgücüne katılma oranlarının ve istihdamlarının artırılması, genç işsizliğin azaltılması, uzun süreli işsizlerin iş hayatına yeniden kazandırılmalarının hızlandırılması, ayrımcılık ile mücadeleye yönelik düzenlemeler ivedilikle geliştirilmesi ve kayıt dışı istihdam ile etkin mücadele stratejilerinin geliştirilmesi maddeleri belirlenmiştir. İlk olarak kadınların ele alındığı raporun bu bölümünde kreş ve gündüz bakımevlerinin sayısının artırılarak çocukların bu hizmetlerden daha geniş ölçekte faydalanmasının sağlanması ve ailelere yönelik destek mekanizmalarının geliştirilmesi önerilmektedir. Kamuya ait kreşlerin daha verimli kullanılmasının yanı sıra, özel sektör çalışanlarının da bu olanaklara eşit şartlarda erişim sağlaması gerektiği vurgulanmaktadır. Kadın çalışan sayısı 150’yi aşan kamu kurumlarında, bütçe imkanları doğrultusunda kreş hizmetlerinin sunulmasının planlandığı ifade edilmektedir. Ev hizmetlerinde ve ev eksenli çalışan kadınların sosyal güvenlik sistemine entegrasyonunun teşvik edilmesi amacıyla sigorta prim desteklerinin artırılması gerektiği belirtilmekte, bu bağlamda ulusal mevzuatta ILO sözleşmeleri doğrultusunda düzenlemeler yapılmasının önemi ifade edilmektedir. İşgücü piyasasında toplumsal cinsiyet eşitliğini güçlendirmek üzere, İş Kanunu ve Devlet Memurları Kanunu’nda AB standartlarına uygun değişiklikler gerçekleştirilmesi gerektiği belirtilmektedir. İşyerinde psikolojik tacizi önlemeye yönelik mevcut düzenlemelerin etkinleştirilmesi ve uygulanmasının gerekliliği de hedeflerde yer almaktadır. Kadınların işgücüne katılım oranlarının artırılmasına yönelik olarak farkındalık kampanyalarının düzenlenmesi ve bu çalışmaların yazılı ve görsel medya aracılığıyla desteklenmesi önerilmektedir. Kente göç eden kadınların işgücü piyasasına uyumlarını kolaylaştırmak amacıyla özel programların düzenlenmesi ve belirli hedef gruplara yönelik istihdam garantili eğitim kurslarının açılması gerektiği belirtilmektedir. Sosyal yardım alan kadınlar için meslek danışmanlığı hizmetlerinin yoğunlaştırılması ve kadın istihdamını destekleyen sektörlerde işgücü yetiştirme programlarına öncelik verilmesi önerilmektedir. Şiddet mağduru, eski hükümlü, boşanmış veya eşini kaybetmiş kadınların ekonomik ve sosyal

hayata entegrasyonlarının projeler aracılığıyla desteklenmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Cinsiyete duyarlı bütçeleme ve politika geliştirme konularında farkındalık yaratılmasının önemi vurgulanırken, ilgili taslak mevzuatların cinsiyet eşitliği açısından değerlendirilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Ayrıca, çocuk sahibi kadınların iş hayatından kopmalarını engellemek amacıyla esnek çalışma modellerinin teşvik edilmesi ve aile-iş yaşamı dengesi sağlanmasına yönelik düzenlemeler yapılması gerektiği belirtilmektedir.

Engelliler açısından da birçok tedbir geliştirilmiştir. İŞKUR aracılığıyla sunulacak iş ve meslek danışmanlığı hizmetleri ile engelli işsizlerin durumlarının belirlenmesi ve daha iyi mesleki eğitim almalarının sağlanması hedeflenmektedir. Eğitim ve çalışma hayatında ayrımcılığı ortadan kaldıracak yeni yaklaşımların geliştirilmesi fikri benimsenmektedir. Engelli istihdamı konusunda işveren farkındalığını artırmak için çeşitli faaliyetlerin gerçekleştirilmesi ve işverenlere engelli istihdamına yönelik teşvik imkanları hakkında bilgilendirilme yapılması kararlaştırılmıştır. Ulusal mesleki bilgi sisteminin engelli bireylerin mesleki rehberlik ihtiyaçlarına daha iyi cevap verebilmesi için güncelleneceği belirtilmiştir. Böylelikle engelli bireylerin yaşam boyu öğrenme ve gelişim süreçlerine rehberlik edilecek ve sistem engelli gruplar açısından genişletilecektir. Ayrıca istihdam süreçlerinde engelli bireylere yardımcı olacak personelin farkındalık ve bilinç düzeylerinin eğitim programlarıyla artırılacağı belirtilmiştir. Engelli bireylerin meslek edinmesi için uzaktan eğitim programlarının geliştirileceğine ve bu programlar sayesinde eğitime erişimlerinin kolaylaştırılacağı vurgulanmıştır.

Raporda Gençlerin iş gücü piyasasına katılımını desteklemek ve istihdam olanaklarını genişletmek amacıyla kapsamlı bir strateji hazırlandığı görülmektedir. Bu çerçevede, genç bireylere yönelik kariyer rehberliği, iş arama desteği, uygun işlerle eşleştirme ve bireysel danışmanlık hizmetleri sunulması hedeflenmektedir. Ayrıca, gençlerin okuldan iş yaşamına geçiş süreçlerini kolaylaştıracak kişiselleştirilmiş eylem planlarının geliştirileceği belirtilmiştir. Bu yolla İşgücü piyasasının gereksinimlerine uyum sağlayacak şekilde tasarlanan mesleki eğitim programları ve işbaşı uygulamaları, gençlerin beceri düzeylerini artırması ve teorik bilgi birikimlerini uygulamaya dönüştürmesi amaçlanmaktadır. Bunun yanında, genç girişimcilerin teşvik edilmesi amacıyla girişimcilik eğitimlerine erişimin artırılması ve bu eğitimlerin, mali destek ve bilgilendirme hizmetleriyle pekiştirileceği vurgulanmaktadır. Özellikle kırsal bölgelerde yaşayan gençlerin bu hizmetlerden yararlanabilmesi için mobil hizmet birimlerini kurulacağı ifade edilmiştir. Ayrıca, kayıt dışı istihdamla mücadele etmek amacıyla denetim mekanizmalarının güçlendirilmesi ve farkındalık artırıcı faaliyetler düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Toplumsal cinsiyet eşitliği ile gençlerin istihdama katılımı konularına ayrı bir öncelik verilerek, İİMEK bünyesinde bu temaların en az yılda bir kez gündeme alınacağı belirtilmiştir. İstihdam fuarları ve kariyer etkinlikleri gibi organizasyonlarla girişimcilik ve istihdam olanakları gençlere tanıtılması ve tüm bu adımlar ile gençlerin iş gücü piyasasına daha etkin bir şekilde entegre olmaları ve sürdürülebilir bir istihdam yapısına kavuşmaları amaçlanmaktadır.

2014-2023 yılları arası dezavantajlı grupların işgücündeki durumu

Çalışmanın bu bölümünde UİS raporunda dezavantajlı gruplara ilişkin kararlaştırılan tedbirlerin Türk işgücü piyasasına etkileri incelenecektir. Özellikle gençler, kadınlar, engelliler gibi grupların 2014-2023 yılları arasındaki istihdam ve işsizlik oranlarını ele alarak, bu dönemde uygulanan politikaların ve alınan tedbirlerin etkileri değerlendirilecektir. İlk olarak, belirtilen yıllar arasında dezavantajlı grupların işgücü piyasasındaki durumuna dair nicel veriler incelenerek, bu grupların istihdam ve işsizlik oranlarındaki değişimlerinin genel trendleri ortaya konulacaktır. Bu bağlamda, TÜİK ve İŞKUR istatistiklerinden alınan veriler temel alınarak, dezavantajlı grupların işgücü piyasasındaki değişim ve dönüşüm süreçleri detaylandırılacaktır. İkinci olarak, UİS kapsamında dezavantajlı gruplara yönelik alınan tedbirlerin bu grupların istihdamına olan etkileri, istatistiki veriler ve saha araştırmaları ışığında karşılaştırmalı olarak incelenecektir. Bu sayede, uygulanan politikaların olumlu veya olumsuz çıktıları belirlenerek, gelecekteki istihdam politikaları için önerilerde bulunulacaktır. Dolayısıyla bu çalışma, Türkiye'de dezavantajlı grupların iş gücü piyasasındaki durumunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmayı ve mevcut politikaların etkinliğini değerlendirerek literatüre katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Tablo 1. Yıllara Göre Cinsiyete Göre Genç İstihdam Düzeyi

Yaş Aralığı ve Cinsiyet	Yıl	İstihdam Oranı %
(15-24) ve Erkek	2014	45
	2015	45,2
	2016	44,8
	2017	45,4
	2018	46,4
	2019	43,4
	2020	38,8
	2021	42,8
	2022	46,9
	2023	49,2
(15-24) ve Kadın	2014	22
	2015	23,2
	2016	23,2
	2017	23
	2018	23,4

	2019	22,6
	2020	19,2
	2021	21,2
	2022	23,2
	2023	25,4
Yaş Aralığı ve Cinsiyet	Yıl	İşsizlik Oranı (%)
(15-24) ve Erkek	2014	16,6
	2015	16,5
	2016	17,4
	2017	17,8
	2018	17,6
	2019	22,5
	2020	22,6
	2021	19,4
	2022	16,4
	2023	14,3
(15-24) ve Kadın	2014	20,4
	2015	22,2
	2016	23,7
	2017	26,1
	2018	25,3
	2019	30,6
	2020	30,3
	2021	28,7
	2022	25,2
	2023	23,2

Kaynak: TÜİK, İşgücü istatistikleri (2014-2023)

2014-2023 yılları arasında 15-24 yaş arası erkeklerin istihdam oranı ortalama %44,69 iken, kadınların istihdam oranı ortalama %22,94 olarak gerçekleşmiştir. İşsizlik oranlarına bakıldığında, erkekler için ortalama %18,35 ve kadınlar için ortalama %25,28 değerleri bulunmuştur. Genç erkekler de istihdam oranında 2022 sonrası gözle görülür iyileşmeler

görüldürken kadınlarda 2023 yılı haricinde stabil denilebilecek bir ivme görülmektedir. 2023 yılı itibariyle her iki grubun istihdam oranlarında %3'ün üzerinde artış yaşanmıştır.

Genç bireylerin iş gücüne katılımında cinsiyet temelli belirgin farklar görülmektedir. Erkeklerin genel olarak daha yüksek istihdam oranlarına ve daha düşük işsizlik oranlarına sahip olduğu görülmektedir. Bu nedenle toplumsal cinsiyet rollerinin, eğitim olanaklarının ve iş piyasasında kadınlara yönelik olası ayrımcılıkların varlığını sürdürdüğü söylenebilir. Özellikle 2020 yılında her iki cinsiyette de gözlenen düşüşler, COVID-19 pandemisinin iş piyasası üzerindeki olumsuz etkilerini yansıtmakta olup, kadınların bu süreçte daha fazla etkilendiği dikkat çekmektedir. Pandeminin neden olduğu ekonomik kriz ve iş kayıpları, kadın istihdamının erkeklere nazaran daha kırılgan olduğunu ortaya koymaktadır. 2014-2023 dönemi boyunca, UİS ekseninde belirlenen hedeflerden bazılarında genç erkekler açısından ulaşılmış olsa da genç kadın işsizliği konusunda olumlu sonuçlara ulaşamadığı görülmektedir.

Tablo 2. Engelli Bireylerin İşteki Durumu ve Genel Çalışma Durumu %

İşteki durum	Yıl				
	2012	2014	2016	2019	2022
	%				
Ücretli, maaşlı veya yevmiyeli	54,4	60,6	57,1	58,1	71,5
İşveren	1,4	2,2	2,5	4,9	4,7
Kendi hesabına çalışan	27,2	18,2	19,9	23,8	16,3
Ücretsiz aile işçisi	17,0	19,1	20,6	13,2	7,5
Toplam	100	100	100	100	100
Çalışma durumu	%				
Çalışan	16,6	19,3	19,6	19,9	15,1
Çalışmayan	83,4	80,7	80,4	80,1	84,9
Toplam	100	100	100	100	100

Kaynak: TÜİK, Türkiye sağlık araştırması (2012, 2014, 2016, 2019, 2022)

2012-2022 yılları arasında Türkiye iş gücü piyasasında engelli bireyler açısından önemli değişimler ve eğilimler yaşanmıştır. Bu süreçte, ücretli, maaşlı veya yevmiyeli çalışanların oranında dikkate değer bir artış yaşanmış; 2012 yılında %54,4 olan bu oran, 2022'de %71,5'e yükselmiştir. Formel iş gücünün genişlediğini ve düzenli ücretli işlerde çalışan engelli bireylerin sayısının arttığı görülmektedir. Aynı dönemde engelli işveren oranında da belirgin bir yükseliş kaydedilmiştir. 2012'de %1,4 olan işveren oranı, 2022 yılında %4,7'ye ulaşmıştır. Bu artış, engelli girişimciliğine yönelik desteklerin olumlu sonuçlar verdiğini ortaya koymaktadır. Bu pozitif artışların yanı sıra kendi hesabına çalışanların oranında düşüş

yaşanmıştır. 2012 yılında %27,2 olan bu oran, 2022'de %16,3'e gerilemiştir. Bu azalma, engelli bireylerin bireysel işlerden formel istihdama yöneldiğini ve daha güvenli, düzenli gelir sağlayan işlere ilgi gösterdiğini işaret etmektedir. Benzer şekilde, engelli ücretsiz aile işçilerinin oranında da çarpıcı bir düşüş gözlenmiştir. 2012'de %17 olan bu oran, 2022'de %7,5'e inmiştir. Ücretsiz aile işçiliğindeki bu azalma ekonomik kalkınma sürecinde olumlu bir ilerleme olarak değerlendirilebilir.

Engellilerin Genel iş gücü durumu incelendiğinde ise çalışan ve çalışmayan oranları arasında kayda değer değişiklikler gözlenmiştir. 2012 yılında %16,6 olan çalışan oranı, 2022'de %15,1'e gerilemiştir. Çalışan oranındaki bu azalma, nüfus artışıyla birlikte çalışan bireylerin toplam nüfus içindeki oranının azaldığını göstermektedir. Aynı dönemde, çalışmayanların oranı %83,4'ten %84,9'a yükselmiştir. Çalışmayan nüfus oranındaki bu artış değerlendirildiğinde Türk iş gücü piyasasında engelliler açısından karşılaşılan bazı yapısal sorunların ve zorlukların hala devam ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Genel olarak, Türkiye iş gücü piyasasında tabloda yer alan beş dönemdeki değişimler, ekonomik kalkınma, formel sektörün genişlemesi ve girişimciliğin teşvik edilmesi gibi olumlu dinamiklerin yanı sıra, iş gücüne katılım ve işsizlikle ilgili potansiyel sorunların devam ettiğini ortaya koymaktadır. %85 oranında engelli bireyin iş hayatında yer almaması, ekonomik faaliyetlerde bulunmaması UİS hedefleri açısından değerlendirildiğinde olumlu görünmemektedir.

Tablo 3. Eski Hükümlü İstihdamı/ İşe Yerleştirme

Yıllar	Eski Hükümlü		
	Kamu (Sayı)		
	Erkek	Kadın	Toplam
2013	246	1	247
2014	383	1	384
2015	255	0	255
2016	237	5	242
2017	186	0	186
2018	377	10	387
2019	774	13	787
2020	1454	53	1507
2021	300	3	303
2022	182	3	185
2023	165	3	168

Kaynak: İŞKUR, 2013- 2023 istatistik yıllıklarından derlenmiştir.

2013-2023 yılları arasında Türkiye'de kamu sektöründe istihdam edilen eski hükümlülerin sayısında önemli dalgalanmalar gözlemlenmiştir. 2013 yılında 247 olan toplam

istihdam sayısı, 2020 yılında zirve yaparak 1507'ye kadar yükselmiş, ardından 2023 yılında 168'e düşmüştür. Bu dalgalanmalar, on yıllık dönemde farklı ekonomik ve sosyal koşulların etkili olması hasebiyle özellikle eski hükümlü kadınların istihdamında arzu edilen rakamlara ulaşamadığını göstermektedir. Özellikle pandemi döneminde her iki cinsiyet grubunun 2017 yılı sonrasındaki anlamlı yükselişinin sona erdiği göze çarpmaktadır. Yaşanan bu düşüşler, uygulamadaki politikaların sürdürülebilirliği ve etkinliği konusunda soru işaretleri yaratmaktadır. TÜİK verilerine göre 2013'den günümüze altmış binden fazla kadın hükümlünün tahliye olduğu bilinmektedir. Bu rakamlar göz önünde bulundurulduğunda işe yerleştirilen eski hükümlü kadınların oldukça düşük kaldığı ve iş gücüne katılımlarını artırmak adına daha fazla çaba gösterilmesi gerektiği bir gerçektir.

Tablo 4. 15-64 Yaş Arası Kadınların İşsizlik Oranları

Yıllar	İşsizlik Oranı (%)
2014	12,2
2015	12,9
2016	14
2017	14,4
2018	14,2
2019	16,8
2020	15,3
2021	15,1
2022	13,7
2023	12,9

Kaynak: TÜİK, İşgücü istatistikleri (2014-2023)

2014-2023 yılları arasında Türkiye'de 15-64 yaş aralığındaki kadınların işsizlik oranları belirgin dalgalanmalar göstermiştir. 2014 yılında %12,2 olan işsizlik oranı, 2019 yılında %16,8 ile zirve yapmış, ardından 2023 yılında %12,9'a düşmüştür. 2014-2016 döneminde, kadınların işsizlik oranı artış eğiliminde olmuştur. 2019 yılı, kadın işsizlik oranlarının en yüksek seviyelere ulaştığı dönemdir. İşsizlik oranının %16,8'e yükselmesi, döviz kurlarındaki dalgalanmalar ve enflasyonun Türk iş gücü piyasasında daralmaya yol açmasının bir sonucudur. Bu olumsuz tablo, takip eden yıllarda pandeminin dünya genelinde neden olduğu ekonomik sıkıntılarla etkisini sürdürmüş ve işsizlik oranlarının %15 seviyelerinde seyretmesine neden olmuştur. Bu dönemde, kadınların iş bulma zorlukları artmış ve ekonomik belirsizlikler iş gücü piyasasında hali hazırda dezavantajlı olan kadınları daha da olumsuz etkilemiştir. 2021 yılında %15,1 olan oran, 2022 yılında %13,7'ye ve 2023 yılında %12,9'a düşmüştür. Bu düşüş, pandemi sonrası dünya genelindeki ekonomik toparlanma sürecinin başlaması ile

ilişkilendirilebilir. ÜİS hedefleri ile on yıllık verilerden elde edilen sonuçlar karşılaştırıldığında 2014 yılı itibariyle işsizlik oranlarının azalmak bir yana daha da arttığı görülmektedir.

SONUÇ

Ulusal istihdam stratejileri ve bu kapsamda alınan tedbirler toplumsal refahın sağlanması ve ekonomik büyümenin desteklenmesi açısından önemli bir işlev görebilme potansiyeline sahiptir. Bu çalışma, dezavantajlı grupların iş gücüne katılımının önündeki engellere işaret etmiş ve bu engellerin aşılmasına yönelik mevcut politikaları değerlendirmeye tabi tutmuştur. Gençlerin, engellilerin, eski hükümlülerin ve kadınların istihdam dinamikleri ve karşılaştıkları zorluklar değerlendirilmiştir. Bulgularda, genç bireylerin iş gücüne katılımında belirgin cinsiyet farklılıkları gözlenmiş, erkeklerin istihdam oranlarının kadınlardan daha yüksek olduğu ve işsizlik oranlarının daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, toplumsal cinsiyet rollerinin ve iş piyasasında kadınlara yönelik yapısal ayrımcılıkların varlığını sürdürdüğünü göstermektedir.

Engelli bireylerin iş gücüne katılımında olumlu gelişmeler kaydedilmiş olmasına rağmen, genel iş gücü katılım oranlarının hala düşük olduğu görülmektedir. Engelli bireylerin sayısının sabit gelirli işlerde artış göstermesi, engelli girişimciliğinin teşvik edilmesi ve ücretsiz aile işçiliğinin azalması, strateji kapsamında alınan tedbirlerin olumlu yansımaları olarak değerlendirilebilir. Eski hükümlülerin kamu sektöründeki istihdamı ise önemli dalgalanmalar göstermektedir. Özellikle pandemi sonrası dönemde eski hükümlü kadınların istihdamında belirgin düşüşler yaşanmıştır. Bu durum, ceza infaz kurumlarından tahliye olan kadınların iş gücüne entegrasyonunda daha fazla çaba gösterilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Kadınların genel işsizlik oranlarında ise döviz kurları, enflasyon ve pandemi gibi ekonomik problemlerin etkisiyle dalgalanmalar yaşanmıştır. Pandemi sonrası dönemde işsizlik oranlarında düşüş gözlenirse de kadınların iş gücüne katılımında hala önemli engeller bulunmaktadır. Ekonomik belirsizlikler ve toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, kadınların iş piyasasındaki kırılganlığını artırmaktadır.

Sonuç olarak, ulusal istihdam tedbirlerinin dezavantajlı grupların ihtiyaçlarına yeteri kadar cevap vermediği görülmektedir. Dolayısıyla bu tedbirlerin daha duyarlı, kapsayıcı ve eşitlikçi politikalar içermesi gerekmektedir. Politika yapıcılar, dezavantajlı grupların iş gücüne katılımını artırmak için daha kapsamlı ve uzun vadeli stratejiler geliştirmeli, bu stratejilerin etkinliğini sürekli izlemeli ve değerlendirmelidir.

KAYNAKÇA

- Arısoy, A. (2021). *Dezavantajlı Gruplar ve Sosyal Dışlanma*, Ekin Yayınevi, Bursa.
- Ataman, B. C. (1993). İşgücü Piyasalarında Bilgi Kaynakları ve İşsizlik: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi*, 48(1): 1-9.
- Ertürkmen, G. (2023). Türkiye’de Dezavantajlı Gruplar ve İstihdam. R&S- Research Studies Anatolia Journal, 6(4), 388-411. <https://doi.org/10.33723/rs.1341447>
- Güloğlu, T., & Güven Çepni, G. (2022). Dezavantajlı Gruplar Açısından Yoksulluk Profilleri. *Journal of Economics and Political Sciences*, 2(1), 80-101.
- Işığışok, Özlem. (2014), *İstihdam ve İşsizlik*, Dora Yayıncılık, Bursa.
- Kasapoğlu, M. M., & Murat, S. (2018). Aktif İstihdam Politikaları ve Türkiye’de İşkur Tarafından Uygulanan Aktif İstihdam Politikalarına Güncel Bir Bakış- Active Employment Policies and Employment Policies Applied By İSKUR in Turkey a Current Overview. Mehmet Akif Ersoy University Journal of Social Sciences Institute, 10(25), 485-502. <https://doi.org/10.20875/makusobed.440542>
- Mahiroğulları, A. ve Korkmaz A. (2013). *İşsizlikle Mücadelede Emek Piyasası Politikaları (Türkiye ve AB Ülkeleri)*. Ekin Yayıncılık, Bursa.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2024). *Cinsiyete göre engelli bireylerin işteki durumu ve çalışma durumu*. <https://data.tuik.gov.tr/> Erişim Tarihi: 25.11.2024.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2024). *İşgücü İstatistikleri*. <https://biruni.tuik.gov.tr/> adresinden elde edilmiştir. Erişim Tarihi: 25.11.2024.
- Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü (İŞKUR). (2013). *Türkiye İş Kurumu 2013 istatistik yılı*. Ankara
- Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü (İŞKUR). (2014). *Türkiye İş Kurumu 2014 istatistik yılı*. Ankara
- Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü (İŞKUR). (2015). *Türkiye İş Kurumu 2015 istatistik yılı*. Ankara
- Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü (İŞKUR). (2016). *Türkiye İş Kurumu 2016 istatistik yılı*. Ankara
- Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü (İŞKUR). (2017). *Türkiye İş Kurumu 2017 istatistik yılı*. Ankara
- Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü (İŞKUR). (2018). *Türkiye İş Kurumu 2018 istatistik yılı*. Ankara
- Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü (İŞKUR). (2019). *Türkiye İş Kurumu 2019 istatistik yılı*. Ankara

7thInternational Congress on Human Studies

ISBN: 978-625-372-593-8

Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü (İŞKUR). (2020). *Türkiye İş Kurumu 2020 istatistik yılı*. Ankara

Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü (İŞKUR). (2021). *Türkiye İş Kurumu 2021 istatistik yılı*. Ankara

Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü (İŞKUR). (2022). *Türkiye İş Kurumu 2022 istatistik yılı*. Ankara

Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü (İŞKUR). (2023). *Türkiye İş Kurumu 2023 istatistik yılı*. Ankara

Finansal Kiralama Sözleşmesinden Kaynaklanan Uyuşmazlıklarda Dava Şartı Arabuluculuk

Sadullah EVLİYAOĞLU ¹

Özet

Artan nüfus ve gelişen teknoloji ile birlikte dava sayıları artış göstermekte, yargılamalar uzamakta ve devlete ciddi külfet olmaktadır. Bireylerin iletişim kurarak ve anlaşarak sorunlarını çözmesi çoğu zaman mümkün olmamakta, uzayan yargı süreçleri insanları psikolojik olarak yormaktadır. Kimi zaman haksız olduğunu bilen taraf sırf sürecin uzaması için dava yolunu seçmektedir. Arabulucunun ihtilafların çözümünde tarafların iletişim kurmalarına yardımcı olmasıyla taraflar bir araya gelir ve sorunun kaynağına inerek sorunu tamamen ortadan kaldırmaları da mümkün olur. Finansal kiralama, şirketlerin kredi sağlama yöntemlerinden biridir. Satın almak istediği ürün için nakdi varlığını kullanmak istemeyen şirketler için birçok avantajlar içeren finansal kiralama yöntemi giderek yaygınlaşmaktadır. Finansal kiralama sözleşmesinden doğan ihtilaflar, çoğu zaman teknik bilgiyi gerektirdiğinden ve yasa yolları da düşünüldüğünde uzun yıllar sürmektedir. 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu'na (TTK) 01/01/2019 tarihinde 5/A maddesinin eklenmesi ile hukukumuzda ticari uyuşmazlıklarda zorunlu arabuluculuğa ilişkin düzenleme hayata geçmiştir. Finansal kiralama ilişkisinde kiraya veren daima bir finans kurumudur. TTK'nın 4. maddesinde finansal kurumlara ilişkin düzenlemelerde öngörülen hususlardan doğan hukuk davalarının ticari dava olacağı sayılmış, TTK'nın 5/A maddesinde ise ticari davalardan, konusu bir miktar para olan alacak, tazminat, itirazın iptali, menfi tespit ve istirdat davalarının zorunlu arabuluculuğa tabi olacağı düzenlenmiştir. Finansal kiralama sözleşmesinde taraflardan biri finansal kiralama şirketi olduğundan doğacak ihtilaflar ticari dava sayılır ve bu ihtilaflardan konusu bir miktar para olan alacak, tazminat, itirazın iptali, menfi tespit ve istirdat davalarında dava açılmadan önce arabulucuya başvurulması zorunludur. Finansal kiralama ilişkisinde kiracı tarafında bazen tüketici yer alır. Bu durumda 6502 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun'un (TKHK) 83/2.maddesi uyarınca finansal kiralama sözleşmesi bir tüketici işlemi sayılır. TKHK m.73/A'ya göre tüketici davalarında arabuluculuğa başvuru zorunludur. Ancak aynı maddede zorunlu arabuluculuğa tabi olmayan uyuşmazlıklar sayılmıştır. Tüketici hakem heyetinin görevine giren uyuşmazlıklar, tüketici işlemi mahiyetinde olan ve taşınmazın aynından doğan uyuşmazlıklarda arabuluculuğa başvurulması zorunlu değildir.

Anahtar Kelimeler: Arabuluculuk, Dava Şartı, Ticari Dava, Finansal Kiralama, Tüketici, Tüketici İşlemi

¹ Kocaeli Üniversitesi Özel Hukuk Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, Gaziantep Bölge Adliye Mahkemesi 17. Hukuk Dairesi Üyesi, Orchid: 0009-0005-3575-4819

GİRİŞ

Anayasa'nın 141. maddesinde davaların en az giderle ve mümkün olan en kısa sürede çözümlenmesinin yargının görevi olduğu düzenlenmiştir. Nitekim dilimize yerleşmiş olan “*Geç gelen adalet, adalet değildir*” sözü, hak arama yolunda kişilerin haklarını elde etmesi kadar, bu hakka kısa süre içinde ulaşmasının önemini vurgulamaktadır. Hak arama yöntemlerinden ilk akla geleni dava açmak olsa da bu yol kimi zaman masraflı, çoğu zaman da uzun sürmektedir. Modern devletler uyuşmazlıkların yargı dışı yollarla çözümü için alternatifler aramakta, bu şekilde vatandaşlarının sorunlarını barışçıl yollarla çözmesini ve yargının iş yükünün kabul edilebilir seviyelerde kalmasını sağlamaktadırlar.

Ülkemizde yasa koyucu artan iş yüküne karşı yargının daha verimli ve hızlı çalışması için çeşitli önlemler almakta ve alternatif uyuşmazlık çözüm yolları düzenlemektedir. Bu yollardan biri de 07/06/2012 tarihinde kabul edilerek yürürlüğe giren 6325 sayılı Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu'dur. Tarafların mahkemeye gitmeden üçüncü bir kişi huzurunda iletişim kurarak anlaşmazlıklarını giderme yöntemi olan arabuluculuk sayesinde husumetler gerçek anlamda giderilmekte, taraflar zamandan ve yapacakları masraftan tasarruf etmektedirler.

Uyuşmazlıkların çözümü konusunda temel olarak iki sistem bulunmaktadır. Birincisi, yargı yoluyla uyuşmazlıkların çözümü, diğeri ise yargılama yapılmadan uyuşmazlığın çözümüdür. Arabuluculuk kurumunu da içine alan bu ikinci sistem, alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemleri olarak adlandırılmaktadır (AYM 2017/178 E., 2018/82 K. 11.07.2018 www.anayasa.gov.tr Erişim: 20.11.2024). Hukukumuzda ilk etapta arabuluculuğa başvuru ihtiyarı iken ilerleyen süreçte tüketici davaları, ticari davalar ve iş davaları yönünden zorunlu arabuluculuk düzenlemeleri yapılmıştır.

Arabuluculuğun Tanımı

1. Genel Olarak

Arabuluculuğun ilk uygulama biçimleri Anglo-Sakson hukuk sisteminde görülmüş, 1960'lardan sonra ABD'de uygulanmaya başlamış, Kıta Avrupası'ndaki uygulama ise 2000'li yıllardan sonra yaygınlaşmıştır (Tanrıver, 2006: 1).

Arabuluculuk, 6325 sayılı Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu'nun (HUAK) 2/b maddesinde “*Sistemik teknikler uygulayarak, görüşmek ve müzakerelerde bulunmak amacıyla tarafları bir araya getiren, onların birbirlerini anlamalarını ve bu suretle çözümlerini kendilerinin üretmesini sağlamak için aralarında iletişim sürecinin kurulmasını gerçekleştiren, tarafların çözüm üretmediklerinin ortaya çıkması hâlinde çözüm önerisi de getirebilen, uzmanlık eğitimi almış olan tarafsız ve bağımsız bir üçüncü kişinin katılımıyla ve ihtiyarı olarak yürütülen uyuşmazlık çözüm yöntemi*” olarak tanımlanmıştır.

Arabuluculuk yönteminde taraflar bir uzman eşliğinde konuşarak ihtilafı halletmeye çalışırlar. Uzman, taraflar arasındaki ihtilafa ilişkin bir karar vermez; tarafların aralarındaki iletişimi kolaylaştırır. Bu süreçte eşitlik ve gönüllülük esastır (Yıldırım, 2007: 349; Polat, 2020: 90-91). Bu bakımdan arabulucu taraflar arasındaki ortak paydayı bularak onların mutabakata varmalarına yardımcı olur (Akıncı, 1996: 101). Bu süreçte hâkimiyet tamamen taraflarda olup değişik çözüm seçenekleri tarafların tercihine sunulur (Koçyiğit ve Bulur, 2019: 14). Öte yandan arabuluculuğun kapsamının genişletilmesi ve eşit olmayanlar arasında arabuluculuğun dava şartı olarak düzenlenmesi çeşitli sakıncalar barındırmaktadır (Tanrıver, 2020: 112 vd.).

HUAK m. 1/2’de “*Bu Kanun, yabancılık unsuru taşıyanlar da dâhil olmak üzere, ancak tarafların üzerinde serbestçe tasarruf edebilecekleri iş veya işlemlerden doğan özel hukuk uyuşmazlıklarının çözümlenmesinde uygulanır*” denilerek yalnızca tarafların üzerinde serbestçe tasarruf edebilecekleri iş ve işlemlerden doğan uyuşmazlıklarda arabuluculuğa gidilebileceği vurgulanmıştır. Tarafların bir uyuşmazlığa ilişkin olarak mahkemeye gitmeden hukuken bir sonuç elde edebiliyor olmaları arabuluculuğun sınırı olarak tanımlanabilir. İdarenin taraf olduğu özel hukuk uyuşmazlıkları arabuluculuk kapsamında iken idari yargı, ceza yargılaması, aile hukukuna ilişkin davalar arabuluculuk kapsamında değildir (Koçyiğit ve Bulur, 2019: 16).

2. Dava Şartı Olarak Arabuluculuk

HUAK’ın “Dava şartı arabuluculuk” başlıklı 18/A maddesine göre “(1) *İlgili kanunlarda arabulucuya başvurulmuş olması dava şartı olarak kabul edilmiş ise arabuluculuk sürecine aşağıdaki hükümler uygulanır. (2) Davacı, arabuluculuk faaliyeti sonunda anlaşmaya varılamadığına ilişkin son tutanağın aslını veya arabulucu tarafından onaylanmış bir örneğini dava dilekçesine eklemek zorundadır. Bu zorunluluğa uyulmaması hâlinde mahkemece davacıya, son tutanağın bir haftalık kesin süre içinde mahkemeye sunulması gerektiği, aksi takdirde davanın usulden reddedileceği ihtarını içeren davetiye gönderilir. İhtarın gereği yerine getirilmez ise dava dilekçesi karşı tarafa tebliğe çıkarılmaksızın davanın usulden reddine karar verilir. Arabulucuya başvurulmadan dava açıldığının anlaşılması hâlinde herhangi bir işlem yapılmaksızın davanın, dava şartı yokluğu sebebiyle usulden reddine karar verilir.*” Buna göre arabuluculuğun dava şartı olduğu durumlarda hâkim arabuluculuğa başvurulup başvurulmadığını re’sen gözetir. İlk derece mahkemesi tarafından bu husus gözden kaçırılmış olsa dahi istinaf ve temyiz aşamalarında bu durumun dikkate alınması gerekir (Tanrıver, 2020: 120).

Zorunlu arabuluculuğun hak arama özgürlüğüne aykırı olabileceği düşünülebilir ise de HUAK’ın ilgili maddelerinin iptali için Anayasa Mahkemesi’ne yapılan başvuru şu gerekçe ile reddedilmiştir: “*Anayasa’nın 141. maddesine göre davaların en az giderle ve mümkün olan süratle sonuçlandırılması yargının görevidir. Bu görevin ağır iş yükü altında yerine getirilmesi zorlaştıkça, yargının iş yükünün azaltılması, adalete erişimin kolaylaştırılması ve usul ekonomisi gibi çeşitli nedenlerle yargıya ilişkin anayasal kuralların etkililiğinin sağlanması bakımından gerekli görülmesi durumunda uyuşmazlıkların çözümü için alternatif yöntemlerin*

yaşama geçirilmesi, yasama organının takdir yetkisi içindedir. Alternatif uyuşmazlık çözüm yollarına başvuru zorunluluğu, bu yollar sırf kişilerin hak aramalarını imkânsız hâle getirmek amacıyla oluşturulmuş etkisiz ve sonuçsuz yöntemler olmadığı sürece hak arama özgürlüğüne aykırı kabul edilemez” (AYM 2012/94 E., 2013/89 K. 10.7.2013 (www.anayasa.gov.tr) E.T. 25.11.2024)

Hukumumuzda ilk olarak 7036 sayılı İş Mahkemeleri Kanunu’nda düzenlenen zorunlu arabuluculuk müessesesi giderek farklı alanlarda da zorunlu hale getirilmiştir. 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu’nda 01/01/2019 tarihinde yapılan değişiklik ile 5/A maddesinde zorunlu arabuluculuğa ilişkin düzenleme getirilmiştir (Tanrıver, 2020: 112). “Dava şartı arabuluculuk” başlıklı maddenin ilk hali “*Bu Kanunun 4 üncü maddesinde ve diğer kanunlarda belirtilen ticari davalardan, konusu bir miktar paranın ödenmesi olan alacak ve tazminat talepleri hakkında dava açılmadan önce arabulucuya başvurulmuş olması dava şartıdır*” şeklinde iken 28/03/2023 tarihinde yapılan değişiklik ile kanunda geçen “*paranın ödenmesi olan alacak ve tazminat talepleri hakkında*” ibaresi kanundan çıkarılarak yerine “*para olan alacak, tazminat, itirazın iptali, menfi tespit ve istirdat davalarında*” ibaresi eklenmiştir.

Buna göre maddenin son hali şu şekildedir: “*Bu Kanunun 4 üncü maddesinde ve diğer kanunlarda belirtilen ticari davalardan, konusu bir miktar para olan alacak, tazminat, itirazın iptali, menfi tespit ve istirdat davalarında, dava açılmadan önce arabulucuya başvurulmuş olması dava şartıdır*”.

Ayrıca TKHK’ya 22/07/2020 tarihinde eklenen 73/A maddesi ile tüketici işlemlerinde zorunlu arabuluculuğa ilişkin düzenleme yapılmıştır. TKHK’nın “*Dava şartı olarak arabuluculuk*” başlıklı 73/A maddesine göre “*Tüketici mahkemelerinde görülen uyuşmazlıklarda dava açılmadan önce arabulucuya başvurulmuş olması dava şartıdır. Şu kadar ki, aşağıda belirtilen hususlarda dava şartı olarak arabuluculuğa ilişkin hükümler uygulanmaz: a) Tüketici hakem heyetinin görevi kapsamında olan uyuşmazlıklar b) Tüketici hakem heyeti kararlarına yapılan itirazlar c) 73 üncü maddenin altıncı fıkrasında belirtilen davalar ç) 74 üncü maddede belirtilen davalar d) Tüketici işlemi mahiyetinde olan ve taşınmazın aynından doğan uyuşmazlıklar.*”

TKHK’nın 73/6.maddesi şu şekildedir: “*Tüketici örgütleri, ilgili kamu kurum ve kuruluşları ile Bakanlık; haksız ticari uygulamalar ve ticari reklamlara ilişkin hükümler dışında, genel olarak tüketicileri ilgilendiren ve bu Kanuna aykırı bir durumun doğma tehlikesi olan hâllerde bunun önlenmesine veya durdurulmasına ilişkin ihtiyati tedbir kararı alınması veya hukuka aykırı durumun tespiti, önlenmesi veya durdurulması amacıyla tüketici mahkemelerinde dava açabilir.*”

TKHK’nın 74.maddesi şu şekildedir: “*Satışa sunulan bir seri malın ayıplı olduğunun tespiti, üretiminin veya satışının durdurulması, ayıbın ortadan kaldırılması ve satış amacıyla elinde bulunduranlardan toplatılması için Bakanlık, tüketiciler veya tüketici örgütleri dava açabilir.*”

Finansal Kiralama Sözleşmesinin Tanımı

Finansal kiralama sözleşmesi finansman kullandırma amacı içeren, taraflardan birinin finansal kiralama şirketi olduğu sözleşmelerdir (Köteli, 1991: 19; Kuntalp, 1988: 7; Altop, 1990: 3;). Finansal kiralama sözleşmesi, 13/12/2012 tarihinde yürürlüğe giren 6361 sayılı Finansal Kiralama, Faktoring ve Finansman Şirketleri Kanunu'nun (FFFK) 18. maddesinde “...kiralayanın, kiracının talebi ve seçimi üzerine üçüncü bir kişiden veya bizzat kiracıdan satın aldığı veya başka suretle temin ettiği veya daha önce mülkiyetine geçirmiş bulunduğu bir malın zilyetliğini, her türlü faydayı sağlamak üzere kira bedeli karşılığında, kiracıya bırakmasını öngören sözleşme” olarak tanımlanmıştır.

Sözleşmede kiraya veren tarafından bir finansal kiralama şirketi kiracı tarafında ise tüketici veya yatırımcı gerçek veya tüzel kişi bulunur. Kiracının bu sözleşmede tüketici olması çoğunlukla konut finansmanı sözleşmelerinde karşımıza çıkar (Çabri, 2010: 39-40). Bu durumda sözleşme tüketici işlemi olarak kabul edilir.

Finansal Kiralama Sözleşmesinin Zorunlu Arabuluculuğa Tabi Olup Olmadığı Sorunu

1.Ticari Davanın Tanımı

TTK'nın arabuluculuğa ilişkin 5/A maddesinde bir kısım ticari davaların zorunlu arabuluculuğa tabi olduğu belirtilmiştir. Bu nedenle öncelikle ticari davanın tanımının yapılması gerekir. Ticari davaları tanımlayan TTK m. 4'e göre “Her iki tarafın da ticari işletmesiyle ilgili hususlardan doğan hukuk davaları ve çekişmesiz yargı işleri ile tarafların tacir olup olmadıklarına bakılmaksızın;

a) Bu Kanunda,

b)Türk Medenî Kanununun, rehin karşılığında ödünç verme işi ile uğraşanlar hakkındaki 962 ilâ 969 uncu maddelerinde,

c)11/1/2011 tarihli ve 6098 sayılı Türk Borçlar Kanununun malvarlığının veya işletmenin devralınması ile işletmelerin birleşmesi ve şekil değiştirmesi hakkındaki 202 ve 203, rekabet yasağına ilişkin 444 ve 447, yayın sözleşmesine dair 487 ilâ 501, kredi mektubu ve kredi emrini düzenleyen 515 ilâ 519, komisyon sözleşmesine ilişkin 532 ilâ 545, ticari temsilciler, ticari vekiller ve diğer tacir yardımcıları için öngörölmüş bulunan 547 ilâ 554, havale hakkındaki 555 ilâ 560, saklama sözleşmelerini düzenleyen 561 ilâ 580 inci maddelerinde,

d) Fikrî mülkiyet hukukuna dair mevzuatta,

e) Borsa, sergi, panayır ve pazarlar ile antrepo ve ticarete özgü diğer yerlere ilişkin özel hükümlerde,

f) Bankalara, diğer kredi kuruluşlarına, finansal kurumlara ve ödünç para verme işlerine ilişkin düzenlemelerde,

öngörülen hususlardan doğan hukuk davaları ve çekişmesiz yargı işleri ticari dava ve ticari nitelikte çekişmesiz yargı işi sayılır. Ancak, herhangi bir ticari işletmeyi ilgilendirmeyen havale, vedia ve fikir ve sanat eserlerine ilişkin haklardan doğan davalar bundan istisnadır.”

Maddedeki tanıma göre ticari davalar mutlak ticari davalar ve nisbi ticari davalar olarak iki ayrılabilir. Her iki tarafın ticari işletmesiyle ilgili hususlardan doğan davalar ile bir ticari işletmeyi ilgilendiren havale, vedia ve fikir ve sanat eserlerine ilişkin haklardan doğan davalar nisbi ticari davadır. Tarafların tacir olup olmadıklarına bakılmaksızın TTK’da ve 4. maddenin a, b, c, d, e ve f bentlerinde sayılan hususlardan doğan davalar mutlak ticari davadır (Pekcanitez vd. 2017: 160-161; Narbay ve Akkuş, 2020: 301 vd.).

Yargıtay Hukuk Genel Kurulu’nun konuya ilişkin kararında ticari davalar ayrıntılı olarak tanımlanmıştır. “...Bir davanın ticari dava sayılabilmesi için tarafların her ikisinin tacir olması ve uyuşmazlığın her iki tarafın ticari işletmesiyle ilgili hususlardan doğması veya ticari nitelikte çekişmesiz yargı işi olması veyahut da açılan davanın maddede altı bent halinde sayılan davalardan olması gerekir. Taraflardan biri tacir değilse veya tacir olmasına rağmen uyuşmazlığın ticari işletmeyle ilgisi yoksa ticari davanın varlığından söz edilemez. Ticari davalar, mutlak ticari davalar, nispi ticari davalar ve yalnızca bir ticari işletmeyle ilgili olmasına rağmen ticari nitelikte kabul edilen davalar olmak üzere üç gruba ayrılır. Mutlak ticari davalar, tarafların tacir olup olmadığına ve işin bir ticari işletmeyi ilgilendirip ilgilendirmedigine bakılmaksızın ticari sayılan davalardır. Mutlak ticari davalar, TTK’nin 4/1. maddesinde bentler halinde sayılmıştır. Bunların yanında Kooperatifler Kanunu (m. 99), İcra İflâs Kanunu (m. 154), Finansal Kiralama Kanunu (m.31), Ticari İşletme Rehni Kanunu (m. 22) gibi bazı özel kanunlarda belirlenmiş ticari davalar da bulunmaktadır. Bu guruptaki davaların ticari dava sayılabilmesi için taraflarının tacir olması veya ticari işletmeleriyle ilgili olması gibi şartlar aranmaz. TTK’nin 4/1. bendinde sınırlı olarak sayılan davalar arasında yer alması veya özel kanunlarda ticari dava olarak nitelendirilmesi yeterlidir. Bu davalar kanun gereği ticari dava sayılan davalardır. Nispi ticari davalar, her iki tarafın ticari işletmesiyle ilgili olması halinde ticari nitelikte sayılan davalardır. TTK’nin 4/1. maddesine göre, her iki tarafın ticari işletmesiyle ilgili hususlardan doğan ve iki tarafı da tacir olan hukuk davaları ticari dava sayılır. Bu hükme göre bir davanın ticari dava sayılabilmesi için, hem iki tarafın ticari işletmesini ilgilendirmesi hem de iki tarafın tacir olması gereklidir. Bu şartlar birlikte bulunmadıkça, uyuşmazlık konusunun ticari iş niteliğinde olması veya ticari iş karinesi sebebiyle diğer taraf için de ticari iş sayılması davanın ticari dava olması için yeterli değildir. Ticari iş karinesinin düzenlendiği TTK’nin 19/2. maddesi uyarınca, taraflardan biri için ticari iş sayılan bir işin diğeri için de ticari iş sayılması, davanın niteliğini ticari hale getirmez. TTK, kanun gereği ticari dava sayılan davalar haricinde, ticari davayı ticari iş esasına göre değil, ticari işletme esasına göre belirlemiştir. Hal böyle olunca, işin ticari nitelikte olması davayı ticari dava haline getirmez. Üçüncü grup ticari davalar, yalnızca bir tarafın ticari işletmesini ilgilendiren havale, vedia ve fikri haklara ilişkin davalardır. Yukarıda açıklandığı üzere bir davanın ticari dava sayılması için kural olarak ya mutlak ticari davalar arasında yer alması ya da her iki tarafın ticari işletmesiyle ilgili bulunması gerekirken havale, vedia ve fikri haklara ilişkin davaların ticari nitelikte sayılması için yalnızca bir yanın ticari işletmesiyle ilgili olması

TTK'da yeterli görülmüştür...” (HGK, 2014/17-2389 E., 2016/129 K., 10.02.2016 (UYAP Bilişim Sistemi). E.T. 26/11/2024).

2. Tüketicinin Tanımı

6502 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun'un 3.maddesinde tüketici; “*ticari veya mesleki olmayan amaçlarla hareket eden gerçek veya tüzel kişi*” olarak tanımlanmıştır. Tüketici işlemi ise “*Mal veya hizmet piyasalarında kamu tüzel kişileri de dâhil olmak üzere ticari veya mesleki amaçlarla hareket eden veya onun adına ya da hesabına hareket eden gerçek veya tüzel kişiler ile tüketiciler arasında kurulan, eser, taşıma, simsarlık, sigorta, vekâlet, bankacılık ve benzeri sözleşmeler de dâhil olmak üzere her türlü sözleşme ve hukuki işlem*” olarak tanımlanmıştır.

Yargıtay, tüketiciyi ve tüketici işlemini şu şekilde tanımlamıştır: “...Açıklanan tanım gereği tüketici sıfatının kazanılabilmesi ticari ve mesleki olmayan amaçlarla hareket edilmesine bağlıdır ve bu tanımdan kanun koyucunun tüketici hukukunun uygulama alanının belirlenmesinde temel olarak “amaç” esaslı işlevsellik ölçütünü kullandığı sonucuna varılmaktadır. Nitekim hukuki işlemin karşı tarafı olan satıcı ve sağlayıcılara ilişkin tanımlarda da (TKHK., m. 3/f-g) “ticari ve mesleki amaçlarla hareket eden” denilmek suretiyle aynı ölçüte vurgu yapılmıştır.

Bu temel ölçüt dikkate alındığında; tüketici işleminden söz edebilmek için hukuki işleme konu olan mal veya hizmetin, tüketici olan alıcının uhdesinde kalması, malın ticari hayata geri dönmemesi, ödenen maliyetin geri kazanılmaması, başka bir malın ham maddesi veya yarı mamul maddesi olarak kullanılmaması gerekir (Aslan, İ.Y.; Tüketici Hukuk Dersleri, Bursa 2015, s.5, 32; atıf yapan; Bahtiyar, M./Biçer, L.; Adi İş-Ticari İş-Tüketici İşlemi Ayrımı ve Bu Ayrımın Önemi, Cevdet Yavuz’a Armağan, s.401, s. 412, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/333513>, erişim 26.11.2018). Böyle olunca, bir malı olduğu gibi ya da işleyerek bir başkasına satmak veya çıkar karşılığı devretmek üzere satın alan, yani kendisi de satıcı konumuna girecek olan kişiler tüketici sayılmazlar (Zevkliler, A./ Aydoğdu, M.; Tüketicinin Korunması Hukuku, Ankara 2004, s. 83).

Başka bir anlatımla tüketici işlemi yönünden belirleyici olan, satın alınan mal veya hizmetin sayısı veya bedeli değil, tüketicinin, mal veya hizmeti satın alırken ticari veya mesleki amaç ile hareket etmemesi ve yine, kendi ihtiyacı için kullanması ya da tüketmesidir. Bu durum, hukuki işlemin yapılmasında gözetilen amaç olup, bu çerçevede kanun uygulayıcısı, önüne gelen uyumsuzluk yönünden alıcının tüketici sıfatını taşıyıp taşımadığını değerlendirmek ve kamu düzenine ilişkin görevle ilgili normları uygulamak zorundadır. (HGK, 2017/13-1982 E., 2018/1752 K. 22.11.2018, UYAP Bilişim Sistemi, Erişim: 26.11.2024).

3. Finansal Kiralama Sözleşmesinde Ortaya Çıkabilecek İhtilaflara İlişkin Arabuluculuk Değerlendirmesi

a. Ticari Davalarda

Mülga 3226 sayılı Finansal Kiralama Kanunu'nun 31.maddesinde finansal kiralamadan doğan davaların ticari dava olduğu açıkça belirtilmişti. FFFK'da bu konuda bir düzenleme bulunmadığından TTK hükümlerinin uygulanması gündeme gelir. TTK m. 4'te “Bankalara, diğer kredi kuruluşlarına, finansal kurumlara ... ilişkin düzenlemelerde, öngörülen hususlardan doğan hukuk davaları”nın ticari dava olduğu kabul edilmiştir. Finansal kiralama sözleşmesinde, sözleşmenin bir tarafında finansal kiralama şirketi bulunur. Dolayısıyla FFFK'dan doğan uyuşmazlıklar mutlak ticari davadır ve zorunlu arabuluculuğa ilişkin TTK m. 5/A hükümlerinin uygulanması gündeme gelir (Koçyiğit ve Börü, 2021: 22; Tuncay ve Deynekli, 2019, 97).

Finansal kiralama sözleşmesinde kiralananın ayıplı olması nedeniyle tazminat talep edilmesi ve kira borcunun ödenmemesi hallerinde açılacak davalar zorunlu arabuluculuğa tabidir (Koçyiğit ve Bulur, 2019: 174). Sözleşme sonunda kiracının kiralananı satın almaması ve kiraya verene de iade etmemesi halinde kiraya verenin malın iadesi talepli açacağı dava, konusu bir miktar para olan alacak, tazminat, itirazın iptali, menfi tespit ve istirdat davası niteliğinde olmaması nedeniyle arabuluculuğa başvurulması zorunlu değildir. Kira borcunun ödenmemesi nedeniyle malın iadesi talepli açılan davalar da bu kapsamdadır (Koçyiğit ve Bulur, 2019: 174-175). İstanbul Bölge Adliye Mahkemesi 16. Hukuk Dairesi bir kararında malın iadesi istemine ilişkin davanın arabuluculuk şartına tabi olmayacağına karar vermiştir: “...Somut uyuşmazlık mal iadesi istemine ilişkin olup, uyuşmazlık Finansal Kiralama Sözleşmesinden kaynaklandığından, TTK'nun 5/A ve 6325 Sayılı Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu'nun 18/A maddesi uyarınca, arabuluculuk dava şartına bağlı olmadığı tespit edilmiştir.” (İstanbul Bölge Adliye Mahkemesi 16. Hukuk Dairesi 2024/776 E, 2024/1288 K., UYAP Bilişim Sistemi, Erişim: 21/11/2024). Aynı mahkeme sözleşmenin feshinin tespiti ve malın iadesi talebini de bu kapsamda değerlendirmiştir: “Dava, finansal kiralama sözleşmesinin feshinin tespiti ve finansal kiralama konusu malların iadesi davasıdır. Dairemiz önüne gelen uyuşmazlık söz konusu davanın arabuluculuğa tabi olup olmadığına ilişkindir. 6102 sayılı TTK 5.maddesine eklenen 5/A maddesi "Bu Kanun'un 4.maddesinde ve diğer kanunlarda belirtilen ticari davalardan, konusu bir miktar paranın ödenmesi olan alacak ve tazminat talepleri hakkında dava açılmadan önce arabulucuya başvurulmuş olması dava şartıdır." şeklindedir. Eldeki davanın konusunun bir miktar paranın ödenmesine ilişkin alacak ve tazminat olmadığı, sözleşmenin feshinin tespiti ile sözleşmeye konu malların (aynen) iadesine ilişkin olduğu, gözetildiğinde mahkemenin arabulucuya başvurulmadığından bahisle dava şartı yokluğundan usulden red kararı vermesi doğru değildir.” (İstanbul Bölge Adliye Mahkemesi 16. Hukuk Dairesi 2019/1998 E., 2019/1893 K., UYAP Bilişim Sistemi, Erişim: 22/11/2024).

Finansal kiralama sözleşmesinin uyarlanması (6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu (TBK) m. 138) talepli açılacak davalar TTK m. 5/A'da sayılan davalar arasında bulunmadığından

zorunlu arabuluculuğa tabi değildir. Ancak değişen şartlardan dolayı sözleşmenin feshedilmesi halinde açılacak tazminat veya istirdat davaları zorunlu arabuluculuğa tabidir (Polat, 2020: 90).

İhtiyati haciz ve ihtiyati tedbir talepleri dava açılmadan da talep edilebileceğinden davacının değişik iş talepli olarak ihtiyati haciz veya ihtiyati tedbir talep etmesinden sonra arabuluculuğa başvurmasında bir engel yoktur (Koçyiğit ve Bulur, 2019: 64).

b. Tüketici Davalarında

Kiracının tüketici olması durumunda finansal kiralama ilişkisi bir tüketici işlemi olarak kabul edilir. Zira TKHK m. 83/2'ye göre *“Taraflardan birini tüketicinin oluşturduğu işlemler ile ilgili diğer kanunlarda düzenleme olması, bu işlemin tüketici işlemi sayılmasını ve bu Kanunun görev ve yetkiye ilişkin hükümlerinin uygulanmasını engellemez.”* TKHK'da bir sözleşmeye ilişkin hiçbir hüküm bulunmaması o sözleşmeyi tüketici işlemi olmaktan çıkarmaz (Bahtiyar ve Biçer, 2016: 416). Dolayısıyla finansal kiralamaya ilişkin TKHK'da hiçbir hüküm bulunmadığı halde kiracının tüketici olması sözleşmenin TKHK'ya tabi olması için yeterlidir. İşlemin aynı zamanda ticari dava niteliğinde olması sonucu değiştirmez. Tüketici mahkemesinin görevli olması da uyuşmazlığın ticari dava niteliğini etkilemez (Tanrıver, 2020:118; Koçyiğit ve Bulur, 2019: 125; Narbay ve Akkuş, 2020: 325).

Finansal kiralama sözleşmesinin tüketici işlemi olması, yani tüketici mahkemelerinin görevli olması durumunda TKHK m. 73/A'da sayılan istisnai haller dışında dava açılmadan önce arabulucuya başvurulması gerekir (Polat, 2020: 82). TTK m. 5/A'da arabuluculuğa gidilmesi gereken davalar *“konusu bir miktar para olan alacak, tazminat, itirazın iptali, menfi tespit ve istirdat davaları”* olarak sayılmışken TKHK m. 73/A'ya göre kanunda sayılan istisnai haller dışında arabulucuya başvurulması zorunludur. Dolayısıyla finansal kiralama sözleşmesinin bir tüketici işlemi olması durumunda dava şartı arabuluculuğun kapsamı TTK'daki düzenlemeden daha geniştir.

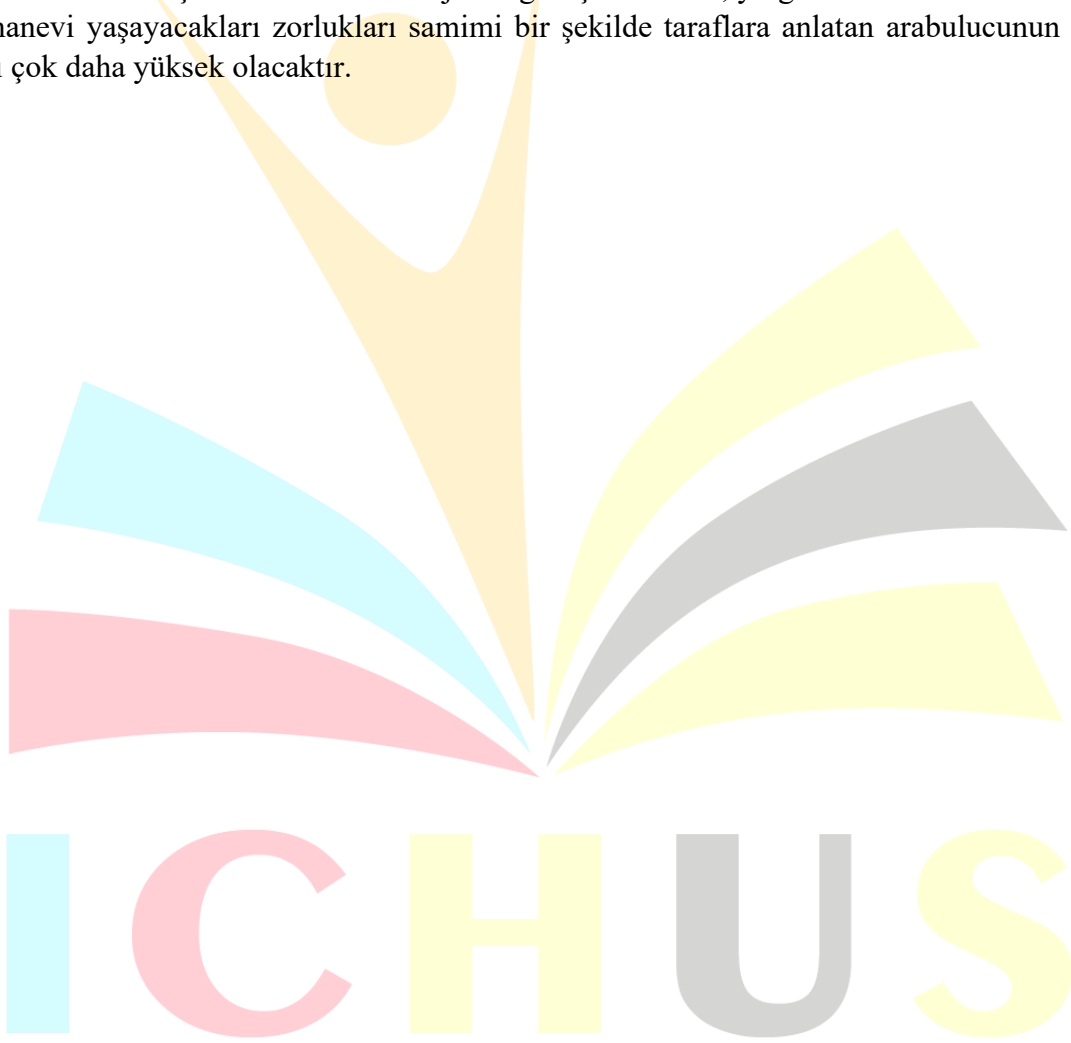
TKHK m. 73/A'da arabuluculuğa ilişkin hükümlerin uygulanmayacağı davalar arasında *“Tüketici işlemi mahiyetinde olan ve taşınmazın aynından doğan uyuşmazlıklar”* da sayılmıştır. Dolayısıyla konut finansmanına ilişkin sözleşmelerde taşınmazın iadesi talepli açılacak davalar arabuluculuğa tabi değildir (Polat, 2020: 84). TBK m. 138'e dayanarak sözleşmenin uyarlanması talepli açılacak davalar TKHK m. 73/A'da sayılan istisnalar arasında bulunmadığından bu davalar zorunlu arabuluculuğa tabidir (Polat, 2020: 90).

SONUÇ

Finansal kiralama ilişkisinde ihtilaflar çoğunlukla malın ayıplı olmasından veya kira borcunun ödenmemesinden kaynaklanmakta olup bu durumda uyuşmazlık ister ticari iş ister tüketici işlemi olsun zorunlu arabuluculuğa tabi olur.

Yasa koyucu yargının hızlanması için çeşitli önlemler almakta ve alternatif yollar düzenlemekte ancak yargının iş yükünün gözle görülür bir biçimde azalması mümkün olmamaktadır. Arabuluculuk müessesesi sorunun çözümü için önemli bir yöntem olsa da istenilen sonuçlar elde edilememekte, ihtilaflar uzayan yargı süreçleri ile çözülmeye çalışılmaktadır.

Arabuluculuk sürecinin olumsuz sonuçlanmasının önemli nedenlerinden biri, arabulucuların tarafları anlaşmaları için yeterince çaba sarf etmemesi, elindeki dosyayı bir an önce sonuçlandırmak istemesinden kaynaklanmaktadır. Tarafları yeterince bilgilendiren, ihtilafların sebebi ve çözümü hakkında objektif görüşünü sunan, yargı sürecini ve tarafları maddi ve manevi yaşayacakları zorlukları samimi bir şekilde taraflara anlatan arabulucunun başarı şansı çok daha yüksek olacaktır.

KAYNAKÇA

www.anayasa.gov.tr Erişim: 20.11.2024.

Akıncı, Z. (1996) Milletlerarası ticari uyuşmazlıkların alternatif çözüm yolları. *Banka ve Ticaret Dergisi*. C. 18 (4), s. 93-109.

Altop, A. (1990) *Özellikle taşınır yatırım mallarına ilişkin finansal kiralama (leasing) sözleşmesi*, Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü.

Bahtiyar, M. ve Biçer, L. (2016) Adi iş-ticari iş-tüketici işlemi ayrımı ve bu ayrımın önemi, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmalar Dergisi*, Cevdet Yavuz'a Armağan, C. 22 (3), s. 395-436.

Çabri, S. (2010) *Konut finansmanı sözleşmeleri*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

Koçyiğit, İ. ve Börü, L. (2021) *Ticari dava*. Ankara: Adalet yayınevi

Koçyiğit, İ. ve Bulur, A. (2019) *Ticari uyuşmazlıklarda dava şartı arabuluculuk*. Ankara: Adalet Bakanlığı Hukuk İşleri Genel Müdürlüğü Arabuluculuk Daire Başkanlığı Yayını.

Köteli, MA. (1991) *Karşılaştırmalı hukuk ve Türk hukukunda finansal kiralama (leasing sözleşmeleri*. İstanbul: Kazancı Yayınları.

Kuntalp, E. (1988) *Finansal kiralama kanununa göre finansal kiralama (leasing) tanımı ve hükümleri*. Ankara: Türkiye Bankalar Birliği Yayınları.

Narbay, Ş. ve Akkuş, M. (2020) Ticari iş ve tüketici işlemi kavramları ekseninde görevli mahkeme ve dava şartı arabuluculuk üzerine düşünceler, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, (44) s. 301-333.

Pekcanitez, H. ve Özekes, M. ve Akkan, M. ve Taş Korkmaz, H. (2017) *Medeni usûl hukuku*. (1.cilt). İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

Polat, S. (2020) *Finansal kiralama sözleşmesinde tarafların borçları ve sözleşmeden kaynaklanan uyuşmazlıklarda arabuluculuk*. Ankara: Seçkin Yayınları.

Tanrıver, S. (2020) Dava şartı arabuluculuk üzerine bazı düşünceler, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, (147), s. 112-142.

Tanrıver, S. (2006) Hukuk uyuşmazlıkları bağlamında alternatif uyuşmazlık çözüm yolları ve özellikle arabuluculuk, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, (64), s. 151-177.

Tuncay, A. ve Deynekli A. (2019) *Yargıtay kararları ışığında finansal kiralama sözleşmesi*, Ankara: Bilge yayınevi.

Yıldırım, MK. (2007) *İhtilafların mahkeme dışı usullerle çözülmesi hakkında*, Prof. Dr. Yavuz Alangoya için armağan, s. 337-360. İstanbul: Alkım yayınevi.

7thInternational Congress on Human Studies

ISBN: 978-625-372-593-8

Yararlanılan Mahkeme Kararları

Anayasa Mahkemesi 2012/94 E., 2013/89 K. 10.7.2013

İstanbul Bölge Adliye Mahkemesi 16. Hukuk Dairesi 2019/1998 E., 2019/1893 K

İstanbul Bölge Adliye Mahkemesi 16. Hukuk Dairesi 2024/776 E, 2024/1288 K

Yargıtay Hukuk Genel Kurulu 2014/17-2389 E., 2016/129 K., 10.02.2016

Türkiye’de Orta Yaş Erkek Bireylerin Sağlık Arama Davranışında Sosyal Medya Kullanımı

Salih ARPAG¹

Esra KARAKUŞ UMAR²

Özet

Günümüzde sosyal medyada zaman harcayan birey, öncelikli olarak bilgi almak için sosyal medyayı kullandığını ifade etmektedir. Sosyal medyadan elde edilen bilgi, bireyin sosyal hayatını şekillendirmesinde etkiye bulunmaktadır. Bu araştırmada Türkiye’deki erkek bireylerin sosyal medyada sağlık arama davranışlarının ortaya konulması amaçlanmaktadır. Araştırmanın örneklemi için Türkiye’de yaşayan orta yaş (45-65 yaş arası) erkek bireyler seçilmiştir. Türkiye’deki orta yaş erkek bireylerin tamamına ulaşmak mümkün olmadığından olasılıksız örneklem tekniklerinden amaçlı örnekleme kullanılmış olup 387 bireye ulaşılmıştır. Orta yaş erkek bireylerin sağlık arama davranışları üzerinde sosyal medya kullanımının etkisini açıklamak için anket yoluyla elde edilen verilerin SPSS27 programıyla analizi yapılmıştır.

Araştırmada ele alınan konularda, araştırmaya katılan orta yaş erkek bireylerin gelir durumu, eğitim durumu ve yerleşim yeri bağlamında sağlık arama davranışları incelenmiştir. Böylelikle katılımcı bireylerin sağlık arama davranışında bulunup bulunmadıkları “sosyal medyada harcadıkları zaman, sosyal medyada yer alan sağlık bilgisine güven, sosyal medyada takip edilen uzmanın varlığı ve bu uzmanı seçerken sosyal medyanın kullanımı, uzman tarafından paylaşılan içeriğe güven ve uzman tarafından sunulan ürünleri tüketimi” konuları özelinde incelenmiştir. Sonuçta üç ana hipotezin yanlıştırması ile Türkiye’de orta yaş erkek bireylerin sosyal medyada sağlık arama davranışında aktif bir şekilde bulunmadıkları ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, Orta Yaş, Sağlık Davranışı, Sosyal Medya Alışkanlığı, Küreselleşme.

* Bu çalışma Atatürk Üniversitesi BAP merkezi tarafından desteklenmiştir. Ayrıca bu çalışma, Salih Arpag’ın yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹MD, MEB, arpagsalih1@gmail.com

² Assoc. Prof., Atatürk University, Social Work, Orcid: 0000-0003-1764-9394.

GİRİŞ

Kitle iletişim araçları, 20. yüzyılın ortalarından itibaren bireyler üzerinde etkili olmaya başlamıştır. Bu etkiler, medyanın sosyal hayat ve gündem üzerindeki etkisinin ne olduğunun araştırılmasına neden olmuştur. Gelişen teknoloji ile birlikte de internet kullanım hızı da artmış ve medya etkilerinin kullanım alanı genişlemiştir. Bu durum iletişimde yeni bir etkileşimin kapılarını aralamış, sosyal ve iş hayatında yeni alışkanlıkların oluşmasına aracı olmuştur (Mutlu, 1992: 119). Böylelikle sosyal medya ile bireylerin internet üzerinden fikir, fotoğraf ve video paylaştığı bir platform oluşmuş ve bu durum, geleneksel medya araçlarının etkilerinin yerine geçerek çift yönlü iletişimi sağlamıştır (Bulunmaz, 2011: 29). Web 2.0 teknolojisi, kullanıcıların karşılıklı etkileşimde bulunmasını mümkün kılarak sosyal medya platformlarının yaygınlaşmasına da katkı sağlamıştır (Ayçiçek, 2022; Bruns & Bahnisch, 2009; Kırık, 2012; Tengilimoğlu, Parıltı ve Yar, 2015; Ayçiçek, 2022).

Sosyal medya araçları, geleneksel medyanın bilgi hızını güncellenebilir hale getirmiştir. Bir anlamda en hızlı şekilde güncel bilgiyi, yeni öğretim teknikleri ile almayı sağlamıştır (Akar, 2010; Özdemir Baki ve Çelik, 2021). Bireyler, kendi adına açtıkları hesaplarla kendine ait içerikleri oluşturup paylaşıırken bilginin de en hızlı şekilde üretilmesine hizmet vermişlerdir (Şahin ve Ayaz, 2021). Günümüzde Facebook, YouTube ve Twitter gibi platformlar, sosyal medya araçlarının gelişmesinde önemli adımlar atılmasına aracı olmuştur (Çalışkan ve Mencik, 2015: 257).

Küreselleşmenin etkisiyle bilgi alışverişi ve internet kullanımı artmış internet, sosyalleşme aracı haline gelmiştir. Sosyal medyanın sosyalleşme alanı sağladığına ilişkin ilk tanımlama Chris Shipley tarafından yapılmış ve sosyal medyanın bilgi alışverişi sağlamasının yanında sosyal etkileşime imkân vermesi, onu geleneksel medya araçlarından farklılaştırmıştır (Koçak, 2012; Newson vd., 2013; Tekayak, 2017). Sosyal medya, bireylerin kendilerini değerli hissetmelerini sağlarken, yeni insanlarla tanışma ve sosyalleşme imkânı da sunabilmektedir (Boyd & Ellison, 2007). Günümüzde sosyal medya, kullanıcıların yaşı, cinsiyeti ve sosyo-ekonomik durumlarına göre farklılık gösteren geniş bir kitleye hitap eder hale gelmiştir. Bu kitleler ise sürekli etkileşimde bulunarak artarak çoğalan bir bilgi alanı yaratılmasına aracı olmuşlardır. Bugün sosyal medya, halkla ilişkiler, alışveriş, habercilik ve siyasi kampanyalar gibi birçok alanda aktif olarak kullanılmaktadır.

Sosyal medya, sağladığı esnekliklerle kullanıcılara cazip gelebilmektedir. Örneğin mekânsal anlamda bireylere rahatlık sunmaktadır. Bireyler, yakınlık uzaklık fark etmeksizin birbirleriyle kolayca iletişime geçebilir hale gelmişlerdir. Ayrıca bireyler yardımlaşma amacıyla sanal bağış kampanyalarına destek verebilmektedirler. Böylelikle sosyal medyada benzer fikirlere sahip bireyler kolayca bir araya gelebilmektedirler (Akter, 2014: 458). Kullanıcılar, sosyal medya aracılığıyla geri bildirimde bulunabilmekte ve sanal topluluklar oluşturarak bu topluluklara katılabilmektedirler. Sosyal medya, bireylerin düşük maliyetlerle büyük gruplarla hızlı bir şekilde bütünleşmelerine ve istemedikleri ortamlardan kolayca sıyrılmasına olanak tanımaktadır (Korkmaz, 2012: 2147). Sosyal medya üzerinden sağlık konularında yapılan farkındalık kampanyaları sağlık alanında önemli rol oynamaktadır. Özellikle SMA hastalığı gibi konularda sosyal medya üzerinden bilgilendirme ve bağış kampanyaları gerçekleştirilmektedir (Çobaner, 2013). Düşük sosyo-ekonomik düzeydeki bireyler de sağlık arama davranışlarında sosyal medyayı kullanır hale gelmişlerdir (Cheng vd., 2009: 108-124).

Bu şekilde, sosyal medyada konuşulması zor konular bile kolayca tartışılabilir hale gelmiştir (Komito & Bates, 2009: 233). Kullanıcılar, farklı/sahte profillerle kimliklerini açıklamak zorunda hissetmeden sosyal medyayı kullanabilmektedirler. Bu sahte hesaplar, eğlence gibi olumlu amaçlara hizmet edebiliyorken sahtekarlık ya da dolandırıcılık gibi olumsuz amaçlarla da kullanılabilirler (Kayaoğlu, 2013). Sahte hesaplar, güven eksikliği, gizlenme ihtiyacı veya insanlardan korkma gibi sebeplerle de açılabilir (Genel, 2016). Söz konusu olumsuz etkiler, sosyal medyanın kullanımı arttıkça toplumsal yapıyı etkiler konuma da gelmektedir. Bir anlamda toplumda anomi yaratmaktadır.

We Are Social'ın 2024 raporuna göre, Türkiye nüfusunun %66,8'i aktif internet kullanıcısıdır. Türkiye'de bir birey günde ortalama üç saate yakın sosyal medya kullanmaktadır. Türkiye'de erkek sosyal medya kullanıcıları, kadınlardan fazladır ve kullanıcılar genellikle genç yetişkinlerdir. Dünya genelinde ise internet kullanıcılarının sayısı 5.35 milyar olup, kullanıcılar günde yedi saat internette, iki saatten fazla sosyal medyada zaman geçirmektedir. Sosyal medyada zaman harcama süresi son beş yılda 1.5 kat artmıştır. En çok ziyaret edilen sosyal medya platformları arasında Facebook, YouTube, WhatsApp ve Instagram bulunmaktadır.

Sosyal Medyada Sağlık Haberleri ve Sağlık Arama Davranışı

Baudrillard'a göre sağlık, tarihsel açıdan ve günümüz bağlamında, bireyin toplumsal statüsü ile ilişkili olmuştur. Toplumsal statü ise bireyin sosyo-ekonomik durumuyla da bağlantılıdır (Baudrillard, 2004: 177). Beden imgesi, bireyin fiziksel özelliklerinin soyut bir değerlendirmesi olarak tanımlanabilir (Solomon, 2007: 175). Bu soyut değerlendirme ise bireylerin inşa ettikleri anlam dünyasına göre değişebilmektedir. Bu değerlendirmeler, sosyal ilişkiler ve etkileşimler yoluyla şekillenirken yayılmaktadır ve belirlenen ideal beden imgesine ulaşma çabası, bireyleri diyetler ve spor salonlarına yönlendirebilmektedir (Thompson ve Hirschman, 1995). Ancak, ideal beden imgesine ulaşma çabası beslenme bozukluklarına ve gereksiz cerrahi operasyonlara neden olabilmektedir (Bordo, 1993; Schouten, 1991; Ulusoy, Baran ve Demir, 2003).

Estetik operasyonlar, geçmişte sadece üst sosyo-ekonomik grupların erişebileceği bir durumken, günümüzde yaygınlaşmıştır. Bu durum tüketim kültürünün yaygınlaşmasına ilişkin olarak açıklanabilir. Tüketim kavramı, sağlık alanında da kendini göstermiş ve bireyler sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarını da tüketim faaliyetleriyle karşılar duruma gelmişlerdir (Bakır ve Çelik, 2013: 47). Son yıllarda sosyal medya, tüketim ile çevrili sağlık bilgilerini hızlı bir şekilde yayma ve bireyleri motive etme konusunda önemli bir rol oynamıştır (Centers for Disease Control and Prevention, 2011: 1). Sosyal medya, sağlıkla ilgili bilgileri geniş kitlelere ulaştırarak bireylere zaman ve mekân fark etmeksizin erişim sağlamıştır (Çınarlı, 2012). Ayrıca, ekonomik sınırlamalar nedeniyle bireyler ücretsiz sağlık bilgisi arayışına girdiklerinde sosyal medya bu ihtiyacı karşılar konuma gelmiştir (Tengilimoğlu, 2015: 16-17; Tosyalı ve Sütçü, 2016). Geleneksel medyanın yetersiz kaldığı durumlarda sosyal medya, bireysel sorunlara yanıt arayışında önemli bir alternatif olarak sağlık bilgisini de kaynaklarına eklemiştir (Bottorff, vd., 2014; Mendi, 2015: 281).

Sağlık alanında kullanıcılar, sosyal medya aracılığıyla hastalıklar hakkında bilgi edinebilir ve tedavi seçeneklerini öğrenebilir duruma gelmişlerdir (Bayzan, 2013: 259; Gallagher ve Doherty, 2009; Broom, 2005). Bu bağlamda, sosyal medyada bilgiyi arama, kullanıcıların sağlık bilgisine erişimini ve bu bilgidan etkilenmelerini de ortaya çıkarmıştır (Rice, 2006). Sağlıkla ilgili kaygı duyan bireylerin online sağlık arama davranışları artmış ve bu durum, kaygının arttığı ve bilgi arama davranışının daha sık hale geldiği bir döngü

oluşturmuştur. Siberkondri terimi, bu tür bir internet kullanımını ifade etmektedir ve internette daha fazla zaman geçiren bireylerin siberkondri düzeylerinin yüksek olabileceğini belirtilmektedir (Tarhan, Tutgun Ünal ve Ekinci, 2021). Toplum, kaygı ve fazla bilgi ortamında anomiye deneyimleyebilmektedirler.

Covid-19 salgını sırasında sosyal medya, hasta ve doktor arasındaki etkileşimi hızlandırmış ve yanlış bilgilerin düzeltilmesinde rol oynamıştır. Buna rağmen yine de bilgi kirliliği ve sahte haberlerin yayılması, sosyal medyanın ortaya çıkan dezavantajları arasında yer almaktadır (Kazaz ve Akyüz, 2019: 37). Sosyal medyada sağlık arama davranışlarının mahremiyet sorunlarına yol açabileceği ve kullanıcıların sahte sağlık personelleri tarafından yanlış yönlendirilebileceği de diğer olumsuz sonuçlar arasında gösterilebilir (Zafarmand, 2010: 41; Zenelaj, 2014).

YÖNTEM

Bu çalışmada, orta yaş erkek bireylerin sosyal medyada sağlık arama davranışları incelenmektedir. Bu bağlamda, araştırma “orta yaş erkek bireylerin sosyal medyada sağlık arama davranışı nasıldır” sorusunu ele alır ve sosyal medyanın sağlık arama davranışındaki yeri ve önemini ortaya koymayı hedeflemektedir. Araştırma, bu haliyle üç noktada odaklanmaktadır. Bunlar; Orta yaş erkek bireyler, sağlık arama davranışı ve sosyal medya kullanımıdır. Ayrıca çalışmada sağlık arama davranışı; uzman seçimi, ilaç tüketimi, alternatif tedaviye yaklaşım, beslenme önerileri ve sağlık ürünü tüketimi gibi beş alt nitelik üzerinden operasyonel şekilde tanımlanmıştır.

Bu çalışmada nicel araştırma tekniği kullanılmış ve veri toplama tekniklerinden anket tekniği ile veriler toplanmıştır. Bulgular, ankette sorulan soruların ve ankete katılan orta yaş erkek bireylerin verdikleri cevapların doğru olduğu varsayımıyla sınırlıdır. Çalışmada üç ana hipotez ve alt hipotezleri belirlenmiştir. Ana hipotezler;

1. “Türkiye’deki orta yaş erkek bireylerin gelir durumu ile erkek bireylerin sosyal medyada sağlık arama davranışı arasında anlamlı bir ilişki vardır.
2. Türkiye’deki orta yaş erkek bireylerin eğitim durumu ile sosyal medyada sağlık arama davranışı arasında ilişki vardır.

3. Türkiye’deki orta yaş erkek bireylerin yerleşim yeri ile sosyal medyada sağlık arama davranışı arasında ilişki vardır.” şeklindedir.

Araştırmanın evrenini Türkiye’deki orta yaş erkek bireyler oluşturmaktadır. Araştırma sonuçlarının genellenmek istendiği ölçüt, Türkiye’dir. TÜİK (2023b) verilerine göre Türkiye’deki erkek nüfusu 43 milyon iken orta yaş erkek nüfusu ise 14 milyondur. Örneklem olarak ise Türkiye’deki erkek bireylerin seçilmesinin nedeni sosyal medyayı sık kullanmalarıdır (TÜİK, 2023a). Yaş aralığı olarak orta yaşın seçilmesinin sebebi ise orta yaşta sağlıkla ilgili sorunların başlaması ve bedene ilişkin kaygıların bu dönemde yüksek olmasıdır (Hon, 1999; Ulusoy, 2020). Örneklem belirleme tekniği olarak olasılıksız örnekleme tekniklerinden hareket edilmiştir ve 387 katılımcı ile görüşmeler tamamlanmıştır.

Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacıların hazırladığı anket formu kullanılmıştır. Bu anket formu, literatürün işaret ettiği şekilde belirlenen hipotezlerin sınanması maksadıyla oluşturulmuştur. Anket formu, sağlık arama davranışı ölçeği Kırac (2019) ve Yaman ve Atalay (2020)’in çalışmasından faydalanarak geliştirilmiştir. Veri toplama süreci 2024 Şubat ile 2024 Mart ayı arasında gerçekleştirilmiştir. Veri toplama sürecinde online anket formunun yanında yüz yüze görüşmeler ve telefonda görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Son olarak veriler, IBM SPSS 27.0 paket programı ile analiz edilmiştir. Verilerin analizinde Ki-kare testleri ve çapraz tablolar kullanılmıştır.

Bulgular

Araştırmanın hipotezleri katılımcı bireylerin geliri, eğitimi ve yerleşim yeri bağımsız değişkenlerinden hareketle sağlık arama davranışları üzerinden oluşturulmuştur. Buna göre araştırmanın bulgularında katılımcı bireylerin geliri ile sosyal medyada harcadığı zaman arasındaki ilişki anlamlı çıkmış ve H1.1 hipotezi olan “Türkiye’deki orta yaş erkek bireylerin gelir durumu ile sosyal medyada harcadığı zaman arasında anlamlı bir ilişki vardır.” Hipotezi kabul edilmiştir. Buna göre sosyal medyada harcanan zaman, gelir açısından dikkate alındığında katılımcı bireylerin alt sosyo-ekonomik seviyede bulunmaları onların sosyal medyada zaman geçirmelerini etkilemektedir şeklinde düşünülebilir. Neticede gelir durumu, internet kullanımından doğan harcamaları karşılaması anlamında gereklidir. TÜİK (2023) verileri de bu bulguları doğrular niteliktedir. İşsiz bireyler ile işe sahip bireyler arasında internet kullanımında fark olduğu ortaya çıkmıştır. Buna göre bireylerin gelir durumu, bireylerin günlük sosyal medya kullanma süresini etkilemektedir.

Gelirinin aksine katılımcı bireylerin eğitimi ve yerleşim yerleri dikkate alındığında sosyal medyada harcanan zaman ile söz konusu iki değişken arasında anlamlı bir ilişki olacağına ilişkin hipotezin reddedildiği görülmektedir. Buna göre H2.1. “Türkiye’deki orta yaş erkek bireylerin eğitimi ile sosyal medyada harcadığı zaman arasında anlamlı bir ilişki vardır” hipotezi ve H3.1. “Türkiye’deki orta yaş erkek bireylerin yerleşim yeri ile sosyal medyada harcadığı zaman arasında anlamlı bir ilişki vardır” hipotezleri reddedilmiştir. Ancak yapılan çalışmalara bakıldığında Türkiye’deki orta yaş erkek bireylerin eğitimi ile sosyal medyada harcadığı zaman arasında anlamlı bir ilişki görülmüştür. Örneğin Kır’a (2007) göre sosyal medyayı kullanan bireylerin eğitimi ile sosyal medyada harcanan zaman arasında ilişki bulunmaktadır.

Yine yapılan çalışmaya bakıldığında Türkiye’deki orta yaş erkek bireylerin yerleşim yeri ile sosyal medyada harcadığı zaman arasında da bir ilişki bulunmamıştır. Ancak literatüre baktığımızda Miller vd’e (2016) göre sosyal ve gündelik pratiklerimiz sosyal medya kullanımına yön verebilmektedir. Bu sebeple katılımcıların eğitimi ya da yaşanan yer sosyal medya kullanımında farklılık yaratabilmektedir denilebilir. Teknolojinin gelişmesi ve internet ağının yaygınlaşmasıyla beraber kır, kent farkı olmadan sosyal medyada harcanan zaman yerleşim yeri açısından bir belirleyiciliğe sahip değildir denilebilir. Bu haliyle bulgular ile literatür arasındaki fark, teknolojinin gelişip yaygınlaşması ile açıklanabilmektedir.

Katılımcıların eğitimi ile sağlık bilgisine güven arasında anlamlı bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Buna göre H2.2. “Türkiye’deki orta yaş erkek bireylerin eğitimi ile sosyal medyada yer alan sağlık bilgisine güven arasında anlamlı bir ilişki vardır” hipotezi kabul edilmiştir. Buna rağmen katılımcı bireylerin geliri ile sosyal medyada yer alan sağlık bilgisine güven arasında anlamlı bir ilişki çıkmamıştır. Bireylerin sosyal medyada yer alan sağlık bilgisine güvenmedikleri de ortaya çıkmış ve H1.2. “Türkiye’deki orta yaş erkek bireylerin geliri ile sosyal medyada yer alan sağlık bilgisine güven arasında anlamlı bir ilişki vardır” hipotezi reddedilmiştir. Aynı zamanda katılımcı bireylerin yerleşim yeri ile sosyal medyada yer alan sağlık bilgisine güven arasında anlamlı bir ilişki olmadığı ortaya çıkmıştır. Buna göre araştırma hipotezlerinden H3.2. “Türkiye’deki orta yaş erkek bireylerin yerleşim yeri ile sosyal medyada yer alan sağlık bilgisine güven arasında anlamlı bir ilişki vardır” hipotezi reddedilmiştir. Sosyal medyanın sağlıkla ilgili haberlerini karşılaştırma, doğru habere ulaşma ve kıyaslama söz konusu olması nedeniyle eğitilmiş bireylerin haberin güvenilirliğini test etme imkânından dolayı

eğitim ve sosyal medyada yer alan sağlık bilgisine güven arasında bir ilişki ortaya çıkması olağandır.

Bir diğer hipotezimize bakıldığında ise Türkiye’deki orta yaş erkek bireylerin geliri ile sosyal medyada yer alan sağlık bilgisine güven arasında anlamlı olmayan bir ilişki görülmüştür. Çalışmada eğitim durumunun belirleyici olması gibi gelirin de belirleyici olacağı ve bireylerin güven davranışını standartlaştıracağı (Van Dijk, 2016) kabulünden hareket edilse de Uçar’ın (2020: 40) çalışmasında olduğu gibi farklı gelir gruplarının sosyal medya kullanımını farklı şekillerde gerçekleştirmesi, bireylerin aynı gelir grubu içerisinde de farklı şekillerde düşünebileceğini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca katılımcıların yerleşim yeri ile sağlık bilgisine güven arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür. Hajli (2014) çalışmasında sosyal medya kullanımının ürüne güvene etkisi olduğunu; bilgiye güvenen bireyin de o ürünü ve bilgiyi satın aldığını ortaya koymuştur. Bu doğrultudan hareketle sağlık bilgisine güvende yaşanan yerin belirleyici olmaması, bireyin sağlık bilgisine güveni söz konusu olduğunda yerleşim yeri ile ilişkisi bağlamında genelleştirilecek şekilde yaklaşım geliştirilemeyeceğini göstermektedir. Böylelikle yerleşim yerinin sosyal medyada sağlık bilgisine güven konusunda bireyler arasında farklılık yaratmadığını ve yerleşim yerinin bu tarz bilgiler konusunda belirleyici olmadığını göstermektedir. Bu durum ise Mc Luhan (2001)’in küreselleşme ile ilişki biçimlerinin ve bireylerin birbirlerinden etkilenmelerinin mekândan bağımsızlaştığı anlamını ortaya çıkarmaktadır.

Türkiye’de orta yaş erkek bireylerin geliri ile sosyal medyada sağlık uzmanı takip etme davranışlarına bakıldığında katılımcı bireylerin çoğunlukla sosyal medyadan sağlık uzmanı takip etmedikleri ortaya çıkmıştır. Ayrıca gelir durumu ile takip edilen uzmanın varlığı arasında bir ilişki ortaya çıkmamıştır. Buna göre H1.3 “Türkiye’deki orta yaş erkek bireylerin geliri ile sosyal medyada sağlık uzmanı takip etme arasında anlamlı bir ilişki vardır” hipotezi reddedilmiştir. Yine katılımcıların eğitim durumuna bakıldığında eğitim durumu ile uzman takibi arasında ilişki olmadığı ortaya çıkmıştır. Böylelikle H2.3. “Türkiye’deki orta yaş erkek bireylerin eğitimi ile sosyal medyada sağlık uzmanı takip etme arasında anlamlı bir ilişki vardır” hipotezi reddedilmiştir. Son olarak sosyal medyada sağlık uzmanlarını takip etme davranışlarına bakıldığında yerleşim yeri ile aralarında anlamsız bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Buna göre H3.3 “Türkiye’deki orta yaş erkek bireylerin yerleşim yeri ile sosyal medyada sağlık uzmanı takip etme arasında anlamlı bir ilişki vardır” hipotezi reddedilmiştir.

Katılımcı bireyler sağlık uzmanını yaşanan yer, eğitim ve gelirden bağımsız olarak takip etmektedirler. Fakat Uçar (2020)'a göre bireylerin gelir durumu ile sosyal medyada takip edilen uzmanın varlığı arasında ilişki olduğu görülmüştür. Ayrıca Tengilimoğlu vd. (2015), sosyal medyada uzman seçiminde eğitimin etkili olduğunu ortaya çıkarmıştır. Ancak görülmektedir ki orta yaş erkek bireyler söz konusu olduğunda sağlık uzmanı takip etme davranışı ile gelir, yaşanan yer ve eğitimin anlamlı bir ilişki olduğu söylenememektedir.

Sağlık uzmanlarını sosyal medyadan araştırarak seçim yapma davranışında gelir ve eğitim durumunun etkili olmadığı görülmektedir. Buna göre H1.3.1. “Türkiye’deki orta yaş erkek bireylerin geliri ile sosyal medyada sağlık uzmanını araştırarak seçim yapma arasında anlamlı bir ilişki vardır.” ve H2.3.1. “Türkiye’deki orta yaş erkek bireylerin eğitimi ile sosyal medyada sağlık uzmanını araştırarak seçim yapma arasında anlamlı bir ilişki vardır” hipotezleri reddedilmiştir. Ancak sosyal medyada sağlık uzmanını araştırarak seçim yapma davranışının varlığına bakıldığında yerleşim yeri ile aralarında ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Buna göre H3.3.1. “Türkiye’deki orta yaş erkek bireylerin yerleşim yeri ile sosyal medyada sağlık uzmanını araştırarak seçim yapma arasında anlamlı bir ilişki vardır” hipotezi kabul edilmiştir. Denilebilir ki yerleşim yeri, bireylerin sağlık uzmanını belirleme aşamasında sosyal medyayı kullanmalarının sebebi olabilmektedir.

Sosyal medyada bir uzman tarafından paylaşılan bir sağlık ürününe güven, katılımcıların gelir durumu, eğitim durumu ve yerleşim yerleri anlamında değerlendirilmiştir. Buna göre katılımcı bireylerin geliri ve eğitimi ile bir uzmanın sosyal medyada paylaştığı sağlık ürününe güven arasında anlamlı bir ilişki ortaya çıkmamıştır. Aynı zamanda sosyal medyada bir uzman tarafından sunulan sağlık ürününe güvene bakıldığında yerleşim yeri ile aralarında anlamlı bir ilişkinin olmadığı ortaya çıkmıştır. Sonuçta H1.3.2. “Türkiye’deki orta yaş erkek bireylerin geliri ile sosyal medyada bir uzman tarafından paylaşılan bir sağlık ürününe güven arasında anlamlı bir ilişki vardır.” H2.3.2. “Türkiye’deki orta yaş erkek bireylerin eğitimi ile sosyal medyada bir uzman tarafından paylaşılan bir sağlık ürününe güven arasında anlamlı bir ilişki vardır”. İle H3.3.2. “Türkiye’deki orta yaş erkek bireylerin yerleşim yeri ile sosyal medyada bir uzman tarafından paylaşılan bir sağlık ürününe güven arasında anlamlı bir ilişki vardır.” Hipotezleri reddedilmiştir. Bu hipotezlerin reddedilmesi olağan görülmektedir. Neticede sağlık uzmanı takip etme ve sağlık uzmanını seçme noktasında orta yaş erkek bireyin sosyal medyayı kullanma açısından geliri, yerleşim yeri ve eğitimi ile arasında ilişki olmaması,

onun sağlık uzmanı tarafından paylaşılan ürüne güvenmediğini de ortaya koyacaktır. Bu anlamda paralel ve birbirini destekleyen düşünceler söz konusudur denilebilir. Yine aynı şekilde sağlık uzmanı seçimi, sağlık bilgisine ve ürününe güven ile gelir, eğitim ve yerleşim yerinin ilişkili olmaması kendisini ürün tüketiminde de gösterecektir.

Buna göre son olarak sosyal medyada yer alan sağlık ürünlerini tüketme ile katılımcıların gelirinin, eğitim durumunun ve yaşadıkları yerin arasında anlamlı bir ilişki olmadığı ortaya çıkmıştır. Her ne kadar literatürde yer alan çalışmalar aksini belirtse de (Sarıalp ve Tengilimoğlu, 2020; Çetinkaya Bozkurt ve Söyleyici, 2017) katılımcı bireylerin sosyal medyada tanıtılan sağlık ürünlerini yoğun bir şekilde satın almama yoluna gittikleri görülmektedir. Buna göre H1.4 “Türkiye’deki orta yaş erkek bireylerin geliri ile sosyal medya kaynaklı sağlık ürünleri tüketimi arasında anlamlı bir ilişki vardır.”. H2.4 “Türkiye’deki orta yaş erkek bireylerin eğitim durumu ile sosyal medya kaynaklı sağlık ürünleri tüketimi arasında anlamlı bir ilişki vardır.” Ve H3.4 “Türkiye’deki orta yaş erkek bireylerin yerleşim yeri ile sosyal medya kaynaklı sağlık ürünleri tüketimi arasında anlamlı bir ilişki vardır.” Hipotezleri reddedilmiştir.

SONUÇ

Türkiye’de orta yaş erkek bireyler, sosyal medyada sağlık arama davranışında aktif bir şekilde bulunmamaktadırlar. Bu durum, gelir durumu, eğitim durumu ve yerleşim yeri değişse de değişmemektedir. Bu durum iki şekilde açıklanabilir. Buna göre ya Türkiye’deki orta yaş erkek bireylerin sağlıklarından sorumlu bir kadın olduğundan bireyler, sağlığı kadına yüklemektedir ya da bireyler, internet kullanımı konusunda yeterince bilgi sahibi olmadıklarından sosyal medyada da aktif bir şekilde bu tarz içerikleri arayamamaktadırlar. Üçüncü bir ihtimal ise ikisinin de varlığıdır. Dolayısıyla erkek bireyler hem sağlıklarından ailedeki bir kadını sorumlu görebilmekte hem de sosyal medya hakkında yeterli bilgi olmadığından başka kanallardan sağlık arama davranışında bulunabilmektedirler. Denilebilir ki belirli yaş grupları hedef alınarak yapılan çalışmalarda sosyal medya kullanımının aktif bir şekilde sağlık arama davranışında bulunup bulunmadığı incelenmelidir. Bunun için iki farklı teknik de kullanılmalıdır. Nicel verilerin desteklenmesi açısından nitel görüşmelerin yapılması soru işaretlerinin giderilmesi açısından önemlidir. Özellikle de yapılacak çalışmalarda orta yaş

7thInternational Congress on Human Studies

ISBN: 978-625-372-593-8

kadın bireylerin sağlık arama davranışının da nasıl olduğu incelenmeli ve erkekler gibi sosyal medyadan bağımsız bir sağlık arama davranışı içerisinde olup olmadıkları ortaya konulmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akar, E. (2010). *Sosyal Medya Pazarlaması*. Ankara : Efil Yayınevi.
- Akter, T. (2014). “Social Media Addiction, Resistance and İnfluence of Awareness: Measurement of Psychology Students Resistance to Facebook Addiction”. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 5(8), 456-464.
- Ayçiçek, M. (2022). *Sosyal Medya ve Sosyal Medya Fenomenlerinin Homofobiye Etkisi*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Bakır, U. ve Murat, Ç. (2013) “Tüketim Toplumuna Eleştirel Bir Yaklaşım: Kültür Bozumu ve Yıkıcı Reklamlar”. *Selçuk İletişim Dergisi*, 7, 4, (46-63).
- Baudrillard, J. (2004). *Tüketim Toplumu*. (Çev. H. Deliceçaylı ve F. Keskin), İstanbul : Ayrıntı Yayınları.
- Bayzan, Ş. (2013). “İnternetin Bilinçli ve Güvenli Kullanımı”. M. Kalkan, ve C. Kaygusuz içinde, *İnternet Bağımlılığı Sorunlar ve Çözümler* (M. Kalkan, C. Kaygusuz, Ed.). Ankara : Anı Yayıncılık.
- B Bordo, S. (1993). Hunger as İdeology. In J. B. Schor ve D. B. Holt (Eds.), *The consumer society reader* (pp. 99-114). New York: The New Press.
- Bottorff, J. L., Struik, L. L., Bissell, L. J. L., Graham, R., Stevens, J. & Richardson, C. G. (2014). “A Social Media Approach to Inform You About Breast Cancer and Smoking: An Exploratory Descriptive Study”. *Collegian*, 21, 159-168.
- Boyd, D.M & Ellison, N.B. (2007). “Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship”. *Journal of computer-Mediated Communication*, <https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2007.00393.x>
- Bruns A. & Bahnisch M. (2009). Social Media: Tools for User-Generated Content Social Drivers Behind Growing Consumer Participation in User-Led Content Generation, Volume: 1, State of the Art, March [http://snurb.info/files/Social%20Media%20%20State%20of%20th%20Art%20%20March%202009.pdf+]
- Bulunmaz, B. (2011). “Otomotiv Sektöründe Sosyal Medyanın Kullanımı ve Fiat Örneği”. *Global Media Journal*, 2(3), 20-51.

CDC, Centers for Disease Control and Prevention, (2011). The Health Communicator's Social Media Toolkit, https://www.cdc.gov/healthcommunication/toolstemplates/socialmediatoolkit_bm.pdf. (E.T. 15.04.2023).

Cheng, H., Kotler, P. & Lee, N. R. (2009). *Social Marketing for Public Health*. Jones&Bartlett Publishers.

Çalışkan, M. ve Mencik, Y. (2015). "Değişen Dünyanın Yeni Yüzü: Sosyal Medya". *Akademik Bakış Dergisi*. Sayı: 50, 254-277.

Çetinkaya Bozkurt, Ö., ve Söyleyici, G. T. (2017). "Sosyal Medya ve Tüketici Davranışları İlişkisi: Türkiye'deki Sosyal Medya Kullanıcıları Üzerine Bir Araştırma". *Kesit Akademi Dergisi*, (9), 36-54.

Çınarlı, İ. (2012). "Sosyal Medya, web 2.0 ve Sağlık". *Workshop Dergisi*, Temmuz-Ağustos 2012, <http://alternatifiletisim.blogspot.com>,. (29 Kasım 2017).

Çobaner, A. A. (2013). "Türkiye'de Tütün Kontrolü Politikalar Kapsamında İletişim Faaliyetleri ve Tütün Kontrolü Haberleri". *Sağlıkta Performans Ve Kalite Dergisi*, 5(1), 123-139.

Gallagher, S., & Doherty, D. (2009). "Searching For Health Information Online: Characteristics Of Online Health Seekers". *Journal of Evidence-Based Medicine*, 2(2), 99-106. <https://doi.org/10.1111/j.1756-5391.2009.01021>.

Genel, M. G. (2016). Sosyal Medyada "Kimlik Bunalımı": Kripto Hesaplar. *Yeni Medya Araştırmaları-2*. https://www.academia.edu/31111665/SOSYAL_MEDYADA_K%C4%B0ML%C4%B0K_BUNALIMI_Kripto_Hesaplar

Hajli, M. N. (2014). "A study of the Impact of Social Media On Consumers". *International Journal of Market Research*, 56(3), 387-404.

Hon (1999). Health on the Net Foundation, HON's Fourth Survey on the use of the Internet for Medical and Health Purposes. Available on the World Wide Web at: www.hon.ch/Survey/ResumeApr99.html.

Kayaoğlu, H. S. (2013). Sahte Hesapların Analizi. Erişim adresi: <http://www.hasansabrikayaoglu.com/sahte-hesaplarin-analizi/>

Kazaz, M. ve Akyüz, S. S. (2019). *Sahte haber*. Konya : Literatürk Yayınları

- Kır, İ. (2007). “Yükseköğretim Gençliğinin Boş Zaman Etkinlikleri: KSÜ Örneği”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(2), 307-328.
- Kıraç, R. (2019). *Sağlık Arama Davranışını Etkileyen Faktörler: Yapısal Eşitlik Modellemesine Dayalı Bir Çalışma*. (Doktora Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Kırık, A. M. (2012). Arap Baharı Bağlamında Sosyal Medya-Birey Etkileşimi ve Toplumsal Dönüşüm. *21.Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 1(3), 87-98.
- Koçak, G. (2012). *Bireylerin Sosyal Medya Kullanım Davranışlarının ve Motivasyonlarının Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı Bağlamında İncelenmesi: Eskişehir’de Bir Uygulama*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Komito, L., & Bates, J. (2009). “Virtuallylocal: Socialmedia and Communit Yamong Polishnationals in Dublin”. In *Aslib Proceedings*, 61(3), 232-244.
- Korkmaz, A. (2012). “Arap Baharı Sürecinde İnternet ve Sosyal Medyanın Rolü”. *International Symposium On Language And Communication Research Trendsand Challenges (ISLC)*, (2147-2153).
- Mc Luhan, M. (2001). *Global Köy*. İstanbul : Scala Yayıncılık.
- Mendi, B. (2015). “Role of Social Media in Health Communication: Current Practices in the World and Turkey”. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi* 11(44), 275-290.
- Miller, D. vd. (2016). *How the World Changed Social Media?* UCL Press. www.ucl.ac.uk/ucl-press.
- Mutlu, E. (1992). *Kitle İletişim Kuramları ve Türkiye’de Basın Yayın Eğitimi*. Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu Yıllığı (1991-1992).
- Newson, A., Houghton, D., & Patten, J. (2013). “Blogging and Other Social Media: Exploiting the Technology and Protecting the Enterprise”. *The Australian Library Journal*, 1-18
- Özdemir Baki, G., & Çelik, E. (2021). “Ortaokul Matematik Öğretmenlerinin Uzaktan Eğitimde Matematik Öğretim Deneyimleri”. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 12(1), 293-320. <https://doi.org/10.51460/baebd.858655>
- Rice, R. E. (2006) “Influences, Usage, and Outcomes of Internet Health Information Searching: Multivariate Results from The Pew Surveys”. *International Journal of Medical Informatics*, 75(1), 8-28.

Sarıalp, S., ve Tengilimoğlu, D. (2020). “Sağlık Sektöründe, Tüketici Satın Alma Davranışında Sosyal Medya Reklamlarının Etik Boyutu”. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 23(1), 93-114

Schouten, J. W. (1991). “Selves in Transition: Symbolic Consumption in Personal Rites of Passage and Identity Reconstruction”. *Journal of Consumer Research*, 17 (March), 412-425.

Solomon, M. R. (2007). *Consumer Behavior: Buying, Having, and Being* (7th ed.). Prentice Hall.

Şahin, E., & Ayaz, F. (2021). “Bir Sağlık Arama Davranışı Olarak Sosyal Medya Kullanımı: İzolasyon, Karantina ve Sosyal Mesafe Tedbirlerinde Facebook’ta Covid-19 İçerikli Sosyal Medya Paylaşımlarının Görünümü”. *Connectist: Istanbul University Journal of Communication Sciences*(60), 185-215.

Tarhan, N., Tutgun-Ünal, A., ve Ekinci, Y. (2021). “Yeni Kuşak Hastalığı Siberkondri: Yeni Medya Çağında Kuşakların Siberkondri Düzey-Leri İle Sağlık Okuryazarlığı İlişkisi”. *OPUS–Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 17(37), 4253-4297. DOI:10.26466//opus.855959

Tekayak, H. V. (2017). *Ak-Tek Sağlıkta Sosyal Medya Kullanımı Ölçeğinin Geliştirilmesi ve Aile Hekimlerinin Sosyal Medya Kullanımlarının Kişisel Ve Mesleki Gelişimlerine Etkilerinin Değerlendirilmesi*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi.

Tengilimoğlu, E., Parıltı, N., ve Yar, C. E. (2015). “Hastane ve Hekim Seçiminde Sosyal Medyanın Kullanım Düzeyi: Ankara İli Örneği”. *Gazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2), 76-96.

Thompson, C. J., & Hirschman, E. C. (1995). “Understanding the Socialized Body: A Poststructuralist Analysis of Consumers’ Self-Conceptions, Body Images, and Self-Care Practices”. *Journal of Consumer Research*, 22 (September), 139-153.

Tosyalı, H., ve Sütçü, C. S. (2016). “Sağlık İletişiminde Sosyal Medya Kullanımının Bireyler Üzerindeki Etkileri”. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 3(2), 3-22.

TÜİK (2023). Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçları, 2022. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=49685#:~:text=Ortanca%20ya%C5%9F20ayn%C4%B1%20zamanda%20n%C3%BCfusun,%2C2'ye%20y%C3%BCkseldi%C4%9Fi%20g%C3%B6r%C3%BCld%C3%BC adresinden 05.04.2024 tarihinde alınmıştır>.

TÜİK (2023a). Cinsiyete göre bireylerin son 3 ay içinde sosyal medya ve mesajlaşma uygulamalarını kullanma oranı, 2022. [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2022-45587](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2022-45587). adresinden 05.04.2024 tarihinde alınmıştır.

TÜİK (2023b). Cinsiyete ve İşgücü Durumuna Göre Bireylerin Son 3 Ay İçinde İnternet Kullanım Oranı. [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2022-45587](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2022-45587) adresinden 05.04.2024 tarihinde alınmıştır.

Uçar, T. (2020). “Hastane Tercihinde Sosyal Medyanın Etkine Yönelik Bir Araştırma”. *Journal of Healthcare Management and Leadership*(1), 28-42. <https://doi.org/10.35345/johmal.625718>

Ulusoy, D., Baran, A. G. ve Demir, N. Ö. (2003). “A Sociological Analysis on Eating Disorders Among Anorexia and Bulimia Nevrosa Patients and Primary School and University Students as Risk Groups in Turkey”. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 20 (2), 41-60.

Ulusoy, Y. (2020). “Orta Yaş Dönemi Bireylerin İçinde Bulundukları Yaş Dönemlerine İlişkin Algılarının İncelenmesi”. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(74), 587-601. <https://doi.org/10.17755/esosder.544967>

Van Dijk, J. (2016). *Ağ Toplumu*. (Ö. Sakin, Çev.). Kafka.

Yaman, Z. ve Atalay H.N. (2020). “Bireylerin Sağlık Algısının Sağlık Arama Davranışı İle İlişkisinin İncelenmesi”. *The Journal of International Educational Sciences*, DOI:10.29228/INESJOURNAL.48852

Zafarmand, N. (2010). *Halkla İlişkiler Alanında Yeni Mecra ve Uygulamaların Yeri ve Önemi: Sosyal Medya ve pr 2.0*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Zenelaj, B. (2014). *Pazarlama Stratejisi Olarak Sosyal Medya İletişimi İle Kurumsal İtibarı Oluşturmak: İletişim Sektöründe Bir Araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Cinsiyet Temelli Ayrımcılığın İş Yeri Sosyal Hizmeti ve Sosyal Politika Bağlamında Değerlendirilmesi

Umut SOLMAZ¹
Gökhan GÜNEY²

Özet

İşyerinde cinsiyet ayrımcılığı bir kişinin cinsiyetinden dolayı işyerinde eşit muamele görmemesi olarak tanımlanmakta ve işe giriş aşamasından işten ayrılma sürecine kadar çalışma yaşamının her aşamasında ortaya çıkabilmektedir. Cinsiyet temelli ayrımcılık hem erkek hem kadın çalışanların maruz kalabileceği bir ayrımcılık durumu olsa da istatistikler kadınların erkeklere göre çok daha fazla ayrımcılığa uğradığını göstermektedir. Dünya Ekonomik Forumu'nun 2023 Küresel Cinsiyet Eşitliği Raporu cinsiyet eşitsizliğini çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır. Rapora göre Türkiye 146 ülkenin olduğu listede Küresel Cinsiyet Farkı endeksinde 129. sırada, Ekonomik Katılım ve Fırsatlar Endeksinde 133. sırada, Eğitim Katılımı endeksinde ise 99. Sırada yer almaktadır. Ulusal olarak da TÜİK'in işgücü istatistiklerinde işsizlik, istihdam ve işgücüne katılma oranlarında kadın ve erkeklerin oranları arasında ciddi bir fark göze çarpmaktadır. Bu denli önemli bir sorun olan cinsiyet temelli ayrımcılığın kadınlar açısından birtakım sebepleri bulunmaktadır. Kadınların çalışma hayatında deneyimledikleri dezavantajın sebeplerini sosyal ve kültürel kabul, kadının sorumlulukları ve toplumsal roller, düşük gelir düzeyi, eşit işe eşit ücret sorunu, ayrımcı terfi uygulamaları gibi birçok unsurla genellemek mümkündür. Bu sorunun çözümünde ise farklı disiplinler konuyu ele almaktadır. Çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri, endüstri psikolojisi, endüstri sosyolojisi gibi alanlar konuyu farklı açılardan değerlendirirken işyeri sosyal hizmeti alanında çalışan uzmanlar ise konuyu mikro, mezo ve makro boyutta değerlendirmektedir. Tüm durumlar düşünüldüğünde çalışmanın amacı, cinsiyet temelli ayrımcılığı ele alarak işyeri sosyal hizmeti ve sosyal politika bağlamında ne tarz çözüm önerilerinin getirilebileceğini aktarmaktır. Araştırmada cinsiyet

¹Öğr. Gör. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Seben İzzet Baysal Meslek Yüksekokulu, Sosyal Hizmetler Programı, umut.solmaz@ibu.edu.tr, ORCID: 0000- 0003- 1112- 3041.

² Doktor Öğretim Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Seben İzzet Baysal Meslek Yüksekokulu, Sosyal Güvenlik Programı, guneygokhan@ibu.edu.tr , ORCID: 0000-0003-2786-9761.

7thInternational Congress on Human Studies

ISBN: 978-625-372-593-8

temelli ayrımcılıkta işyeri sosyal hizmeti uzmanlarının yapabilecekleri konusunda öneriler getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dezavantajlı Gruplar, Ayrımcılık, Sosyal Sorun, Sosyal Politika, İşyeri Sosyal Hizmeti

GİRİŞ

İşçi sınıfının ortaya çıktığı ve gayriinsani çalışma koşullarıyla özdeşleşmiş olan Sanayi Devrimi döneminin bir sonucu olarak ortaya çıkan sosyal politika anlayışının dar anlamındaki kapsamında yalnızca işçiler bulunmaktadır. Ancak zaman içinde ekonomik ve toplumsal alanda yaşanan gelişmeler ve sosyal sorunların giderek çeşitlenmesi sosyal politika alanının genişlemesine sebep olmuştur. Tarihsel süreçte batılı toplumlarda insan haklarının gelişimi, özgürlük, eşitlik ve adalet kavramlarının önem kazanmaya başlaması ve sosyal politikanın kapsamına giren kişilerin artması sosyal politikaya ilgiyi artırmıştır (Altan, 2006: 6). Bu süreçte yalnızca sosyal politikanın kapsamına giren kesimler bakımından değil konusu bakımından da bir çeşitlenme olduğu görülmektedir. Bugün, işsizlik, yoksulluk, gelir dağılımında adaletsizlikler, eğitim ve sağlık imkanlarına erişimde fırsat eşitsizlikleri, göç, çevre ve iklim sorunları gibi birçok sosyal sorun ile mücadele edilmesi gerekmektedir. Bu çalışmanın amacı cinsiyet temelli ayrımcılığı kadın istihdamı bağlamında değerlendirmek ve Türkiye’de işyeri sosyal hizmeti açısından bir bakış açısı sunmaktır. Bu amaçla mücadele edilmesi en zor sosyal sorunlardan biri olarak görülen cinsiyet ayrımcılığına yönelik bu değerlendirmenin literatüre katkıda bulunması beklenmektedir.

1.Sosyal Politika ve Ayrımcılık

Günümüzde toplumların ve bireylerin giderek çeşitlenen ihtiyaçlarına paralel olarak üçüncü kuşak sosyal politika olarak adlandırılan ayrımcılık, sosyal dışlanma ve dezavantajlı gruplara yönelik sosyal sorunla mücadele sosyal devlet olmanın bir gereği olarak görülmektedir (Erikli, 2020: 5). Sosyal devletin, sosyal politikanın temel hedefleri olarak görülen sosyal barış ve sosyal adaleti sağlamak amacıyla ekonomik ve toplumsal hayata müdahale etmesi giderek çeşitlenen sosyal sorunlarla mücadele etme hedefi ile uyumlu görünmektedir. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nda da açıkça belirtildiği gibi Türkiye Cumhuriyeti’nin sosyal bir hukuk devleti olması sosyal sorunlarla mücadelede temel yürütücünün devlet olduğunu göstermektedir.

Ayrımcılığın temelinde haksızlık ve eşitsizlik bulunmaktadır ve bu boyutuyla ayrımcılık sosyal politika açısından oldukça önemli bir sosyal sorundur. Ayrımcılığın sosyal politika boyutuna yönelik bir diğer gösterge de sosyal politika temel hedeflerine yöneliktir. Sosyal adalet hedefinde toplumdaki bireylerin fırsat eşitliğine, sosyal bütünleşme hedefinde ise sosyal farklılıkların azaltılmasına vurgu yapılmaktadır. Ayrımcılık sosyal politikanın sosyal adalet ve sosyal bütünleşme hedeflerine ulaşmasında önemli bir engel olarak görülmektedir. Bunun yanında toplumda bir takım özel durumları nedeniyle özel olarak korunması gereken dezavantajlı gruplara yönelik ayrımcı tavırların engellenmesi insan hak ve özgürlüklerinin temel bir bölümünü oluşturmaktadır (Erikli, 2020: 6).

Ayrımcılığın en sık görüldüğü alanlardan biri çalışma hayatıdır. Çünkü bireylerin günlük hayatlarının büyük bir kısmı iş ortamlarında geçmektedir. Cinsiyet temelli ayrımcılık hem erkek hem kadın çalışanların maruz kalabileceği bir ayrımcılık durumu olsa da istatistikler kadınların erkeklere göre çok daha fazla ayrımcılığa uğradığını göstermektedir. Bu ayrımcılık

türünün kadınların iş hayatına ilk girişinden bugüne kadar devam ettiğini söylemek mümkündür.

2.Kadınların İş Hayatına Katılımı

Kadınların çalışma hayatında yer almaya başlamaları dünyada olduğu gibi Türkiye’de de uzun bir tarihe geçmişe dayanmaktadır. Ekonomik koşullar, toplumsal normlar, kültürel unsurlar, siyasi faktörler gibi durumlar kadınların çalışma hayatını girmelerini şekillendiren faktörler olarak görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminde daha çok ev işleriyle sınırlı görülen ancak sanayileşmenin etkisiyle 19. yüzyıl sonlarında bazı sanayi ve tekstil sektöründe kadınların işgücüne katılmaya başladığı görülmekle beraber kadınların çalışma hayatına girişlerinde asıl rol Cumhuriyet’in ilan edilmesinden sonra yaşanan değişimler ve modernleşme sürecinde dayanmaktadır (Yakışır, 2024: 3).

Cumhuriyetin ilanından sonra yapılan devrimlerle Türkiye’de kadınların toplumsal hayata katılımı, eğitim almaları ve çalışma hayatına katılımlarına yönelik gelişmeler Mustafa Kemal Atatürk’ün liderliğinde hızlanmaya başlamıştır. Bu süreçteki en önemli adımı 1934 yılında kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınması oluşturmuş ve bu tarihsel dönüm noktası kadınların toplumsal hayatta aktif bir role büründürmüş ve bu sayede kadınlar eğitim ve işgücüne katılma olanağı bulmuştur (Kara, 2017).

1950’li yıllar Türkiye’de sanayi sektöründeki büyüme ile kentleşmenin arttığı dönemler olarak görülmektedir. Bu dönemde kadınların işgücüne katılımı artmış ve özellikle sanayileşmenin arttığı büyük şehirlerde kadınların fabrikalarda, ofislerde ve hizmet sektöründe çalışmaya başladıkları görülmektedir. İstihdamın niteliğinin ise düşük işlerle sınırlı olduğu ve düşük ücretlerde olduğu görülmektedir.

Türkiye’de 1955-1980 arası dönemde kadınların işgücüne katılım oranları incelendiğinde 1980’e kadar ki süreçte kadınların işgücüne katılma oranının erkeklere kıyasla daha hızlı azaldığı görülmektedir.

Tablo 1- Cinsiyete Göre İşgücüne Katılma Oranları 1955-1980 (%)

Yıl	Kadın	Erkek	Toplam
1955	72.0	95.5	83.7
1960	65.3	93.6	79.6
1965	56.6	91.8	74.4
1970	50.9	84.7	67.8
1975	57.4	85.4	66.8
1980	46.3	84.9	65.6

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler.

Tablo 1’de yer alan işgücüne 1955- 1980 yılları arasında işgücüne katılma oranlarında genel olarak yıllar itibariyle her iki cinsiyet için de azalma eğilimi olduğu ancak bu dönemde kadınların işgücüne katılma oranının erkeklere kıyasla çok daha fazla ve hızlı azaldığı görülmektedir. Bu hızlı azalmanın yaşanmasında hızlı nüfus artışı, kadınların eğitim imkanlarından yeterince yararlanamamaları, erken emeklilik, informel sektörde çalışma zorunluluğu, işsizlik, kırdan kente göç gibi pek çok faktör etkili olmakla beraber en önemli faktör tarımın çözülmesi olmuştur (Tokol, 2011: 54). Bu dönemde yeni toprakların tarıma açılması, aile işletmelerinin desteklenmesi, tarım vergilerinin hafifletilmesi gibi bir dizi politika uygulamaya koyulmuş ve bu durum işgücüne katılma oranlarını etkilemiştir (Kepenek ve Yentürk, 2001: 105).

1980’li yıllar küreselleşmenin etkisiyle beraber kadınların işgücüne katılmalarını teşvik eden bazı fırsatlar sunmuştur. Bununla beraber eğitim düzeyinin artması ve çalışma hayatında kadınların daha fazla görülmesi toplumsal cinsiyet rollerini de tekrar şekillendirmeye başlamıştır (Ünsal, 2019). Bu dönemde özellikle büyük şehirlerde kadınların farklı sektörlerde önceki yıllara göre daha fazla yer aldıkları ve işgücü piyasasında daha fazla yer aldıkları görülmektedir.

1990 ve 2000’li yıllar ekonomik krizlerin ve buna bağlı olarak işsizliğin arttığı bir dönem olmuştur. Bu sebeple toplumsal engeller ve kadınların çalışma hayatında karşılaştıkları güçlükler artmış ve bu durum işgücüne katılma oranlarına yansımıştır. Bu dönemde 1990 yılında %34.2 olarak görülen kadın işgücüne katılma oranının 2000 yılına gelindiğinde %26.6’ya kadar düştüğü görülmektedir (TÜİK, 2009). Kadınların işgücüne katılma oranları ekonomik büyüme, toplumsal refah ve sosyal politika açısından günümüzde hâlâ büyük risk barındırmaktadır. Uluslararası rapor ve ulusal istatistikler bu durumu göz önüne sermektedir.

Uluslararası düzeyde yayınlanan ve cinsiyet eşitsizliği konusunda referans niteliği taşıyan Dünya Ekonomik Forumu’nun 2023 Küresel Cinsiyet Eşitsizliği Raporu cinsiyet eşitsizliğini çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır.

Tablo 2- Dünya Ekonomik Forumu 2023 Küresel Cinsiyet Eşitsizliği Raporu’na Göre Türkiye

Alan	Puan	Sıralama
Küresel Cinsiyet Eşitliği Endeksi	0.638	129/146
Ekonomik Katılım ve Fırsat	0.50	133/146
Eğitim	0.98	99/146
Sağlık	0.966	100/146
Siyasi Katılım	0.106	118/146

Kaynak: Dünya Ekonomik Forumu, 2023

Tablo 2’de yer verilen Dünya Ekonomik Forumu Küresel Cinsiyet Eşitsizliği Raporu verilerine göre Türkiye 146 ülkenin olduğu listede Küresel Cinsiyet Farkı endeksinde 129. sırada, Ekonomik Katılım ve Fırsatlar Endeksinde 133. sırada, Eğitim Katılımı endeksinde 99.

Sırada, Sağlıkta 100. sırada ve siyasi katılımı ise 118.sırada yer almaktadır (Dünya Ekonomik Forumu, 2023). Raporda yer verilen istatistikler Türkiye açısından cinsiyet eşitsizliği konusunda daha efektif politikalar geliştirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Türkiye İstatistik Kurumu'nun işgücü piyasasına yönelik verileri de kadınların işgücü piyasasında dezavantajlı olduklarını göstermektedir.

Tablo 3- Türkiye’de Kadın ve Erkeklerin İşgücü Durumu (%)

Yıllar	İstihdam Oranı (Kadın)	İşsizlik Oranı (Kadın)	İşgücüne Katılma Oranı (Kadın)	İstihdam Oranı (Erkek)	İşsizlik Oranı (Erkek)	İşgücüne Katılma Oranı (Erkek)
2014	26.3	11.9	29.9	64.6	9.0	71.0
2015	27.3	12.6	31.3	64.7	9.3	71.3
2016	28.0	13.7	32.4	64.8	9.6	71.8
2017	28.8	13.9	33.4	65.3	9.5	72.2
2018	29.4	13.7	34.1	65.6	9.6	72.5
2019	28.7	16.4	34.3	62.9	12.4	71.9
2020	26.2	14.8	30.8	59.4	12.4	67.8
2021	28.0	14.7	32.8	62.8	10.7	70.3
2022	30.4	13.4	35.1	65.0	8.9	71.4
2023	31.3	12.6	35.8	65.7	7.7	71.2
2024 (Eylül)	32.5	12.3	37.0	67.3	6.7	72.1

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri

Tablo 3’de son 10 yılda TÜİK istatistiklerine göre kadınlar ve erkeklerin işgücü istatistiklerine yer verilmektedir. İstatistikler Türkiye’de işgücüne katılım, işsizlik ve istihdam oranlarında kadınlar ve erkekler arasında ciddi bir fark olduğunu çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır.

İşgücü istatistiklerini cinsiyet temelli ayrımcılığın henüz çalışma hayatına katılmaya çalışma aşamasından itibaren başladığı şeklinde yorumlamak mümkündür. Kadınların çalışma hayatı ile ilgili maruz kaldıkları bu dezavantajın çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Bu sebepleri özel alanda (ev ve aile hayatı) ve kamusal alanda (çalışma hayatı ve iş yeri) ortaya çıkan toplumsal cinsiyet eşitsizliği şeklinde genellemek mümkündür.

3. Ataerkil Kültür ve Özel Alanda Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği

Ataerkil kültür ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği kadınların maruz kaldığı ayrımcılığa yönelik sebeplerin başında gelmektedir. Tarihsel, dini, siyasal, ekonomik ve kültürel unsurların etkisiyle oluşan ataerkil kültür, toplumda erkeklerin kadınlara göre üstün olduğu ve kadınların erkeklere bağımlı olduğu yönündeki inanç, değer ve normlar olarak tanımlanmaktadır (Kandiyoti, 1988:274). Ataerkil kültür kadınların işgücüne katılma oranlarının düşük olmasının en önemli sebepleri arasında görülmektedir. Çünkü kadınların toplumsal cinsiyet rollerini belirleyen ve kadınları sınırlandıran bir yapıda görülen bu kültürde kadınlar genellikle ev işlerinden, çocuk ve yaşlı bakımından sorumlu görülmekte erkekler ise evin reisi konumunda görülmektedir (Özcan ve Ecevit, 2011: 32). Kadınların ev işlerine daha fazla zaman ayırmak zorunda kalmaları onları iş aramak, iş bulmak, istedikleri niteliklerde iş için beklemek ve yaptıkları işte ilerlemek gibi kariyer hedeflerinden vazgeçmek veya bu hedefleri ertelemek durumunda bırakabilmektedir. Bunun yanında kadınlar çalışma hayatına katılsalar dahi gönülsüz olarak çalışma süreleri daha kısa veya ücreti daha düşük işleri ya da daha az nitelik gerektiren işleri tercih etmek durumunda kalabilmektedir (İlkaracan, 2012: 3).

Kadınların işgücüne katılımının erkeğin onayına tabi görülmesi ve toplum beklentileri, bakış açısı ve baskısı da kadınların işgücüne katılmasını sınırlandıran diğer unsurlar olarak görülmektedir.

Ataerkil kültür, kadınların işgücüne katılımını, istihdam oranını, ücret seviyesini, meslek seçimini ve mesleki ilerlemesini sınırlamakta ve kadınları ayrımcılığa maruz bırakmaktadır. Bu durum, kadınların ekonomik bağımsızlığını, özerkliğini ve güvenliğini zayıflatmakta ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğini derinleştirmektedir (Solakoğlu ve Solakoğlu, 2024: 4).

4. Kamusal Alanda Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği yalnızca kadının özel alanı olarak genellenen ev ve aile hayatından ibaret değildir. Çalışma hayatında ve işyerinde toplumsal cinsiyet eşitsizliğine yönelik çeşitli sebepler ve sonuçlar da yer almaktadır.

Kadınların çalışma hayatına ilişkin yaşadığı ayrımcı tavırlar iş arama davranışı esnasında başlamaktadır. İş ilanlarında cinsiyet ayrımcılığı olarak değerlendirilebilecek ifadelerin yer alması, insan kaynağı seçimi aşamasında kadın adaylara yönelik önyargılar, kadınlardan beklentiler, kadınların eğitim, nitelik ve deneyimlerinin göz ardı edilmesi, taciz, baskı ve tehditler, esneklik sağlanmaması, düşük ücret teklif edilmesi gibi yollarla ayrımcı davranış ortaya çıkabilmektedir (Koçak, 2019).

Cinsiyet eşitsizliği ayrımcı terfi yoluyla da ortaya çıkabilmektedir. Cam tavan sendromu olarak adlandırılan, kadınların üst düzey pozisyonlara yükselmesini engelleyen görünmez eller kadınların kariyer gelişimlerini engellemekte, motivasyonlarını azaltmakta ve işten ayrılma ihtimallerini artırmaktadır (Özdemir, 2019).

Genel olarak, iş yerinde toplumsal cinsiyet eşitsizliği kadın ve erkeklerin işgücüne katılma, istihdam, meslek ve kariyer imkanı, eşit işe eşit ücret gibi unsurlarda eşit olmadığı

durumu ifade etmektedir. İş yerinde toplumsal cinsiyet eşitsizliği ataerkil kültürün, toplumsal normların, ekonomik unsurların ve işgücü piyasasının etkisiyle oluşmaktadır. Bu durum kadınların işgücüne katılımını sınırlandırmakta, zorlaştırmakta ve istihdam fırsatlarına erişimden düşük ücretlere, iş rolüne, terfi beklentisi ve kariyer planlamasına kadar pek çok açıdan ayrımcılığa maruz kalmalarına sebep olmaktadır. Sonuç itibari ile kadınlar istihdam edilseler bile erkeklerden daha az gelir elde etmekte, daha az varlık biriktirebilmekte, daha az sosyal güvenlik hakkı kazanmakta ve refah seviyesi olarak daha düşük düzeyde kalmaktadır (Solakoğlu ve Solakoğlu, 2024: 6). Bu sebeple kadınların erkeklere göre yoksulluk, borçluluk, bağımlılık, güvencesizlik, istismar, sömürü ve ayrımcılığa maruz kaldığını söylemek mümkündür. Bu gibi bir sorunun sosyal hizmet ve sosyal politika bağlamında ele alınması elzemdir. Sosyal hizmetin spesifik alanlarından biri olan ve sosyal politikayla yakından ilişkili olan işyeri sosyal hizmeti alanı da bu yüzden önemli görülmektedir.

5. Cinsiyet Temelli Ayrımcılıkta İşyeri Sosyal Hizmeti Uzmanının Rolü ve Görevi

Sosyal hizmet mesleği, bireylerde sosyal değişmeyi hedefleyen, sosyal uyumu amaçlayan ve bireylerin baş etme mekanizmaların geliştirilmesi için müdahalede bulunan bir meslektir (Zastrow, 2014). Mesleğin önemli federasyonlarından biri olan Uluslararası Sosyal Hizmet Uzmanları Birliği'ne göre sosyal hizmet mesleği “insanların refahını arttırmak için insanları ve kurumları bir araya getiren bir meslek” olarak tanımlanmaktadır (Uluslararası Sosyal Hizmet Uzmanları Birliği, 2022). İnsan refahını hedef alan sosyal hizmet mesleğinin pratikte birden fazla alanı bulunmaktadır. Adli sosyal hizmet, psikiyatrik sosyal hizmet, tıbbi sosyal hizmet gibi alanları bulunan bu mesleğin endüstri hayatına odaklanan bir alanı daha bulunmaktadır. Sanayi Devrimi ile birlikte çalışma hayatı sorunlarının çeşitlenmesi sosyal hizmet mesleğinin yeni bir alana açılmasına da sebep olmuştur. “Endüstriyel sosyal hizmet” olarak adlandırılan bu alan çalışanların çalışma ve aile hayatı sorunlarına odaklanan bir alandır. Çalışma formlarının değişmesiyle birlikte “endüstri” kavramı yerini “işyeri” kavramına bırakmıştır. Bundan dolayı günümüzde “işyeri sosyal hizmeti” olarak anılmaktadır (Solmaz ve Kutlu, 2021). Yeni ve spesifik bir alan olarak işyeri sosyal hizmeti, çalışanların çalışma hayatı ve aile hayatı sorunlarını mikro, mezzo ve makro boyutta ele alan sosyal hizmet alanlarından biri olmaktadır.

İşyeri sosyal hizmeti, çalışma hayatında yer alan bireylerin birey-çevre uyumunu teşvik ederek çalışanların insani ve sosyal gereksinimlerinin karşılanmasını amaçlayan özel bir alan olarak tanımlanmaktadır (NASW, 1987). Bir başka tanıma göre ise sosyal hizmet uzmanlarının çalışanların sosyal ihtiyaçlarını karşılamak için çalıştığı bir uygulama alanı olarak tanımlanmaktadır (Googins ve Godfrey, 1985). İşyeri sosyal hizmeti alanında çalışan sosyal hizmet uzmanlarının belirli amaçları yerine getirmesi beklenmektedir. Bu amaçlar;

- Birey, aile, işyeri ve işyerinde bulunan toplulukların ihtiyaçları arasındaki uyumu geliştirme,
- İstihdamı geliştirecek ve istihdam edilmeye yardımcı olacak projelere katkıda bulunma,
- Çeşitliliğe değer verme,
- Aile ihtiyaçlarını ve iş taleplerini dengeleme,

- İşyeri sosyal hizmeti değer ve ilkelerini tanıtmak,
- Uygulama ve politikayı bilgilendirecek sosyal hizmet ve çalışma dünyası alanındaki bilgileri üretme şeklinde sıralanmaktadır (Mor Barak ve Bargal, 2013).

Bu amaçlar doğrultusunda sosyal hizmet uzmanları çalışma hayatının farklı sorunlarıyla ilgilenmektedir. Sosyal hizmet uzmanlarının ilgilendiği sorunların odağında psiko-sosyal sorunlar bulunmaktadır. Bu sorunlar arasında mobbing, tükenmişlik, iş stresi, işte var olamama, işe devam etmeme, saldırgan davranışlar ve ayrımcılık gibi sorunlar bulunmaktadır (Solmaz, 2024). Var olan sorunlara sosyal hizmet uzmanları “çevresi içinde birey” ve “bütüncül” yaklaşım ile yaklaşmakta ve çözüm önerileri getirmektedir. İşyeri sosyal hizmeti alanında çalışan sosyal hizmet uzmanları görev ve rolleriyle bireylerin sorunlarının çözümü konusunda destek olmaktadır. Bu sorunlar arasında cinsiyet temelli ayrımcılıkta önemli bir yer tutmaktadır.

Ayrımcılık, çalışma hayatında güçlerin, maddi gelirin ve işten elde edilen faydaların paylaşımı konusunda bireylerin dışlanması veya adaletsiz bir dağılımın olması anlamına gelmektedir (Özcan vd., 2010). Bu bağlamda bireyler cinsiyet temelli ayrımcılığa maruz kalabilmektedir. Kadın veya erkek olmadan kaynaklı olarak işyerinde ayrımcı tutumlarla karşılaşarak problemler yaşayabilmektedirler. İşyeri sosyal hizmeti alanında çalışan sosyal hizmet uzmanlarının bu konuda görev ve sorumluluklarını kullanarak birey, grup ve toplum odaklı sosyal hizmet müdahalelerini gerçekleştirmeleri gerekmektedir. İşyeri sosyal hizmeti alanında çalışan uzmanların görevleri şu şekilde sıralanmaktadır:

- Emeklilik öncesi süreç, pozitif ayrımcılık, işyeri değiştirme, cinsel taciz gibi sorunlara rehberlik etme,
- Stres, tükenmişlik, sigarayı bırakma gibi alanlarda eğitim ve sağlık programları,
- Ekip oluşturma, performans değerlendirme gibi organizasyonel gelişim programları,
- Emek ve çalışan ilişkileri, tazminat gibi insan kaynakları araştırma ve danışmanlığı,
- Tüketici hizmetleri, gündüz bakım tesisleri gibi alanlarda toplum gelişimi hakkında danışmanlık yapma,
- İşini kaybetme riski olan çalışanların bireysel sorunlarının giderilmesi için danışmanlık yapma,
- Toplum hizmetlerinin çalışanların gereksinimlerinin giderilmesi için kullanılmasını sağlama,
- Hizmetlerle ilgili verilerin toplanması için iletişim sisteminin işleyişini geliştirme,
- İnsan kaynağı ile alakalı program geliştirme yetkisi bulunan birimlere danışmanlık yapma,
- Sosyal yardım ve sağlık hizmetlerinin ulaştırılmasını sağlama,
- Kadınlar ve engelli bireyler için eylem planlarının geliştirilmesini sağlama,
- Çalışan merkezlerinin kurulması için işveren ve sendikanın katılımını sağlama,
- Çeşitli yasa ve yönetmeliklerde bulunan sosyal hizmet uygulamalarındaki hak ve çıkarları araştırma (Işıkhani, 2013; Gould, 1984; Türkiye Sosyal Hizmetler Mütahassısları Sendikası, 1971).

Yukarıda bahsi geçen görevler düşünüldüğünde cinsiyet temelli ayrımcılığın önlenmesi için sosyal hizmet uzmanlarının işveren, sendika ve devlet ile işbirliği içinde çalışması gerekmektedir. Cinsiyet temelli ayrımcılığı pozitif ayrımcılığa dönüştürerek-özellikle kadın çalışanların için- çalışma ortamında var olan sorunu minimize etmeleri gerekmektedir. Bunları gerçekleştirirken sosyal hizmet uzmanları birtakım rollerini kullanmaktadırlar. Bu roller değerlendirme, danışmanlık, savunuculuk, program geliştirme, aktivistlik, planlama, klinisyenlik, araştırmacılık, politika yapıcılık şeklinde sıralanabilmektedir (Iversen, 1998; Madonia, 1983). İşyerinde var olan cinsiyet temelli ayrımcılığın önlenmesinde de ortada bir hak kaybı varsa savunuculuk, bireyin yaşadığı sorunun etkilerinin azaltılması için danışmanlık, var olan sorunun çok yönlü değerlendirilmesi için değerlendirme, sorunun ortadan kaldırılması için program geliştirme ve planlama gibi rollerini kullanırsa yararlı olabilecektir. Bu sayede sorunun çok yönlü değerlendirilmesi sağlanacaktır.

SONUÇ

Bu çalışmada çalışma hayatının sorunlarından biri olan cinsiyet temelli ayrımcılık tanıtılmış olup işyeri sosyal hizmeti ve sosyal politika bağlamında nasıl ele alınması gerektiği tartışılmıştır. Araştırma literatür temelli bir çalışma olup ileride yapılacak çalışmalara temel oluşturması amacıyla tasarlanmıştır. Bu kapsamda cinsiyet temelli ayrımcılık işyeri sosyal hizmeti ve sosyal politika bağlamında ele alınmıştır.

Cinsiyet temelli ayrımcılık, bireylerin çalışma hayatında cinsiyetlerinden kaynaklı olarak karşılaştıkları bir çalışma hayatı sorundur. Cinsiyet temelli ayrımcılık genel olarak kadınların karşılaştığı bir sorundur. Bu sorundan dolayı kadınların işgücüne katılmaları düşük seviyede kalmakta, kadınlar iş arama davranışı ile başlayıp işten ayrılana kadar çoğu süreçte engellerle karşılaşabilmektedir. Bu sebeple ayrımcılık önemli bir çalışma hayatı sorunu olarak ele alınması gereken bir kavramdır.

İşyeri sosyal hizmeti, işgörenlerin karşılaşılabileceği çalışma ve aile hayatı sorunlarını mikro, mezzo ve makro boyutta değerlendirmektedir. Bu bağlamda düşünüldüğünde işin makro boyutu sosyal politika alanını da yakından ilgilendirmektedir. Makro boyutta devlet ve toplum müdahaleleri bulunmaktadır. Sosyal hizmetin sosyal politikanın bir aracı olduğu düşünüldüğünde işyeri sosyal hizmeti ve sosyal politikanın birbirinden ayrılmayan parçalar olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Tüm bu durum düşünüldüğünde cinsiyet temelli ayrımcılığa yönelik aşağıda verilen çözüm önerilerinin faaliyete geçirilmesi bireyin yaşayacağı ayrımcılık sorununun giderilmesi için yararlı olacaktır:

Mikro Düzeyde Çözüm Önerileri

Mikro düzeyde çözüm önerileri birey odaklı müdahaleleri kapsamaktadır. Birey temelli çalışmalar gerçekleştirilerek bireyin yaşadığı sorunun en aza indirgenmesi amaçlanmaktadır. Bu sebeple:

- Birey ile bireysel görüşme gerçekleştirerek sorunun yarattığı olası sonuçları tespit etmek,
- Sorunun tespitinin ardından var olan öncülleri belirleyerek amaç ve hedefler belirlemek,

- Amaç ve hedeflerin belirlenmesinin ardından her bir amaç ve hedef için uygulama planı hazırlamak ve uygulamaya geçirmek,
 - Uygulamanın ardından ayrımcılığın etkilerinin azalıp azalmadığına yönelik izleme ve takip süreci yönetmek,
 - Bireyin cinsiyet temelli ayrımcılık karşısında haklarını öğrenmesi için danışmanlık yapmak,
 - Bireyin cinsiyet temelli ayrımcılığa karşı güçlü yanlarını belirleyerek güçlendirilmesini sağlamak,
 - Bireyin kendini ifade etmesini sağlamak adına işveren ile görüşme ayarlamak,
- gibi öneriler birey odaklı çözüm önerileri olarak sunulabilir.

Mezzo Düzeyde Çözüm Önerileri

Mezzo düzeyde çözüm önerileri grupla çalışmayı kapsamaktadır. Bu kapsamda çalışanın çalışma ortamındaki diğer iş arkadaşlarının da katılımıyla grup odaklı çalışmaların yapılmasının katkısının olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda;

- Çalışanları cinsiyet temelli ayrımcılığın olası sonuçları ve zararları konusunda bilgilendirici eğitim programı düzenlemek,
 - Yöneticilerin cinsiyet temelli ayrımcılık konusunda farkındalıklarını arttıracak eğitim grupları planlamak,
 - Cinsiyet temelli ayrımcılığın ailede yarattığı etkileri azaltmak adına çalışanlara ve ailelerine danışmanlık yapmak,
 - Cinsiyet temelli ayrımcılığın önlenmesi adına tecrübe etmiş ve başarıya ulaşmış bireylerin grup oturumlarına katılmasını sağlama,
- gibi çözüm önerileri sunulmaktadır.

Makro Düzeyde Çözüm Önerileri

Makro düzeyde çözüm önerileri toplum odaklı müdahaleleri kapsamaktadır. Bu kapsamda toplumun bilinçlendirilmesi ve sosyal politikaların yapılandırılması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda makro düzeyde öneriler;

- Cinsiyet temelli ayrımcılığı önleyecek sosyal politika önerilerini Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na sunmak,
 - Toplumda var olan sorunu azaltmak adına bilinçlendirme kampanyaları düzenlemek,
 - İŞKUR ile birlikte cinsiyet temelli ayrımcılığı azaltacak projeler yürütmek,
 - Organize sanayi bölgelerinde yöneticilerle toplu görüşmeler yaparak cinsiyet temelli ayrımcılığı azaltıcı politikalarda fikirlerini almak,
 - Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı personellerinin gerçekleştirilecek projelerde çözüm ortağı olarak görev almalarına yönelik bakanlığa proje önerileri sunmak,
- şeklinde sıralanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Altan, Ö.Z. (2006). *Sosyal Politika Dersleri*. Anadolu Üniversitesi Yayınları: Eskişehir.
- Erikli, S. (2020). Çalışma Yaşamında Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığının Görünümü. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 2(1). 39-60.
- Googins, B. ve Godfrey, J. (1985). The Evolution of Occupational Social Work. *Soc Work* 30, 396–402.
- Gould, M.G. (1984). Developing Industrial Social Work Field Placements. *J Educ Soc Work* 20, 35–42.
- IFSW, 2022. What is Social Work? <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/> [Erişim Tarihi: 02 Kasım 2024].
- Işıksan, V. (2013). Endüstriyel Sosyal Hizmet, in: *Sosyal Politika ve Kamu Yönetimi Bileşenleriyle Sosyal Hizmet Temelleri ve Uygulama Alanları*. Maya Akademi, Ankara.
- Iversen, R.R. (1998). *Occupational Social Work for the 21st Century*, 551–566.
- İlkkaracan, İ. (2012). *Kadın İstihdamının Artırılması: Türkiye için Bir Politika Önerisi*. Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı.
- Kara, M. (2017). *Cumhuriyet Döneminde Kadın Hakları ve Kadınların Çalışma Hayatına Katılımı*. İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Kandiyoti, D. (1988). Bargaining with Patriarchy. *Gender and Society*, 2(3), 274-290.
- Kepenek, Y. ve Yentürk N., (2001). *Türkiye Ekonomisi*. Remzi Kitabevi: İstanbul.
- Koçak, A. (2019). Cinsiyet Eşitsizliği: Kavramsal Çerçeve ve Türkiye Gerçeği. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 1-16.
- Madonia, J.F. (1983). Approaches To Social Work Field Placements in Industry. *J Educ Soc Work* 19, 38–47.
- Mor Barak, M.E., Bargal, D. (2013). *Human Services in The Context Of Work: Evolving And Innovative Roles For Occupational Social Work*. Social Services in the Workplace: Repositioning Occupational Social Work in the New Millennium 3107, 1–12.
- NASW. (1987). *National Survey of Occupational Social Workers*. NASW Press, İngiltere.
- Özcan, G., ve Ecevit, Y. (2011). Ev İşlerinin Toplumsal Cinsiyete Göre Dağılımı. Türkiye İstatistik Kurumu, 2011 Yılı Kadın İstatistikleri Bülteni.
- Özcan, K., Özkara, B. ve Kızıldağ, D. (2010). *İşyerinde Ayrımcılık*, in: Sağlık Sektöründe Bir Araştırma 18. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi. Çukurova Üniversitesi , Adana, 869–873.

Özdemir, S. (2019). Yönetim Kurullarında Cinsiyet Çeşitliliği ve Karar Alma Süreçleri. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(17), 1-15.

Solakoğlu M. ve Solakoğlu M. (2024). Cinsiyet Eşitsizliğinin Kadın İstihdamı Üzerine Etkisi, *Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1).

Solmaz, U. ve Kutlu, İ. (2021). İşyerinde Sosyal Hizmet Mümkün mü ? Farklı Ülkelerdeki İşyerinde Sosyal Hizmet Uygulamaları. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi* 5, 172–185.

Tokol, Aysen (2011). "Günümüz Türkiye'sinde Giderek Ağırlaşan Sosyal Sorunlar ve Sosyal Politika Uygulamaları." Ed. Mehmet Zincirkıran. *Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı* (s. 545-559). Dora Yayınları.

TÜİK (2009). İşgücü İstatistikleri. Erişim Adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Agustos-2009-53421>

TÜİK. (2024). İşgücü İstatistikleri. Erişim Adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Agustos-2024-53514>

Türkiye Sosyal Hizmetler Mütahassısırları Sendikası (1971). *Çeşitli İş Ortamlarında Çalışan Sosyal Hizmet Mütahassısırlarının İş Tanımları*. Türkiye Sosyal Hizmetler Mütahassısırları Sendikası, Ankara.

Yakışır, C. (2024). Kadınların Çalışma Hayatındaki Yeri ve Önemi, *Socrates Journal of Interdisciplinary Social Studies*, 10, 47.

World Economic Forum. (2023). Global Gender Gap Report 2023. Erişim Adresi: <https://www.weforum.org/publications/global-gender-gap-report-2023/>

Zastrow, C. (2014). *Sosyal Hizmete Giriş*. Nika Yayınevi, Ankara.

Human and Artificial Intelligence Collaboration

İsmail Yoşumaz¹

Abstract

It is an act of intelligence to understand the relationships, the resemblances and the differences between cause and effect. The rapid rise of artificial intelligence necessitates swift reflexes in the face of disruptive innovation for businesses and a rapid adaptation process for societies. From a business perspective, this rise generates a need to quickly respond to disruptive innovations, while for societies, it emphasizes the importance of swift adaptation. In this context, the collaboration between human intelligence and artificial intelligence is expected to play a significant role shortly. The integration of human and artificial intelligence is referred to as "hyper intelligence" in the literature, a concept whose full implications are yet to be fully understood.

This study aims to present the working principles of human and artificial intelligence, while also explaining the scope of their collaboration. The primary focus will be on analyzing the potential opportunities and threats that hyper intelligence may bring to businesses and society. This analysis will use qualitative research methods, specifically document analysis. The primary data for this study will be collected using snowball sampling, focusing on relevant documents within the scope of the subject. Through this approach, the potential impacts of hyper intelligence will be examined in greater detail.

Keywords: Artificial intelligence, human intelligence, hybrid intelligence, hyperintelligence, knowledge management

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, İşletme Yönetimi Orcid: 0000-0002-2287-4994

1. Introduction

Human is defined as a biotechnological being. The ability of the human eye to focus quickly, the ear to perceive sounds perfectly, and the skin to quickly grasp the structure of objects are examples of biotechnological features. The perceptual mechanisms of the eye, ear, and skin can be explained in terms of physical science. Light is required for vision and sound waves for hearing, and these elements fall within the realm of physical science. Similarly, the human nose has the ability to discriminate odors and the tongue has the ability to discriminate tastes. These perceptual processes are associated with the science of chemistry, and the organs that perform these processes are called sense organs.

Advanced technology and large amounts of energy are required to develop and operate similar sense organs (Dwivedi et al., 2021). However, it is not possible to replicate these organs exactly; they can only be designed as analogs or technological devices. Human intelligence (HI), like sensory organs, has a biotechnological structure. Data from sensory organs, information and data collected in digital environments, and implicit knowledge gained from the individual's experience (Smith, 2001) are processed by HI, and cause and effect inferences about events are made by making connections between these processes. However, human decision-making can be influenced by cultural factors such as emotions, customs, and traditions (Burakova & Filbien, 2020; Salovey & Mayer, 1990).

Humans can admire advanced technologies, forgetting that their eyes have the ability to focus better than the best camera, that their ears can perceive sound more sensitively than the most sophisticated noise-cancelling microphone. A similar situation applies to the admiration of artificial intelligence. In the face of such a perfect biotechnological entity as human intelligence, the rise of artificial intelligence is based on human limitations. Despite having biotechnological organs, man is dependent on basic needs such as air, water, food, and energy. He is also limited in many other ways, such as being able to see long distances with his eyes, hear distant sounds with his ears, touch metal at 100 degrees Celsius with his skin, or read and understand a 30-volume encyclopedia in one minute. Such shortcomings can lead to the misconception that technologies are superior to humans. However, technologies can only benefit society and meet people's needs if they overcome human shortcomings and work in collaboration with humans (Hsu et al., 2021).

Artificial intelligence (AI) is a technology that aims to improve human ability to understand, read, and analyze quickly. However, like other technologies, AI has shortcomings. When these shortcomings are overcome by human intelligence, the collaboration between human intelligence and artificial intelligence gives rise to the concepts of hybrid intelligence and hyperintelligence. In this study, the concepts of hybrid intelligence and hyperintelligence will be discussed in detail and the benefits of hybrid intelligence will be discussed.

2. Human Intelligence

HI is a structure formed by human cognition, which learns the events in the environment through the five senses and reasoning about the data obtained as a result of this learning (Hsu et al., 2021). HI is classified into different types. For example, an individual's ability to solve problems and reason is referred to as cognitive intelligence (CI), and its level is measured by IQ tests. Similarly, the ability to recognize, understand, and manage one's own emotions and the emotions of others is called emotional intelligence (EI) and is measured by EQ tests (Salovey & Mayer, 1990). In addition, the ability to adapt to different cultures and function effectively without being influenced by those cultures is defined as cultural intelligence (CQ) (Burakova & Filbien, 2020). For example, while some individuals have a high speed of movement, others have this ability as well as the ability to lead the society and adapt in teamwork. Some individuals may reach higher levels in their ability to work effectively with individuals from different cultures. These differences are due to the different abilities that each person possesses.

The limitations of HI reveal its drawbacks, and its advantages reveal its benefits. Some elements of the advantages and disadvantages of human intelligence are listed below.

a. Advantages

- **Diversity of data types:** Although human intelligence is limited in the amount of data it can process immediately, the types of data it can process are quite diverse (Ali, 2018; Korteling et al., 2021). It can produce outcomes that benefit society after combining data from sensory organs with imagination and passing it through an emotional filter (Salovey & Mayer, 1990). In addition, it has the ability to process the data it receives instantaneously and quite quickly. For example, they can make quick judgments as soon as they see an object or hear a sound.
- **Ability to learn:** Human intelligence can draw on the intelligence of other individuals in situations that exceed its own capacity, and as a result of this collaboration, a learning process takes place. This learning process supports the formation of tacit knowledge. Tacit knowledge based on experience is highly valuable (Smith, 2001).
- **Low energy consumption:** Human intelligence consumes less energy than a light bulb, even when performing complex operations (Korteling et al., 2021).
- **Fast data transfer:** The five sensory organs integrated into human intelligence can quickly transfer the necessary data. For example, the ability of the human eye to focus is superior to even the most advanced camera systems.

b. Disadvantages

- **Data Processing Capacity:** Human intelligence has a limited capacity for instantaneous processing of data acquired through the five senses. This capacity may vary from individual to individual, but it is generally limited (Korteling et al., 2021; Shanthi et al., 2015). In addition, there is a need for rest after intensive data processing.

- **Concentration problems:** For intensive processes such as reading, comprehension, and reasoning, human intelligence may experience focusing problems due to environmental influences. For such processes, human intelligence usually requires a long period of time (Ioseliani, 2019; Korteling et al., 2021).

- **Loss of knowledge (forgetting):** The cognitive knowledge and skills that people acquire tend to be forgotten over time. This shows that some of the learned knowledge can be easily forgotten if not repeated (Korteling et al., 2021; Kumar, 2024). In order for knowledge not to be forgotten, it must be repeated, which requires additional time and effort.

The advantages and disadvantages of human intelligence play an important role in an individual's learning, decision-making, and problem-solving processes. The efficiency of these processes varies depending on the type and capacity of the individual's intelligence.

3. Artificial Intelligence

Artificial intelligence is defined in the literature as software-based systems that emulate human cognitive abilities such as learning, reasoning, and problem solving in a digital environment (Dwivedi et al., 2021). This technology is a subset of machine learning and is effectively used in many fields (Furini et al., 2022). Especially with the recognition of productive artificial intelligence in 2022, the social awareness of artificial intelligence has increased significantly. This increase was confirmed in a study conducted in G20 countries, which found that public awareness of both artificial intelligence and generative artificial intelligence took a big leap in 2022. This indicates that AI technologies that are recognized by society are largely based on productive AI applications (Yoşumaz, 2024).

Although the popularization of AI has accelerated with the development of productive AI applications, AI technologies are investigated at different levels (Cannataro et al., 2022; Enholm et al., 2022):

- **ANI (Artificial Narrow Intelligence) < HI:** The current state where artificial intelligence is lower than human intelligence. Current applications of artificial intelligence are evaluated in this category.

- **AGI (Artificial General Intelligence) = HI: Refers** to the situation where artificial intelligence is at the same level as human intelligence.

- **ASI (Artificial Super Intelligence) > HI:** Defines the situation where artificial intelligence can reach a higher level by surpassing human intelligence.

The emergence of AGI and ASI-level artificial intelligence is not possible. Because there is no possibility for artificial intelligence to surpass human intelligence. There is also no way to reach the level of human intelligence. Because human emotions and feelings cannot be defined in artificial intelligence systems. In this context, the fact that artificial intelligence is guided by human intelligence and turns the disadvantages of human intelligence into advantages makes it possible to achieve maximum efficiency in artificial intelligence applications.

a. Advantages

- **Fast and large data processing capacity:** AI can quickly analyze large amounts of data. For example, it can provide instant access to information from a 30-volume encyclopedia (Schuller & Schuller, 2018; Zbucha et al., 2019).
- **Environmental independence:** AI is not affected by environmental influences in the processes of reading, analyzing, and drawing conclusions and can complete these processes in a short period of time (Korteling et al., 2021).
- **Long-term data storage:** The data obtained by AI can be stored for many years if the disks are not corrupted and deleted (Amazon AWS, 2023; Google, 2023).
- **Compatibility with human language:** Productive AI technologies can easily interact with users because they are developed in accordance with human language (Feuerriegel et al., 2024; Lin, 2024).

b. Disadvantages:

- **High energy consumption:** AI consumes large amounts of energy in computing. For example, the total energy consumption of data centers in the United States, the European Union, and China in 2022 is estimated to be 400 TWh (Kemene et al., 2024). This is illustrated in Figure 1.

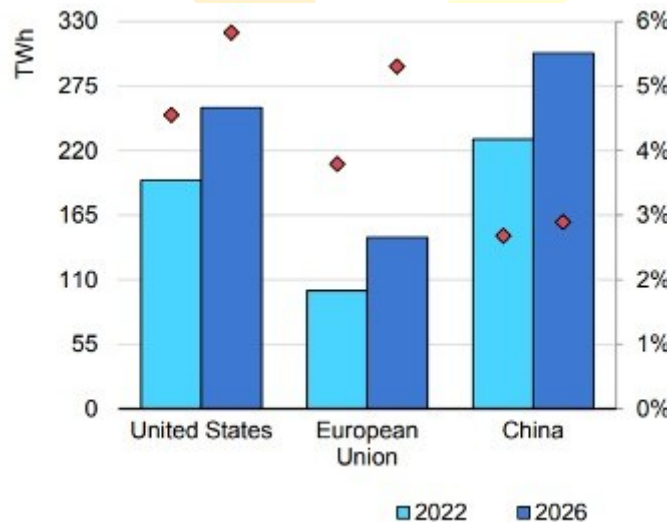

Figure 1: Data Center's Energy Consumptions (Kemene et al., 2024)

- **The need for big data:** Training artificial intelligence systems requires large amounts of data. For example, the ChatGPT-3 model was trained on a 45 TB text dataset (Fish, 2024).
- **Emotional deficit:** AI cannot sense human emotions. However, it can predict human emotional states through methods such as image processing and speech analysis.
- **Cybersecurity risks:** Artificial intelligence systems can make incorrect decisions if fed the wrong data sources. Especially in AI-assisted defense systems, such errors can have serious consequences and increase the risk of AI terrorism (Titu & Stanciu, 2019).

Considering these advantages and disadvantages, understanding how to effectively establish collaboration between human intelligence and artificial intelligence emerges as a significant research topic. In this context, the following question should be answered:

RQ1. How can human intelligence and artificial intelligence collaborate, and what factors affect this collaboration?

4. Methodology

In this study, the document analysis method, one of the qualitative analysis techniques, was preferred to answer the research question. Document analysis can be used as a supporting method for other research techniques or as an independent technique. A total of 35 documents were accessed in the research and 17 of them were selected as a sample. The snowball sampling method was used to select the documents. This method ensured that the most appropriate documents related to the subject of the research were selected.

The documents used in the study are described in detail in the methodology section of the study, and only these documents were used in the analysis process. The selection and analysis of documents allowed for a comprehensive examination of the research question.

4.1. RQ1. How can human intelligence and artificial intelligence collaborate, and what factors affect this collaboration?

There are two main concepts that stand out in the literature on the collaboration between human and artificial intelligence. These are hybrid intelligence (Pescetelli, 2021) and hyperintelligence (Hsu et al., 2021). These concepts provide a theoretical framework for understanding the dynamics of collaboration by addressing the integration of human and artificial intelligence from different perspectives. To answer the research question, these concepts are explained below.

- **Hybrid intelligence:** Hybrid intelligence is defined as a collaborative process between human intelligence and artificial intelligence (Pescetelli, 2021). In this approach, human and artificial intelligence work together by complementing each other's strengths. For example, the characteristics of human intelligence, such as innovative thinking and emotional awareness, are combined with AI's ability to analyze large amounts of data and process it quickly. This collaboration aims to increase efficiency, especially in complex problem solving and strategic decision-making.

- **Hyperintelligence:** Hyperintelligence refers to a level of intelligence formed by the combination of human intelligence and artificial intelligence that exceeds the individual capabilities of both systems (Hsu et al., 2021). This concept suggests that the integration of human and artificial intelligence is not limited to collaboration but also fosters a new synergy and superior cognitive capacity. For hyperintelligence to emerge, intermediary technologies such as virtual reality glasses (Mathew & Alex, 2023) are needed in the communication between human intelligence and artificial intelligence.

Today, hybrid intelligence is commonly used. With the advancement of technology, it is estimated that there may be a transition from hybrid intelligence to hyperintelligence.

a. Hybrid to Hyper Intelligence

In the literature, the collaboration between human and artificial intelligence is mainly explained by the concept of hybrid intelligence. Hybrid intelligence refers to the interaction between human intelligence and artificial intelligence systems, and represents a structural collaboration that enables humans to analyze causes and effects in a process more efficiently (Pescetelli, 2021; Hsu et al., 2021). This concept can be defined as a construct that supports the current use of human intelligence. When the capabilities of human intelligence, such as emotional intelligence (Salovey & Mayer, 1990), cultural intelligence, and tacit knowledge (Smith, 2001), are combined with the advantages of artificial intelligence, significant advances can be made in health, education, and other fields.

Hyperintelligence, a more advanced stage of hybrid intelligence, increases the level of automation of hybrid intelligence and transforms decision-making processes into a more advanced and integrated structure. Hyperintelligence aims to achieve a high level of collaboration and synergy through deep integration between human and artificial intelligence. (IEEE, 2021). For example, while a doctor's use of generative artificial intelligence tools in patient diagnosis is an example of hybrid intelligence, integrated artificial intelligence systems that analyze patient data and guide the diagnostic process represent a hyperintelligence model.

b. Differences between Hybrid Intelligence and Hyper Intelligence

Hybrid intelligence refers to a collaboration in which human and artificial intelligence play separate but complementary roles (Jarrahi et al., 2022; Pescetelli, 2021). In contrast, hyperintelligence fosters a higher level of synergy through the deep integration of these two elements. This integration has the potential to improve business processes, especially in sectors such as healthcare, education, and industry. For example, in an educational environment, the use of AI-enabled virtual reality glasses can be considered as a tool that combines the potential of human and artificial intelligence (Mathew & Alex, 2023). In digital environments such as the Metaverse, the intelligence of instructors and the analytical capabilities of artificial intelligence can be combined to make the learning process of students more effective.

c. The Guiding Role of Human Intelligence

For the successful realization of hybrid and hyperintelligence concepts, it is crucial that human intelligence can efficiently guide artificial intelligence (Chen et al., 2021; Yang et al., 2023). This guidance is only possible if the human has sufficient knowledge of the domains in which he or she will be working with the AI.

For example, an accounting expert's ability to correctly guide an AI in performing cost accounting depends on both theoretical and practical knowledge. Cost accounting performed only with artificial intelligence infrastructure may have shortcomings. Therefore, the guidance of human intelligence is a crucial factor for the accuracy and reliability of the results obtained by artificial intelligence in business processes.

In conclusion, the concepts of hybrid and hyperintelligence address the collaboration between human and artificial intelligence in different dimensions and reveal the potential to increase the contribution of this collaboration to social and industrial processes. Efficient collaboration

between human and artificial intelligence makes it possible to maximize the advantages of both intelligences.

The concept of hybrid intelligence is illustrated in Figure 2.

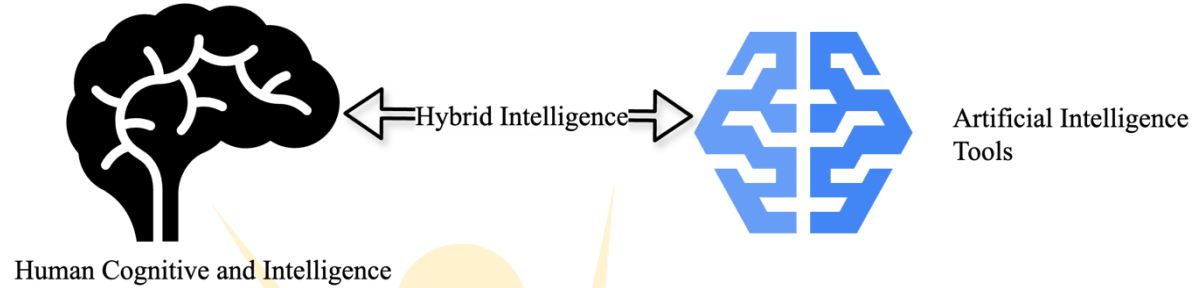

Figure 2: Hybrid Intelligence (Source: Author Elaboration)

In Figure 3, a visual depicting the transition from hybrid intelligence to hyperintelligence has been illustrated.

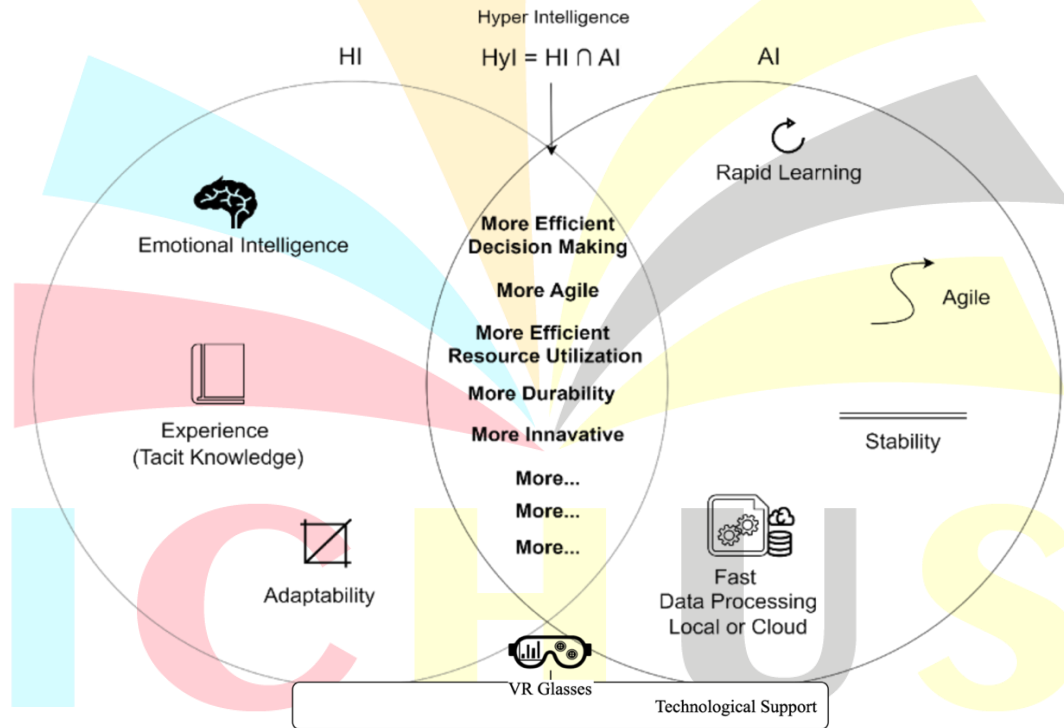

Figure 3: Hybrid to Hyper intelligence (Source: Author Elaboration)

Today, the collaboration between human and artificial intelligence is often described in terms of hyperintelligence. This preference stems from the fact that hyperintelligence refers to a more advanced level of integration between human intelligence and artificial intelligence. However, work on the full realization of hyperintelligence and the effective realization of this integration is still ongoing. The concept is in the process of providing a theoretical framework for

understanding deeper levels of collaboration. Therefore, in the context of human-AI collaboration, hyperintelligence is considered an open area for development. For this reason, the advantages of hybrid intelligence are presented below.

- **Leveraging Emotional Intelligence in Reasoning Processes:** When the emotional intelligence characteristics of human intelligence are combined with hybrid intelligence, more agile, effective, and efficient reasoning processes emerge (Yeke, 2023).
- **Human-Technology Collaboration:** Collaboration between people and technology increases the efficiency of resources and processes related to functions such as human resources, marketing, finance, and production (Raffik et al., 2023).
- **Integrating experience and agility in predictive maintenance:** When the agility of artificial intelligence is combined with human experience, more effective results are achieved, especially in predictive maintenance processes (Chen et al., 2021).
- **Rapid results in innovation processes:** By integrating human experience and the analytical power of artificial intelligence, faster and more effective results are achieved in innovation processes (Dai et al., 2023).
- **Improving customer relationships:** In cases where artificial intelligence is insufficient, more efficient customer relationship processes can be established by supporting the guidance of human intelligence (Maddodi & Nandha Kumar, 2020).
- **Improving the learning efficiency of artificial intelligence:** The experiences and learning processes of artificial intelligence are improved and its efficiency is increased through interactions with human intelligence (Zhang, Wang et al., 2023; Zhang, Zhou et al., 2023).
- **Flexibility and adaptability:** The emotionless and stable structure of artificial intelligence provides flexibility in business processes; this feature, combined with the rapid adaptability of human intelligence, provides great advantages in processes (Bailly et al., 2020).

Hybrid intelligence makes it possible to add "more," "effective," and "efficient" qualities to the benefits derived from artificial intelligence technologies. However, to successfully build a hybrid intelligence infrastructure, artificial intelligence must be properly guided and trained by human intelligence.

Conclusion

The rapid development of artificial intelligence technologies has taken another dimension with the popularity of productive artificial intelligence technologies in 2022. Today, AI technologies are integrated into many processes and devices, from mobile phones to computers. However, current AI applications are far below the level of human intelligence. This was expressed by Demis Hassabis, CEO of Google DeepMind, that the perception level of today's artificial intelligence applications is lower than that of a cat (Garreffa, 2024). The emergence of AI at the level of AGI (General Artificial Intelligence) and ASI (Super Artificial Intelligence) is not possible. This is because there is no way for artificial intelligence to surpass or reach the level of human intelligence. Emotions and feelings, which are fundamental components of human intelligence, cannot be defined and imitated in artificial intelligence systems.

In the literature, the collaboration between human and artificial intelligence is described by the concepts of hybrid intelligence and hyperintelligence. While hybrid intelligence refers to a collaboration in which human and artificial intelligence play complementary roles, hyperintelligence represents a more advanced integration of this collaboration. In both cases, the maximum benefit from artificial intelligence technologies is possible with the guidance of human intelligence. Where human capabilities are insufficient, AI can play a supporting role, while the emotional and reasoning deficiencies of AI can be compensated for by humans.

With the rapid development of artificial intelligence technologies, there may be a misconception in the business and society that all processes will be completely performed by artificial intelligence and that humans will not do any work. This perception poses a great threat to scientific studies and business processes. Artificial intelligence should be considered as a supporting technology where human capabilities are insufficient. However, if full trust is placed in AI technologies and all processes are handed over to AI in an uncontrolled manner, erroneous results can lead to irreparable problems. For example

Scientific studies: Accepting data generated by artificial intelligence without a critical filter can lead to serious scientific errors.

Manufacturing processes: Transferring AI data to automation processes without evaluating it can lead to faulty production results and huge losses of resources.

Such situations illustrate the danger of over-reliance on AI and ignoring the human factor.

In the age of artificial intelligence, human theoretical knowledge and experience are critical. The knowledge and experience of human intelligence, combined with the speed and analytical capabilities of artificial intelligence, make it possible to carry out processes more reliably and efficiently through hybrid and hyperintelligence concepts.

As a result, AI technologies should be considered as complementary to humans, and the leading role of the human factor should be preserved in processes based on these technologies. Prioritizing human knowledge and experience will minimize potential dangers by increasing the accuracy and reliability of AI results in both scientific studies and business processes. The use of artificial intelligence technologies for the benefit of humanity should aim to increase social welfare while minimizing the potential harms of this technology.

References

- Ali, M. (2018). The Human Intelligence vs. Artificial Intelligence: Issues and Challenges in Computer Assisted Language Learning. *International Journal of English Linguistics*, 8(5), 259–271. <https://doi.org/10.5539/ijel.v8n5p259>
- Amazon AWS. (2023). *Data Centers*. (08.12.2024) <https://aws.amazon.com/compliance/data-center/data-centers/>
- Bailly, A., Tlahig, H., Bettayeb, B., Messaadia, M., & Sahnoun, M. (2020). Human's New Roles to Ensure Resilience of Industrial Cyber-Physical Systems. *Proceedings - 2020 IEEE Conference on Industrial Cyberphysical Systems, ICPS 2020*, 1–6. <https://doi.org/10.1109/ICPS48405.2020.9274775>
- Burakova, M., & Filbien, M. (2020). Cultural intelligence as a predictor of job performance in expatriation: The mediation role of cross-cultural adjustment. *Pratiques Psychologiques*, 26(1). <https://doi.org/10.1016/j.prps.2019.03.003>
- Cannataro, M., Guzzi, P. H., Agapito, G., Zucco, C., & Milano, M. (2022). Artificial intelligence. *Artificial Intelligence in Bioinformatics*, 29–33. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-822952-1.00012-7>
- Chen, J., Lim, C. P., Tan, K. H., Govindan, K., & Kumar, A. (2021). Artificial intelligence-based human-centric decision support framework: an application to predictive maintenance in asset management under pandemic environments. *Annals of Operations Research*, 1–24. <https://doi.org/10.1007/s10479-021-04373-w>
- Dai, Y., Liu, A., & Lim, C. P. (2023). Reconceptualizing ChatGPT and generative AI as a student-driven innovation in higher education. *Procedia CIRP*, 119, 84–90. <https://doi.org/10.1016/J.PROCIR.2023.05.002>
- Dwivedi, Y. K., Hughes, L., Ismagilova, E., Aarts, G., Coombs, C., Crick, T., Duan, Y., Dwivedi, R., Edwards, J., Eirug, A., Galanos, V., Ilavarasan, P. V., Janssen, M., Jones, P., Kar, A. K., Kizgin, H., Kronemann, B., Lal, B., Lucini, B., ... Williams, M. D. (2021). Artificial Intelligence (AI): Multidisciplinary perspectives on emerging challenges, opportunities, and agenda for research, practice and policy. *International Journal of Information Management*, 57. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2019.08.002>
- Enholm, I. M., Papagiannidis, E., Mikalef, P., & Krogstie, J. (2022). Artificial Intelligence and Business Value: a Literature Review. *Information Systems Frontiers*, 24(5). <https://doi.org/10.1007/s10796-021-10186-w>
- Feuerriegel, S., Hartmann, J., Janiesch, C., & Zschech, P. (2024). Generative AI. *Business and Information Systems Engineering*, 66(1), 111–126. <https://doi.org/10.1007/S12599-023-00834-7/TABLES/2>
- Fish, L. (2024). *How Much Data Does Ai Need?* <https://ambotix.com/post/how-much-data-does-ai-need>
- Furini, M., Gaggi, O., Mirri, S., Montangero, M., Pelle, E., Poggi, F., & Prandi, C. (2022). Digital twins and artificial intelligence. *Communications of the ACM*, 65(4). <https://doi.org/10.1145/3478281>

Garreffa, A. (2024). *Google DeepMind CEO: current AI models aren't even at the IQ level of a domestic cat*. (08.12.2024) <https://www.tweaktown.com/news/99275/google-deepmind-ceo-current-ai-models-arent-even-at-the-iq-level-of-domestic-cat/index.html>

Google. (2023). *Data Centers - Google*. <https://www.google.com/about/datacenters/>

Hsu, D. F., Shehata, M., Hung, S.-M., Shimojo, S., Kanai, R., Schweikert, C., David, M. W., Piuri, V., & Ma, J. (2021). Human Cognition and Hyper Intelligence. *2021 IEEE Intl Conf on Dependable, Autonomic and Secure Computing, Intl Conf on Pervasive Intelligence and Computing, Intl Conf on Cloud and Big Data Computing, Intl Conf on Cyber Science and Technology Congress (DASC/PiCom/CBDDCom/CyberSciTech)*, 775–781. <https://doi.org/10.1109/DASC-PiCom-CBDDCom-CyberSciTech52372.2021.00127>

IEEE. (2021). *IEEE Technical Committee on Hyper-Intelligence*. IEEE. <https://ieeehyperintelligence.org/>

Ioseliani, A. D. (2019). Artificial Intelligence Vs Human Intelligence. *Manuscript* 12(4) 101-107 <https://doi.org/10.30853/manuscript.2019.4.21>

Jarrahi, M. H., Lutz, C., & Newlands, G. (2022). Artificial intelligence, human intelligence and hybrid intelligence based on mutual augmentation. In *Big Data and Society* 9(2). <https://doi.org/10.1177/20539517221142824>

Kemene, E., Valkhof, B., & Tladi, T. (2024). *AI and energy: Will AI help reduce emissions or increase demand? Here's what to know*. (07.12.2024). <https://www.weforum.org/stories/2024/07/generative-ai-energy-emissions/>

Korteling, J. E. (Hans), van de Boer-Visschedijk, G. C., Blankendaal, R. A. M., Boonekamp, R. C., & Eikelboom, A. R. (2021). Human- versus Artificial Intelligence. *Frontiers in Artificial Intelligence*, 4. <https://doi.org/10.3389/frai.2021.622364>

Kumar, A. (2024). *AI vs Human Intelligence 2024: A Comparative Study*. Simplilearn. (05.12.2024) <https://www.simplilearn.com/artificial-intelligence-vs-human-intelligence-article>

Lin, Z. (2024). Techniques for supercharging academic writing with generative AI. In *Nature Biomedical Engineering*. <https://doi.org/10.1038/s41551-024-01185-8>

Maddodi, S., & Nandha Kumar, K. G. (2020). Artificial Intelligence and hyper-personalization for improving customer experience. *Dogo Rangsang Research Journal*, 10(6), 1–7.

Mathew, A., & Alex, H. (2023). Hyper Automation and Augmented Intelligence. *Proceedings - 5th International Conference on Smart Systems and Inventive Technology, ICSSIT 2023*. <https://doi.org/10.1109/ICSSIT55814.2023.10060938>

Pescetelli, N. (2021). A Brief Taxonomy of Hybrid Intelligence. *Forecasting*, 3(3), 633–643. <https://doi.org/10.3390/forecast3030039>

Raffik, R., Vaishali, V., Balavedhaa, S., Jyothi, L. N., & Sathya, R. R. (2023). Industry 5.0: Enhancing Human-Robot Collaboration through Collaborative Robots - A Review. *2nd International Conference on Advancements in Electrical, Electronics, Communication, Computing and Automation, ICAECA 2023*, 1–6. <https://doi.org/10.1109/ICAECA56562.2023.10201120>

Salovey, P., & Mayer, J. D. (1990). Emotional Intelligence. *Imagination, Cognition and Personality*, 9(3), 185–211. <https://doi.org/10.2190/DUGG-P24E-52WK-6CDG>

Schuller, D., & Schuller, B. W. (2018). The Age of Artificial Emotional Intelligence. *Computer*, 51(9). <https://doi.org/10.1109/MC.2018.3620963>

Shanthi, D., Narsimha, G., & Mohanthy, R. K. (2015). Human Intelligence vs . Artificial Intelligence : Survey. *International Journal of Electronics Communication and Computer Engineering*, 6(5).

Smith, E. A. (2001). The role of tacit and explicit knowledge in the workplace. *Journal of Knowledge Management*, 5(4), 311–321. <https://doi.org/10.1108/13673270110411733/FULL/PDF>

Titu, M. A., & Stanciu, A. (2019). Human and Artificial Intelligence: The partnership that imparts hope. *Proceedings of the 11th International Conference on Electronics, Computers and Artificial Intelligence, ECAI 2019*. <https://doi.org/10.1109/ECAI46879.2019.9041998>

Yang, S. J. H., Ogata, H., & Matsui, T. (2023). Guest Editorial: Human-centered AI in Education: Augment Human Intelligence with Machine Intelligence. In *Educational Technology and Society* 26(1). [https://doi.org/10.30191/ETS.202301_26\(1\).0007](https://doi.org/10.30191/ETS.202301_26(1).0007)

Yeke, S. (2023). Digital intelligence as a partner of emotional intelligence in business administration. *Asia Pacific Management Review*, 28(4), 390–400. <https://doi.org/10.1016/J.APMRV.2023.01.001>

Yoşumaz, İ. (2024). A Qualitative Research on the Awareness of Trend Technologies Used in Digital Transformation of Businesses Across G20 Countries. *Current Research in Social Sciences*, 10(2), 230–269. <https://doi.org/10.30613/CURESOSC.1393698>

Zbucea, A., Vidu, C., & Pinzaru, F. (2019). Is Artificial Intelligence Changing Knowledge Management? *Strategica: Upscaling Digital Transformation in Business and Economics*, October.

Zhang, C., Wang, Z., Zhou, G., Chang, F., Ma, D., Jing, Y., Cheng, W., Ding, K., & Zhao, D. (2023). Towards new-generation human-centric smart manufacturing in Industry 5.0: A systematic review. *Advanced Engineering Informatics*, 57, 102121. <https://doi.org/10.1016/J.AEI.2023.102121>

Zhang, C., Zhou, G., Ma, D., Wang, R., Xiao, J., & Zhao, D. (2023). A deep learning-enabled human-cyber-physical fusion method towards human-robot collaborative assembly. *Robotics and Computer-Integrated Manufacturing*, 83, 1–13. <https://doi.org/10.1016/j.rcim.2023.102571>

Kent Planlamasında Kullanılan Yapay Zeka Uygulamaları: Akıllı Yönetişim Çerçevesinde Değerlendirme

Şule KISA¹

Zeynep Gamze MERT²

Özet

Kentlerin sağlıklı bir şekilde gelişebilmesi için ulaşım, enerji, sağlık, çevre, su ve güvenlik gibi temel alanlarda ortaya çıkabilecek sorunlara yönelik yenilikçi ve etkili çözümler geliştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca artan hizmet talepleri, devletleri, kamu yönetimlerini ve yerel yönetimleri, kentleri daha iyi analiz etmeye ve gelecekte ortaya çıkabilecek sorunları öngörmeye yöneltmektedir. Bu süreçte, bilgi ve iletişim teknolojilerinin yanı sıra yapay zeka gibi ileri teknolojilerin etkin bir şekilde kullanılması kritik bir rol oynamaktadır. Yapay zeka, kentlerin yönetim süreçlerinde veri odaklı karar alma mekanizmalarını güçlendirirken, sorunların önceden tahmin edilmesini ve hızlı çözüm üretilmesini sağlamaktadır. Aynı zamanda, kent sakinlerinin bu teknolojik çözümleri günlük yaşamlarının bir parçası haline getirmesi, kentlerin dijitalleşmesini hızlandırmakta ve bireylere dijital bir kimlik kazandırmaktadır. Bu süreçte, kentlerde yapay zeka teknolojilerinin de etkin bir şekilde kullanıldığı akıllı kent kavramı ortaya çıkmış ve bu kavram, 1990'lı yıllardan itibaren hızla yaygınlaşmıştır. Bu kapsamda yapay zeka, akıllı kentlerin çevre, yönetim, yaşam, insan, ekonomi, hareketlilik bileşenlerinde yenilikçi çözümler sunarak, kentlerin sürdürülebilir kalkınmasına önemli katkılarda bulunmaktadır.

Bu bağlamda çalışmanın amacı, genelde akıllı kentlerde, özelde akıllı kent bileşenlerinden biri olan akıllı yönetim çerçevesinde kullanılan yapay zeka teknolojilerinin uygulama alanlarını incelemek ve değerlendirmektir. Çalışma nitel bir yöntemle oluşturulmuştur. Literatür taraması ile öncelikle akıllı kent ve akıllı yönetim kavramları, akıllı yönetimin bileşenleri, yapay zeka kavramı ve kent planlamada kullanılan yapay zeka uygulamaları incelenerek çalışmanın temelleri oluşturulmuştur. Ardından akıllı kentlerde yapay zeka teknolojileriyle birlikte oluşturulan uygulama alanları Dünya'da uygulanmış olan 7 çalışma üzerinden akıllı yönetim bileşenleri olarak belirlenen katılımcı karar verme, kamu ve sosyal hizmetler, şeffaf yönetim, politik ve stratejik perspektifler çerçevesinde incelenip değerlendirilmiştir. İncelenen örneklerde yapay zeka teknolojilerinin akıllı yönetimin başta katılımcı karar verme ile kamu ve sosyal hizmetler bileşenlerinde olmak üzere tüm bileşenlerinde etkili bir şekilde kullanıldığı belirlenmiştir. Sonuç olarak, yapay zeka teknolojilerinin akıllı kentlerin yönetim süreçlerine önemli katkılar sunduğu ve özellikle kent planlamasında katılım ve hizmetin artırılmasında önemli bir rol oynadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Akıllı Kent, Akıllı Yönetişim, Yönetişim, Yapay Zeka, Kent Planlaması

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Gebze Teknik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, Orcid: 0009-0003-0614-1031

² Doç. Dr., Gebze Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Orcid: 0000-0003-1896-4652

Giriş

Kentlerde İkinci Dünya Savaşının ardından özellikle 1990 lı yıllara kadar sosyal uyum ve ekonomik büyüme arasında güçlü bir bağ gözlemlenmektedir. Ancak 1990 yılından itibaren kentler küreselleşmenin etkisiyle diğer kentler arasında rekabetleşme oluşmaya başlamıştır. Yaşanan rekabetleşme dünyada birçok farklı kent türlerini ortaya çıkarırken, teknolojinin de ilerlemesiyle birlikte akıllı sistemler kentsel alanlara entegre edilmeye başlanmış ve bununla birlikte kent sakinlerinin hayatını kolaylaştırmak hedeflenmiştir. Özellikle 1990lardan sonra hız kazanan Akıllı Şehir hareketi, büyük veri, nesnelerin interneti (IoT) ve bulut bilişim teknolojileri gibi yenilikçi veri yönetim ağlarının sunduğu olanaklar ile birlikte, kent planlama ve mühendislik alanlarının dijitalleşmesine olanak sağlamıştır (Gil-Garcia vd., 2016).

Akıllı kentlerin çevre, yönetim, yaşam, insan, ekonomi, hareketlilik bileşenleri kente yenilikçi çözümler sunarak, kentlerin sürdürülebilir kalkınmasına önemli katkılarda bulunmaktadır. Akıllı şehirlerin bileşenlerinden olan akıllı yönetim; kentte hem kamu hizmetlerinin kalitesini hem de kamu kurum ve kuruluşlarına olan güveni arttırmayı hedeflemektedir. Ayrıca, kentsel planlama ve uygulama alanlarında vatandaşın aktif katılımını teşvik ederken bir yandan da diğer belediyelerin gerçekleştirdiği proje ve faaliyetlerden bilgi sahibi olunmasını sağlayarak koordinasyonu geliştirmektedir. Akıllı yönetim, kentlinin ihtiyaçlarını anlamakla birlikte şeffaf ve sürdürülebilir faaliyetler gerçekleştirmek için ulaşmak için mevcut teknolojinin sunduğu imkanlardan faydalanmaktadır (EIBI, 2017). Bu bağlamda hem akıllı şehirler hem onun bileşeni olan akıllı yönetim teknolojik gelişmeler noktasında ilerleme kaydetmektedir. Yönetimde kullanılan yapay zeka teknolojileri günümüzdeki yeni nesil teknolojileri oluşturmaktadır. Bu çalışmanın amacı, akıllı kent bileşenlerinden biri olan akıllı yönetim çerçevesinde kullanılan yapay zeka teknolojilerinin uygulama alanlarını incelemek ve değerlendirmektir. Bu doğrultuda bu çalışmada literatür taraması ile öncelikle akıllı kent ve akıllı yönetim kavramları, akıllı yönetimin bileşenleri, yapay zeka kavramı ve kent planlamada kullanılan yapay zeka uygulamaları detaylı bir şekilde ele alınarak çalışmanın temelleri oluşturulacaktır. Ardından akıllı kentlerde yapay zeka teknolojileriyle birlikte oluşturulan uygulama alanları Dünya’da uygulanmış olan 7 çalışma üzerinden akıllı yönetim bileşenleri olarak belirlenen katılımcı karar verme, kamu ve sosyal hizmetler, şeffaf yönetim, politik ve stratejik perspektifler çerçevesinde incelenip değerlendirilecektir.

AKILLI KENT, AKILLI KENT BİLEŞENLERİ VE AKILLI YÖNETİŞİM

Kavram olarak Akıllı kent ilk olarak 1990’lı yıllarda ortaya atılmış ve kentlerdeki modern alt yapı sistemlerini destekleyen temel bilgi sistemlerine vurgu yapmak amacıyla kullanılmıştır. Günümüzde ise fiziki altyapı sistemlerini kullanarak bilgi, iletişim ve sosyal altyapıların bir araya gelmesini ifade etmek için kullanılmaktadır (Albino vd., 2015: 13). Kentlerde faaliyete geçirilen akıllı kent uygulamaları ile yalnızca insanlar, yapılar ve sistemler otomatik hale getirilmemekte, aynı zamanda hayat kalitesinin ve verimliliğin üst noktalara ulaşması için kentin gözlemlenmesine, planlanmasına, analiz edilip iyi anlaşılmasına zemin hazırlanmaktadır.

Literatürde yapılan araştırmalar neticesinde Akıllı kent kavramı hakkında herkes tarafından kabul edilen bir tanım olmadığı sonucuna varılmıştır. Akıllı Kent yerine kullanılan “dijital kent, kablolu kent, zeki kent, bilgi şehri, öğrenen kent, bilgi kenti, sanal kent, yaygın kent, akıllı topluluk, sürdürülebilir kent ve yeşil kent” gibi kavramların da var olduğunu söylemek mümkündür (Çelikyay, 2017). Bu çalışma kapsamında ise akıllı kent (smart city) kavramı tercih edilmektedir.

Bir kentin akıllı kent olabilmesi için belirli teknik altyapı ihtiyaçlarını karşılaması gerekmektedir. Bu ihtiyaçlar arasında en önemlileri ise; Dijital Erişim Kontrol Sistemleri (DEKS), Acil Durum Kurtarma ve Yedekleme Servisleri, Donanım/Yazılım Hatalarını Gözlemleme, Özel Sanal Ağlar ve Mekânsal Adres Kayıt Sistemi (MAKS)’dir. Bu altyapılar sayesinde; otoparklar, akıllı otobüs durakları, kavşaklar, önceliği olan geçiş bölgeleri, kentin aydınlatma sistemleri, uzaktan erişimle sayaç takibi yapılması gibi hizmetlerin etkin bir şekilde yürütülmesini sağlamakla kalmayıp akıllı çöp ve atık toplama işlemlerini, engelli vatandaşlar için yönlendirmeyi, sıcaklık, gürültü ve nem takibinin yapılmasını, hasta, acil durum ve panik butonlarını kent ve kentli için kolaylaştırmaktadır (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2019).

Akıllı kent odaklı çalışmalara erken dönemlerde odaklanan ve faaliyete geçen kentlerin uyum sağlama ve gelişim süreçlerinde diğer kentlere göre daha ön planda oldukları gözlemlenmektedir (Neirotti, vd., 2014). Çeşitli çalışmalardan elde edilen bulgulara dayanarak, akıllı kentlerin özellikle aşağıdaki hususlar noktasında fayda sağladığı ileri sürülebilir:

- Problemlerin daha iyi tanımlanması
- Etkili eşgüdüm
- Anlık veri akışı ve hızlı karar alma
- Uzun vadeli planlar
- Yeni bir yerel yönetim yaklaşımı
- Sürdürülebilir kalkınma
- Enerji arzı, ulaşım, imar, altyapı gibi sorunların çözümü
- Daha kaliteli kentsel yaşam,
- Vatandaş odaklı, katılımcı kentsel yönetim
- Daha iyi ve geniş ölçekli hizmet sunumu

Tüm bu sıralanan faydalar; kentlerin ve kentlilerin ihtiyaçlarının net bir şekilde anlaşılmasına, farklı paydaşlar ve kamu kurum ve kuruluşlar arasında daha iyi bir koordinasyon oluşmasına, gerçek zamanlı oluşan veriler sayesinde problem çözümlerindeki hızın artmasına, çok daha yenilikçi ve esnek yönetim anlayışının teşvik edilmesine, çevre dostu politikalar ile birlikte sürdürülebilirliğe dayalı kalkınmanın ortaya çıkmasına, kentsel hizmetlerin daha verimli bir şekilde yönetilmesine, kent ve kentlinin yaşam kalitesini ve memnuniyetlerinin yükselmesine, kent sakinlerinin kent ile ilgili yapılacak çalışma ve projelerde karar alma süreçlerinde daha aktif rol oynamasına ve bu konuda ön planda tutulmasına, kamusal hizmetlerin herkes tarafından erişebilir ve kapsayıcı hale gelmesine olanak tanımaktadır.

Literatürde akıllı kentlerin yaygın olarak kabul edilen ve çok sayıda alt faktörden oluşan birden çok bileşeni bulunmasıyla birlikte hepsinin ortak özelliği kentsel yaşamın farklı

yönlerini ele alarak bu alanları kapsayan sürdürülebilir verimli ve yaşanabilir hale gelmesinin temellerini oluşturmaktadır. Başlıca akıllı kent bileşenleri şunlardır: akıllı ekonomi, akıllı çevre, akıllı insan, akıllı yaşam, akıllı yönetim ve akıllı hareketlilik/ulaşımdır (Giffinger vd., 2014)

Akıllı Çevre: Kentin hava kalitesi, ekolojik gelişimi ve farkındalığı, sürdürülebilir kaynak yönetimi ile ön plana çıkan akıllı çevre kentin doğal kaynaklarını ifade etmektedir.

Akıllı İnsan: Kentin insan boyutunda nitelik düzeyini arttıran, sosyal ve insani unsurları barındırmaktadır. Kent sakinlerinde yaşam boyu öğrenmeye yatkın olmayı, sosyal ve etnik çeşitliliği, esnek, açık fikirli ve yaratıcı olmakla birlikte kamu hizmetlerine aktif olarak katılmayı ifade etmektedir (Giffinger, 2007).

Akıllı Ekonomi: Akıllı ekonomi yenilikçi fikirlere açık, yerel düşünme ve bölgesel hareket eden yapısıyla küresel rekabette varlığını göstermektedir. Akıllı ekonomi var olan kaynaklarını stratejik yatırımlara yönlendirmeli, milli ve bölgesel markalarının gelişimine destek verirken kentsel turizmin büyümesine de katkıda bulunması beklenmektedir.

Akıllı Yaşam: Bilgi iletişim teknolojilerini (BİT) yaşamlarında, faaliyetlerinde ve tüketimlerinde yol gösterici olarak benimseyen insanların yaşayışlarını oluşturmaktadır. Akıllı kentlerdeki yeterli seviyede kültürel olanaklar, güvenlik, kaliteli sağlık hizmetleri, nitelikli ve yaşanabilir konut, eğitim ve turistik tesisler gibi unsurlar sosyal uyum ile birleşerek akıllı yaşamın özelliklerini oluşturmaktadır. Kültürel yönden canlı ve güvenilir bir ortam oluşturmak temel hedeflerindendir (Giffinger vd., 2007).

Akıllı Ulaşım: Akıllı ulaşım sürdürülebilir, yenilikçi ve güvenilir ulaşım sistemlerine sahip olmayı amaçlamaktadır. Sağladığı güvenli ulaşım sistemi ile çevre ve toplum sağlığına zarar vermemek öncelikli hedeflerindendir. (akillisehirler, 2022). Kapsayıcı ulaşım çözümleri sunan akıllı ulaşım kavramı eş zamanlı trafik bilgisi üretilmekte ve bu bilgi kent sakinleri tarafından aktif olarak paylaşılmaktadır (Elvan, 2017: 7) Sadece araç hareketinden oluşmamakla birlikte, yaya, bisiklet gibi insan hareketliliğine de yer veren akıllı ulaşım ile kent içerisinde yaya olarak yürümek, bisiklet kullanımının yaygınlaştırılması, yaya yollarının düzenlenmesi ve farklı ulaşım modları ile entegrasyon sağlaması akıllı kentlerde bulunması gereken özelliklerdendir.

Akıllı Yönetişim: Kentte karar alma süreçlerinin yönetilmesi, siyasi stratejilerin gelişmesinde şeffaflığı üst düzeye çıkartan, kamu ve sosyal hizmetlerde geliştirilen kent süreçleri için kent sakinlerini sürece dahil etme amacı taşıyan, karar alma sürecinde katılımı önemseyen bileşendir. Akıllı yönetim özellikle karar alma süreçlerinde katılımı, politik farkındalığı, özel ya da kamusal faaliyetlerin verimli yönetimini teşvik etmektedir.

Akıllı yönetim özünde şeffaflık, adalet ve hesap verebilirlik gibi ilkeleri benimseyerek akıllı sistemleri bu ilkelere entegre eden bir yapıdır (Scholl vd., 2014). Çeşitli araştırmacılara göre akıllı yönetişimin bileşenleri; Katılımcı karar verme, Kamu ve sosyal hizmetler, Şeffaf yönetim, Politik ve Stratejik Perspektifler (Giffinger vd.,2007) (Şekil 1), Katılımın sağlanması, açıklık politikası, E-uygulamalar ile bilgilendirme (Caragliu, Del Bo ve Nijkamp, 2011), Katılım, Şeffalık (Bibri ve Krostie, 2016) şeklinde belirtilmektedir (Kazancı, 2019).

Şekil 1: Akıllı Yönetişim Bileşenleri (Giffinger vd (2007)) (yazar tarafından oluşturulmuştur)

Pereira vd (2016)' göre akıllı yönetişimin temel kavramları şunlardır: Entegrasyon, Yenilik, Bilgi Paylaşımı, Kanıta Dayalı, Vatandaş Merkezilik, Sürdürülebilirlik, Yaratıcılık, Etkinlik, Verimlilik, Eşitlik, Girişimcilik, Vatandaş Katılımı, Açıklık, Esneklik, Teknoloji Bilgisi. Oluşturmaktadır. Yazar tarafından oluşturulmuş Şekil 1'de verilen akıllı yönetişim bileşenleri çalışma kapsamında yapay zeka uygulamalarını değerlendirmek üzere kullanılacak temel bileşenleri oluşturmaktadır.

YAPAY ZEKA VE YAPAY ZEKA TEKNOLOJİLERİ

Yapay zeka ilk olarak 1956'da Dartmouth College'da tanıtılmış olup son zamanlarda donanım, yazılım ve ağ teknolojilerindeki gelişmeler ile birlikte, yapay zeka sistemlerinin uygun ölçekte tasarlanması ve geliştirilmesine olanak sağlamıştır (Yiğitcanlar, Butler vd., 2020). Yapay zeka, insanları taklit eden, öğrenme ve problem çözme gibi makineler veya bilgisayarlar olarak tanımlanabilir (Yiğitcanlar vd., 2020).

Kavram olarak yapay zeka, kent planlamasında kültür, metabolizma ve yönetişim gibi temel boyutları içinde barındırmakla birlikte bu çerçeveleri birbiri ile ilişkilendirerek planlamaya önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır. Bununla birlikte yapay zeka, geçmiş deneyimlerden öğrenme özelliği sayesinde, mantıklı kararlar verme ve hızlı tepki verme yeteneğine sahiptir (Yiğitcanlar vd., 2020).

Yapay zekanın dört ana bileşeni bulunmaktadır: (Wah vd., 1993).

- Uzman sistem: İncelenen durumu bir uzman olarak ele alır ve istenen veya beklenen performansı verir.
- Sezgisel problem çözme: Küçük bir dizi çözümün değerlendirilmesinden oluşur ve optimale yakın çözümler bulmak için bazı tahminler içerebilir.
- Doğal dil işleme: İnsan ve makine arasında doğal dilde iletişim sağlar.
- Bilgisayar görüşü: Şekilleri ve özellikleri otomatik olarak tanıma yeteneği oluşturur.

Eski kentler, kentlerde kullanılan cam, ahşap ve metal gibi malzemelerin oranları üzerinden değerlendirilirken, günümüzde kentler akıllı bilgisayar, donanım ve internet altyapıları ile değerlendirilmeye başlanmıştır.

Cearley ve diğerleri (2016) tarafından yürütülen bir araştırma şimdiye kadar planlama alanında en fazla büyüme gösteren yapay zeka teknolojilerini belirledi (Yiğitcanlar vd., 2020). (Örselli ve Akbay, 2019).

Nesnelerin İnterneti (IoT): Kentsel unsurların, entegre edilen sensörlerle akıllı cihazlara dönüşmesi ve birbirleri ile iletişime geçerek veri toplama ve bunları paylaşma süreçlerini ifade eder.

Otomasyon: Basit ve tekrarlayan görevleri yerine getirmek için bireyler tarafından oluşturulan talimatları veya iş akışlarını takip eden bir yazılım sistemidir.

Derin Öğrenme Platformları: Çok katmanlı yapay ağlardan oluşan makine öğrenimi sistemleri olup depolanan verilerdeki kalıpları tanıma ve sınıflandırma yeteneğine sahiptir.

Açık Veri Platformları: Herkese açık, ücretsiz ve erişimi serbest olan, hangi bir telif hakkı yada patent gibi kontrol mekanizmalarına takılmayan, herkes tarafından özgürce erişim sağlanan ve kullanılan veri olarak tanımlanmaktadır. Veriler bilgisayar tarafından okunabilen, herkesçe kullanılıp serbestçe yayınlanabilen özellikleri ile kamu ve özel sektörlerde iş kalitesini ve rekabeti arttırmaktadır.

Dijital İkizler: Gerçek hayattaki nesneleri fizik kuralları, malzeme özellikleri ve sanallaşmış sensörleri ile birlikte nesneler arası nedensellik ilkeleri yoluyla simüle eden dijital bir araçtır.

Büyük Veri: Ağ sensörleri, akıllı objeler ve cihazlar, web ve sosyal medya gibi modern bilgi ve iletişim teknolojileri tarafından kaydedilen düzenlenmiş ve düzenlenmemiş her şey büyük veriyi oluşturmaktadır.

Artırılmış Gerçeklik: Kullanıcıların fiziksel dünyasını tasarımcılar tarafından bilgisayar kullanarak görüntü, ses, video ve grafikler ile birlikte GPS ile yer paylaşımına kadar değişen girdilerle geliştirilmesini sağlayan teknolojidir.

Bulut Bilişim Teknolojisi: Evrensel olarak veriler her geçen gün daha fazla çeşitlilikte ve büyüklükte üretilmekle birlikte verilerin depo alanlarının kapasite sorunu oluşmaya başlamaktadır. Depolama alanlarındaki bu soruna çözüm olarak Bulut Bilişim teknolojisi ortaya çıkmış olup veri depolama hizmeti ve işlem kapasitesi olarak tanımlanmaktadır.

Biyometri: Görüntü, tanıma, dokunma, ses, konuşma ve beden dili aracılığıyla insan ve makineler arasında etkileşim kurmayı sağlayan bir teknolojidir.

Sanal Aracılar: İnsanlarla ağ kurabilen gelişmiş yapay zeka sistemleridir.

Blok Zinciri: Değiştirilemez işlem kaydı oluşturmak için birçok farklı kullanıcıyla açık bir şekilde bilgi paylaşabilen halka açık bir elektronik defter sistemidir. Sisteme girilen her bir bilgi sonsuza kadar değiştirilemez ve aynı anda birçok farklı noktada görüntüleme olanağı tanır.

Makine Öğrenimi Platformları: Çeşitli algoritmalar, uygulama programlama arabirimleri (API'ler), geliştirme ve eğitim araç takımları sağlar.

Doğal Dil Üretimi: Bilgisayar verilerinden otomatik olarak metin oluşturmakta, hızlı ve güvenilir müşteri hizmetlerinde raporlama ve iş zekası içgörülerini özetlenmesi gibi alanlarda kullanılmaktadır.

Robotik: Manuel olarak insanlar tarafından gerçekleştirilen iş ve görevleri yerine getirmek amacıyla makinelere öğretilmesiyle onların kullanılması anlamına gelmektedir.

AKILLI YÖNETİŞİM-YAPAY ZEKA İLİŞKİSİ

Akıllı kent uygulamalarının ardından şehirlerin dijital ve yenilikçi teknolojilere açık olmasıyla birlikte, birçok kentte bilgi iletişim teknolojilerinin yanısıra yapay zeka teknolojilerinin entegrasyonu gözlemlenmektedir. Kentsel uygulamalarda yapay zeka teknolojilerinden olan nesnelerin interneti (IoT) teknolojisinin geliştirilmesi, sisteme akıllı sensörlerin ve büyük verilerin dahil edilmesini teşvik etmekle birlikte depolanan verilerdeki artış tasarım, yönetim ve ekonomiye yeni olanaklar sağlamaktadır. Son yıllarda yapay zeka uygulamaları ile birlikte kentler de dahil olmak üzere pek çok alanda verimli, yenilikçi ve etkili platformlar oluşmaya başlamıştır. Kent yönetiminin de pozitif düzeyde etkilendiği bu yenilikçi hareketler özellikle yönetimde akıllı yönetim fırsatlarını oluşturması ile kentsel hizmetlerin ayrılmaz bir parçası haline gelmektedir (Yiğitcanlar vd., 2020). Akıllı yönetişimde yapay zeka ile oluşturulan; e-devlet, büyük veri, açık veri, sosyal medya, gönüllülük ve sosyal girişimcilik gibi katılım araçları ile karar verme ve yönetim süreçlerine kentin tüm paydaşlarını dâhil ederek şeffaflık anlayışına arttırmaktadır (Karlı vd., 2021).

Kent içerisindeki bazı akıllı yönetişim uygulamaları; e-belediye, akıllı şebeke, coğrafi bilgi sistemleri ve akıllı ulaşım yönetim sistemleri olarak sınırlamak mümkündür. Günümüzde bilgi iletişim teknolojilerinin yanı sıra yapay zeka temelli teknolojiler ile de akıllı yönetişim sistemi desteklenmektedir. Akıllı ulaşım sistemleri ile birlikte trafik sıkışıklığı minimum düzeye indirilerek ulaşımı hızlandırmakla birlikte yakıt tasarrufu sağlamaktadır. Bununla birlikte mobil haberleşme teknolojilerinin yapay zeka teknolojilerinden olan nesnelerin interneti teknolojisi ile birlikte kullanıldığı MAAS kavramı yönetim için son derece önemli hale gelmektedir. MAAS(Bir Hizmet olarak Hareketlilik) uygulaması yapay zeka ile ilişkili araçlar, ödeme araçları, mobil uygulamalar ve nesnelerin interneti gibi birçok uygulama teknolojisini içinde barındırmakta olup etkin bir şekilde kullanımı sayesinde kentlerde ulaşım konusunu hem maliyet hem zaman konusunda tasarruf sağlayıcı hem de düşük karbon emisyonu ile desteklemesine yönelik gelişimine olanak tanımaktadır (Gökşen, 2024).

Yapay zekanın kentlerdeki trafik sorunu, hava tahmini ve güvenlik kaynakları gibi alanlardan elde edilen veriler sonucunda oluşan akıllı kent yönetişimi, bir kentsel nüfusa fayda sağlamak için şeffaflığı artıracaktır. Çeşitli yazarlar, yapay zeka ile çeşitlendirilmiş akıllı yönetişim modellerine ihtiyaç duyulduğunu, toplanan verilerin bir şehri daha akıllı hale getirerek verimliliğini artırmada etkili olabileceği belirtmektedirler. Bu bağlamda, veriler bilgi

akışına izin vermesiyle kentlerde planlama kararlarına ve tasarımlarına yardımcı olacaktır (Allam ve Dhunny, 2019).

Son olarak yapay zeka akıllı yönetiminde; gözetim sistemlerinin geliştirilmesi, siber güvenliğin iyileştirilmesi, afet yönetim planlaması ve operasyonlarında yardım ve vatandaşlara yeni teknolojilerle yardımcı olunması gibi konularda önemli adımlar atacağına vadetmektedir. Ancak yapay zeka kent sakinleri için önyargılı karar verme, ayrımcılık, halk sesinin bastırılması, gizlilik, teknolojinin etik olmayan kullanımı, yanlış bilgi riski ve siber güvenlik endişesini de beraberinde getirdiğini unutmamak gerekmektedir (Yiğitcanlar, Butler vd., 2020).

YÖNTEM

Çalışmada nitel veri analiz yöntemiyle hazırlanmış olup Gebze Teknik Üniversitesi kütüphanesi üzerinden erişim sağlanarak bir veri analizi gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda makale arama motorunda; “*artificial intelligence*” and “*smart urban governance*” and “*urban planning*” anahtar kelime kullanılmıştır. Çalışmalar, 2020 yılı itibariyle yayınlanmış ve İngilizce dilinde hazırlanmış makalelerle sınırlandırılmıştır. Anahtar kelime kombinasyonları ile oluşturulan tarama sonucunda toplamda 122 adet makaleye erişim sağlanmış, bu çalışmalar arasından akıllı yönetim kapsamında kent planlaması alanında kullanılan yapay zeka teknolojileri uygulamalarını içeren makalelerden, farklı coğrafi özelliklerde ve farklı yapay zeka teknolojisi kullanım alanına sahip 7 adet kent uygulama örneği incelemek üzere seçilmiştir. Örnekler, literatür araştırmasında belirlediğimiz akıllı yönetişimin 4 temel bileşeni olan katılımcı karar verme, kamu ve sosyal hizmetler, şeffaf yönetişim, politik ve stratejik perspektifler çerçevesinde bir sonraki bölümde incelenip değerlendirilecektir.

YAPAY ZEKA TEKNOLOJİLERİNİN AKILLI YÖNETİŞİME ENTEGRASYONUNA İLİŞKİN ÖRNEK KENT UYGULAMALARI

Çalışma kapsamında; farklı kentlerde ve farklı yapay zeka teknolojilerinden faydalanılarak oluşturulan 7 kent uygulama örneği, kullanılan yapay zeka teknolojisi ve akıllı yönetişim kapsamında kente sunduğu kazanımlar açısından irdelenecek, akıllı yönetişim bileşenleri çerçevesinde incelenip ve değerlendirilecektir.

ÇİN, Hangzhou ‘City Brain’ Projesi

Şekil 2: Çok yönlü trafik izleme ağı (Wang vd., 2022)

Motorlu taşıt sayısı 2001'de 196.700 iken 2020'de 2,82 milyona yükselen Hangzhou'da ciddi kentsel trafik sorunları oluşturmaktadır (Jiang vd., 2023). Hükümet Akıllı Yönetim yaklaşımıyla ‘City Brain’ projesini başlatmıştır (Şekil 2) (Caprotti ve Liu, 2022).

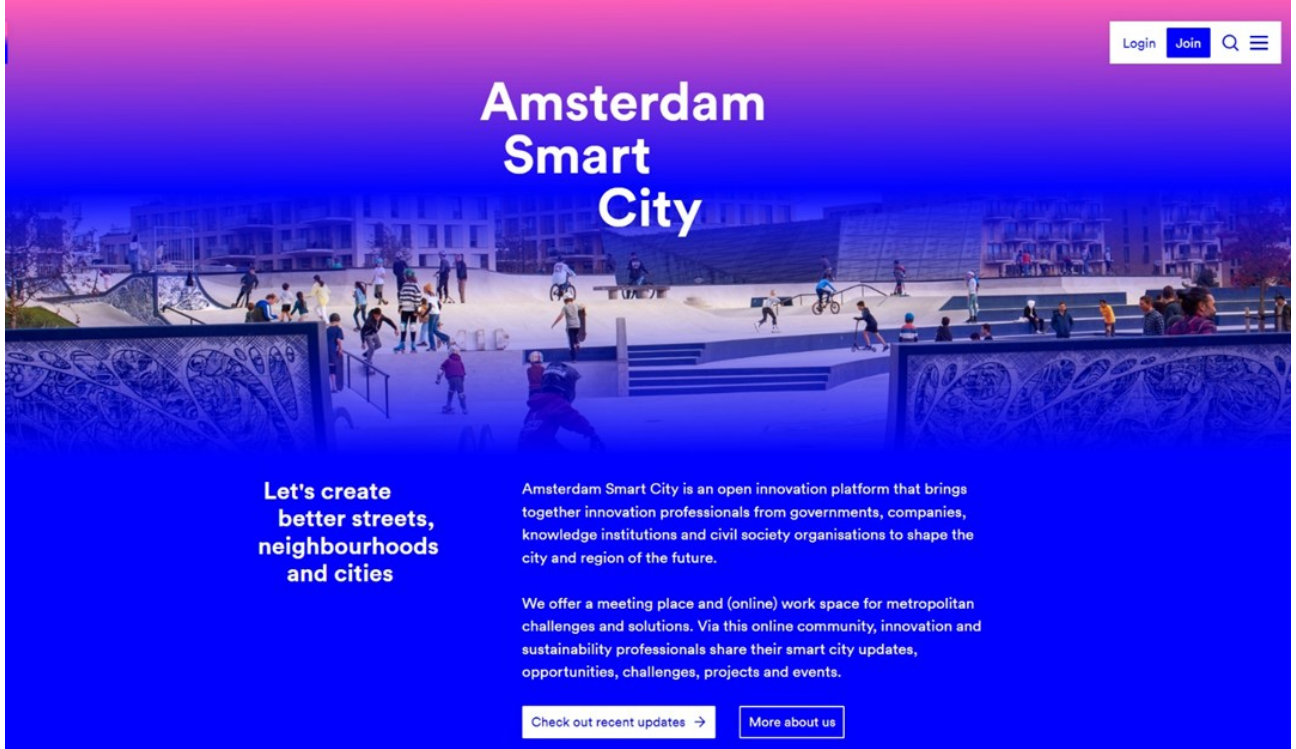
Uygulamanın genel amacı, trafik sıkışıklığını azaltmak için trafik verilerini gerçek zamanlı olarak toplamak ve kullanmaktır. City Brain sistemleri, şehir ölçeğinde yapay zeka modelleri geliştirmek için bir dizi derin öğrenme algoritmasından, büyük veriden, bilgisayar grafiklerinden ve video görüntü analizinden yararlanır (Wang vd., 2022). Sistem geliştiriciler ve şehir yöneticileri, akıllı telefon, giyilebilir uygulamalar ve sağlık teknolojileri gibi teknolojik ürünleri kullanarak vatandaşları sisteme entegre etmeyi ve sistemin iyileştirilmesi için ortak üretim mekanizması kurmayı amaçlamaktadır (Jiang vd., 2023).

Kullanılan teknolojiler Büyük Veri, Derin Öğrenme Platformu ve Bulut Bilişim Teknolojilerini oluşturmaktadır.

Uygulama akıllı şehre ve yönetişime;

- Şehir sakinlerinin işe gidip gelme süreleri kısaltması
- Şehrin sıkışıklık oranını büyük ölçüde azalması
- Hangzhou'nun ulaşım hızının %15 artması
- Acil durum ve özel araçlar için yolu %50 oranında optimize etmesi gibi kazanımlarda bulunmuştur.

HOLLANDA, Amsterdam ‘Akıllı Şehir’ Projesi

Şekil 3: Amsterdam Akıllı Şehir Platformu (URL-1)

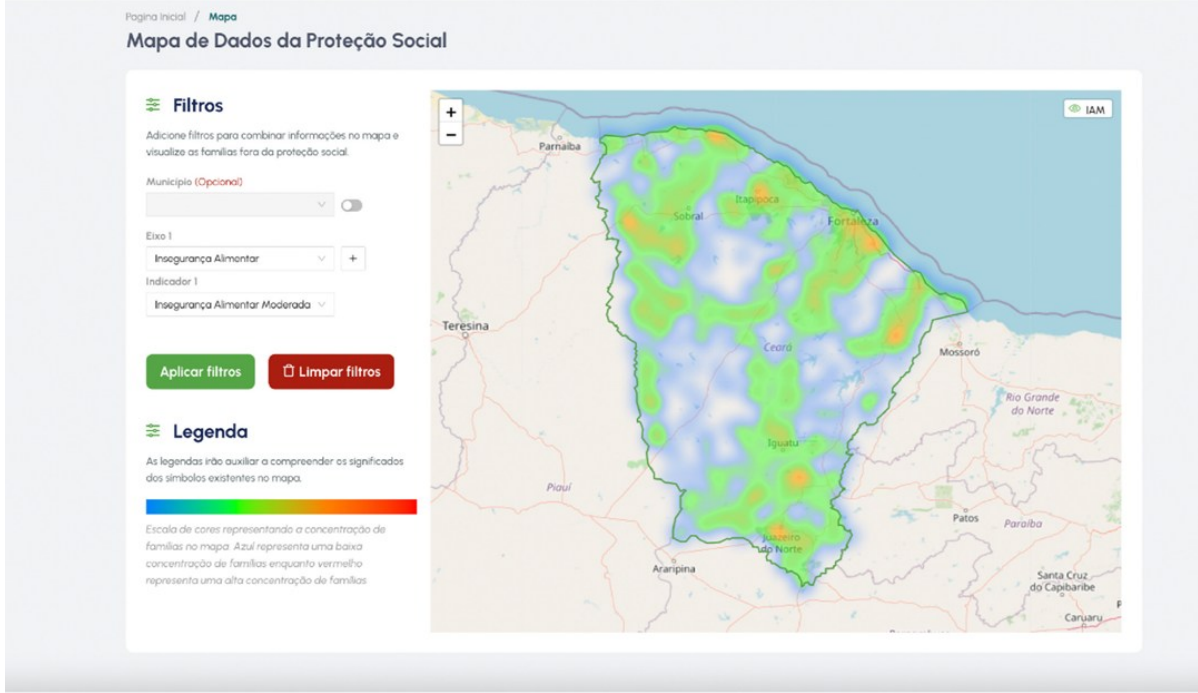
Amsterdam Hükümeti, kentteki sosyoekonomik ve çevresel sorunları ele almak ve dayanıklı toplum inşa etmek için şehir kuruluşlarını ve bireyleri desteklemek üzere yapay zeka teknolojilerin faydasını en üst düzeye çıkarmak için Akıllı Şehir Projesini başlatmıştır (Şekil 3). Her geçen yıl kendini yenileyen bir sistem haline dönüşmüştür. Akıllı Şehir Platformu ile birlikte teknoloji kültüründen faydalanmak ve öğrenme ortamı oluşturmak için Yeşil Kentsel Yaşam Laboratuvarı kurulmasına katkıda bulunmuştur. Vatandaş katılımını ve çok aktörlü iş birliğini ön planda tutan platform Amsterdam’daki sistemleri entegre etmeyi ve büyük ölçekli girişimcilik için inovasyon eko-sistemini oluşturmayı amaçlamaktadır (Jiang vd., 2023).

Kullanılan teknolojiler Büyük Veri ve Açık Veri Teknolojilerini oluşturmaktadır.

Uygulama akıllı şehre ve yönetişime;

- Amsterdam’da aşağıdan yukarıya politika oluşturma sürecine katkısının olması
- İnovasyon için geliştirilmiş ekosistemler oluşması
- Amsterdam’ın metropol bölgesinde çevresel sorunları azaltmaya ve teknolojik yeniliği artırmaya yönelik açık veri platform destekli, işbirlikçi bir yaklaşımın oluşturulması
- Şehir ve kamu hizmetlerinin iyileştirilmesi
- Yerel halkın geliştirilmiş yaşam memnuniyet (Jiang vd., 2023) gibi kazanımlarda bulunmuştur.

BREZİLYA, Ceará

Şekil 4: Sosyal yardım alan ailelerin yoğunluğunu gösterir harita (URL-2)

Brezilya akıllı yönetim bağlamında çeşitli teknolojik çözümler geliştirmiş olup 2020 yılında Ceara'da 7 farklı girişime adım atılmıştır. 'Büyük Veri Sosyal' isimli platform ile kentteki bir sosyal yardım programından yararlanan düşük gelirli aileler hakkında bilgi içeren çok sayıda veri tabanı toplar, depolar ve işler. Sistem ailelerin konumunun haritasını çıkarır ve karar vericilere politikacıların ailelerin refahını nasıl etkilediğine dair veriler sağlar. 'Sohbet Robotu' Platformu ile Covid-19 salgını kapsamında hastalarla metin yoluyla iletişim kurmak ve onların durumlarının aciliyetine göre nasıl ilerlemeleri gerektiğine dair yönergeler vermek adına oluşturulmuştur. Kimlik belirlemek için 'Vatandaş Erişimi' platformu oluşturulmuştur.

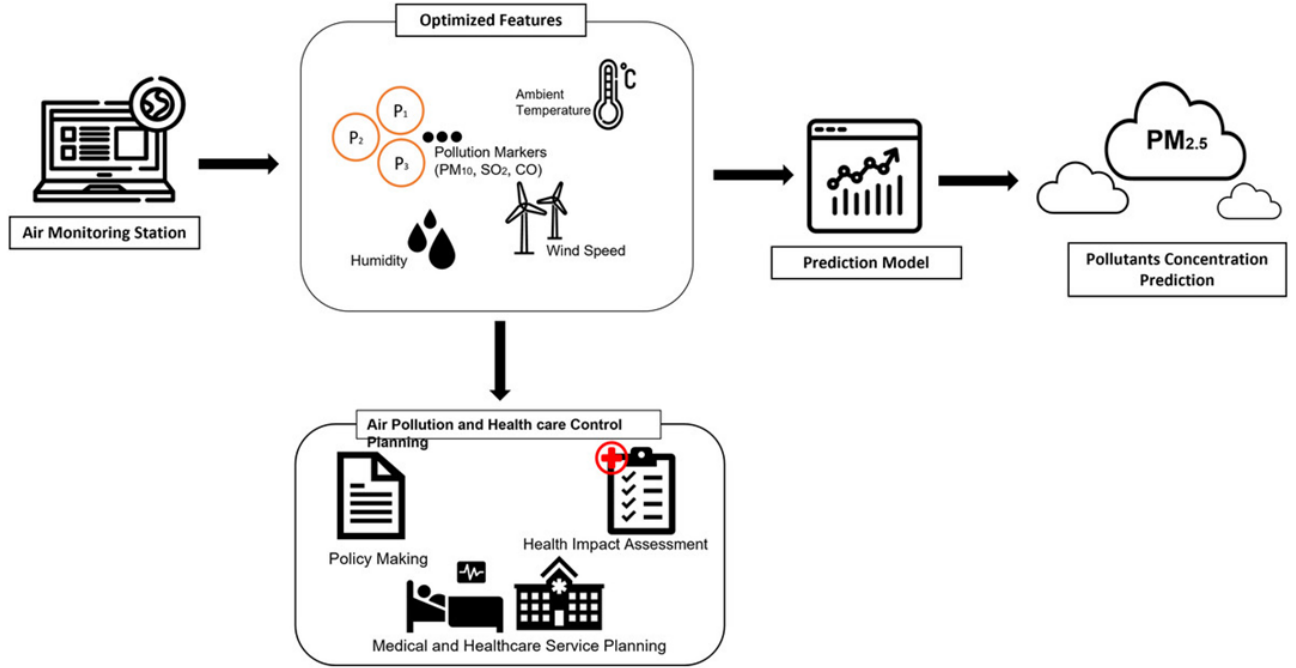
Tüm bu araçlar her tür devlet iletişiminde kurumsallaşmış ve Ceara'da Sade Dil hareketine öncülük etmiştir. 'IRIS' sistemi halkın anlayabileceği kamuya açık verilerin geliştirilmesini ön planda tutmaktadır (Furtado vd.,2023) (Şekil 4).

Kullanılan teknolojiler Büyük Veri, Derin Öğrenme Platformu, Biyometri, Doğal Dil Üretimi, Açık Veri ve Bulut Bilişim Teknolojilerini oluşturmaktadır.

Uygulama akıllı şehre ve yönetişime;

- Uygulamalar büyük ölçekli verileri toplamaya ve analiz etmeye odaklanması
- Akıllı yönetim ve sağlık alanında oluşturulan uygulamalar halkın katılımını sağlayıp son derece şeffaf bir şekilde yönetilmesi
- Devletin temel hizmetlerinin iyileştirilmesine açık bir platform oluşturması
- Karmaşık Şeffaflık, mahremiyet ve güvenlik sorunlarına 'Citizen Unique ID ' ile çözüm bulması (Furtado vd.,2023) gibi kazanımlarda bulunmuştur.

MALEZYA, Selangor

Şekil 5: Hava kirliliği izleme modelinin AI destekli çerçevesi (Neo vd., 2023)

Gelişmekte olan Malezya ciddi iklim değişikliği ve küresel ısınma tehdidi ile karşı karşıya gelmesinin ardından yapay zeka destekli makine öğrenimi teknolojilerini kullanarak kentteki hava kalitesini tahmin etmek ve yönetmek için kapsamlı bir çerçeve önermiştir. Bu çalışmadan elde edilen bulgular, kent yöneticilerin hava kalitesini daha iyi anlamalarına yardımcı olması ile akıllı yönetim ve uygulama sağlamasını amaçlamaktadır. Yapay zeka destekli bu sistem; hükümet ve yetkililerin hava kirliliğini tahmin etme, kalitesini koruma ve düşük karbonlu şehir elde etmesine yönelik etkisini değerlendirme konusunda önemli rol oynamaktadır (Neo vd., 2023) (Şekil 5).

Kullanılan teknolojiler Büyük Veri, Nesnelerin İnterneti (IoT), Derin Öğrenme Platformu, Makine Öğrenimi Platformu teknolojilerini oluşturmaktadır.

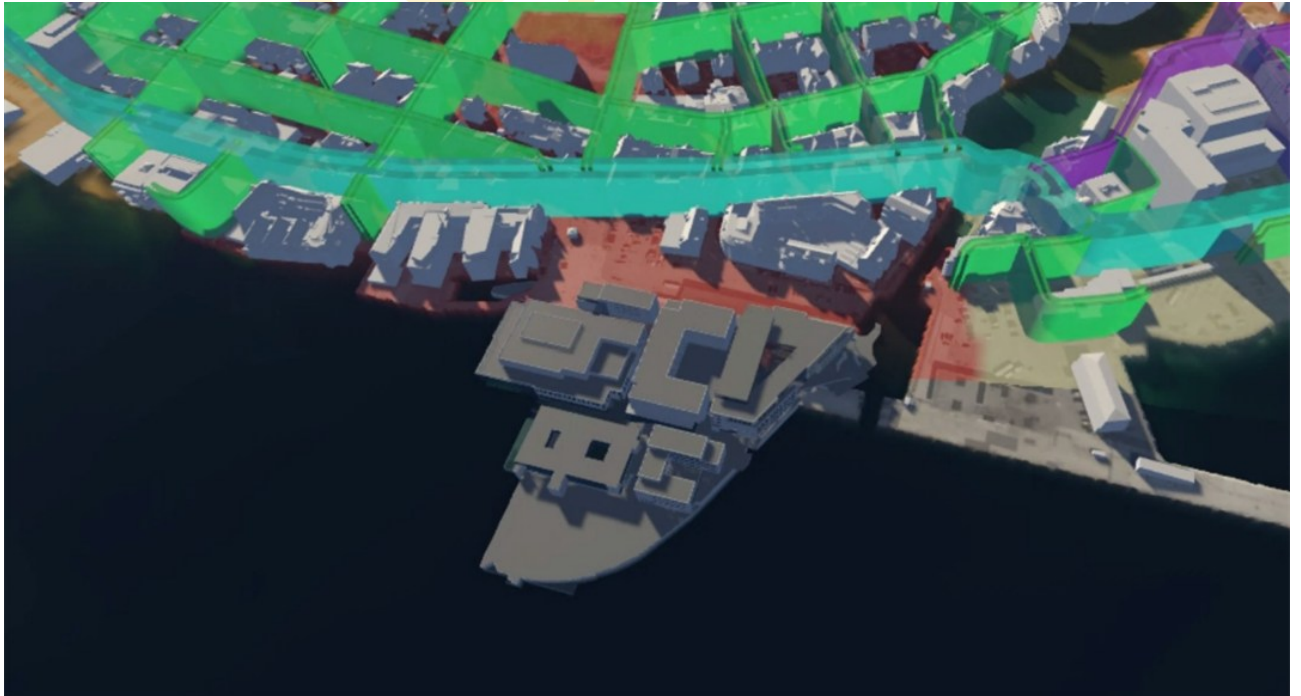
Uygulama akıllı şehre ve yönetişime;

- Bu çalışma aracılığıyla yapay zeka, sera gazı emisyonları ve hava kalitesiyle ilgili hükümet politikalarına çeşitli şekillerde entegre edilebilir olması
- Hükümetin bu uygulamalar sayesinde vatandaşları için daha sürdürülebilir ve sağlıklı bir çevreyi teşvik edebilmesi gibi kazanımlarda bulunmuştur.

NORVEÇ, Alesund

Norveç, Alesund'ta hareketlilik planlaması kapsamında uygulanan Dijital İkiz Boru hattı uygulaması tanıtılmaktadır. Söz konusu proje ile birden fazla olayı içinde barındıran durumlar hakkında senaryolar üretme, çoğaltma ve silme özelliği bulunmaktadır. Uygulama şehirde eş zamanlı ilerleyen 4 farklı proje kapsamında (Tünel, Otobüs Terminali, Bölge ve Köprü) incelenmiştir (Şekil-6). Modellerde veri entegrasyonunun otomatikleşmesi, aracı ulusal düzeyde birden fazla şehri içeren büyük ölçekli planlama için esnek ve ölçülebilir hale getirmesi, paydaşların eylemleri gerçekleştirmesine izin veren senaryolarına ve daha bilinçli kararlar alınmasının sağlanması amaçlanmaktadır (Major vd., 2022).

Kullanılan teknolojiler Dijital İkizler, Açık Veri, Makine Öğrenimi Platformları ve Otomasyon Teknolojilerini oluşturmaktadır.

Şekil 6: °Alesund, Norveç'te gelecekteki bölgelerle ilgili bir vaka örneği (Major vd., 2022)

Uygulama akıllı şehre ve yönetişime;

- Gelecekte inşa edilecek altyapı, alternatif imar planlarını yansıtacak şekilde kolayca değiştirilmesi
- Hareketlilik kavramı ile birlikte geliştirilen uygulama diğer şehir ve bölgelere göre ölçeklenebilmesi
- Model; okullara olan mesafe, belediye ve sağlık hizmetlerine olan mesafe, vahşi yaşam üzerine etki değerlendirmesi, acil servislerden müdahale gibi birçok eylemin süresini kodlamak için kullanılabilir olması
- Önerilen Dijital ikiz, hem otomasyon yoluyla hem planlama süreci boyunca birçok paydaşın etkileşimini desteklemesi

- Mevcut fiziksel dünya (şehir) ve dijital ikizi bir kentsel mobilite planlaması bağlamında senkronize edebilmesi gibi kazanımlarda bulunmuştur.

ÇİN; Pekin, Guangzhou, Şangay, Chongqing ve Zhengzhou

Çin'deki beş şehrin yönetimi; teknolojik girişimleri, akıllı iş endüstrisinin planlanması, çevreyi korumada katı düzenlemeler ve akıllı ekonomini teşvik edilmesiyle hükümetin liderlik rolünde olması vurgulanmaktadır. Beş şehrin tamamı yapay zeka teknolojilerinden faydalanarak “sanayi bölgelerini” geliştirmeye yatırım yapmıştır. Çin'deki yerel yönetimler, teknolojiyi kamu hizmetlerinin entegrasyonu ve iyileştirilmesine uygulamakla birlikte teknolojik yeniliklere açık olup teknoloji endüstrisinin gelişimini desteklemektedir. Dört şehir de vatandaşları cihazlara, altyapıya ve kamu hizmetlerine bağlamak için “Nesnelerin İnterneti”ni kullanmıştır (Hu ve Zheng, 2021).

Kullanılan teknolojiler Büyük Veri, Nesnelerin İnterneti (IoT), Dijital İkizler ve Bulut Bilişim Teknolojilerini oluşturmaktadır.

Uygulama akıllı şehre ve yönetişime;

- Çin şehirlerindeki yönetim yapılaşmasının hiyerarşik bir model göstermesi
- Çin'deki dört şehirlerde de vatandaş katılımı için etkili ve sistematik mekanizmalara ihtiyaçlarının giderilmesi
- Zhengzhou büyük veri merkezleri oluşturarak, hızlı ve hazır bir bilgi altyapısı sistemi inşa etmeyi, şehir ve kırsal planlamayı ve şehir yönetimini iyileştirmeyi, modern endüstriyi, sürdürülebilir bir çevreyi ve kültürü teşvik etmeyi hedeflemesi (Hu ve Zheng, 2021) gibi kazanımlarda bulunmuştur.

ABD; San Jose, Columbus, Austin ve New York

Dört şehrin yönetimi teknolojik girişimleri hizmet odaklı olup teknolojiyle kaliteli hizmetlerin sağlanması, dijital altyapı oluşturarak işbirlikçi yaklaşımı ve doğal kaynakların sürdürülebilirliğinin sağlanması vurgulanmaktadır. Columbus şehri, “akıllı, sensör tabanlı” bir altyapı oluşturmak için sensör verilerini mevcut ulaşım verileriyle entegre ederek ulaşım sistemini iyileştirmeyi amaçlamıştır. New York City, su kalitesini izlemek, atık yönetimini iyileştirmek, silah seslerini algılamak ve kentsel kamu güvenliğini artırmak için gerçek zamanlı sensör teknolojilerini yaygın bir şekilde benimsemiştir. San Jose, Columbus ve Austin şehirleri özel olmayan şehir verilerini halka açık hale getirmek için açık veri portalları başlatmıştır (Hu ve Zheng, 2021).

Kullanılan teknolojiler Büyük Veri, Nesnelerin İnterneti (IoT), Dijital İkizler ve Açık Veri Teknolojilerini oluşturmaktadır.

Uygulama akıllı şehre ve yönetişime;

- Dört ABD şehri de katılımcı bir yönetim yapısına sahip olması
- Kullanılan yapay zeka teknolojileriyle birlikte; San Jose, performans odaklı ve şeffaf bir organizasyonu teşvik etmeyi, diğer paydaşlarla ortak olmayı, Columbus liderlikten, ortaklarla iş birliğinden ve yeniliğin teşvik edilmesini hedeflemesi (Hu ve Zheng, 2021) gibi kazanımlarda bulunmuştur.

Hu ve Zheng 2021, çalışmalarında (6 ve 7 numaralı çalışmalarda) 4 ABD 5 Çin şehirlerinin şehirdeki teknolojik gelişmeleri incelemiş ve karşılaştırmıştır. Söz konusu şehirlerdeki teknolojik gelişmeler ve şehre yansımalarını somut bir proje üzerinden değil genel olarak değerlendirmişlerdir.

BULGULAR

Çalışma kapsamında yapılan araştırma ve incelemeler neticesinde; çeşitli kentlerde ve kent planlama alanlarında yapay zeka teknolojisi temelli uygulanan projelerin kente sağladığı kazanımlar kent ve kent sakinleri için son derece önem arz etmektedir. İncelenen uygulamalar Çin, ABD, Hollanda, Brezilya Malezya ve Norveç'te uygulanmış birbirinden farklı başarılı çalışma ve projeleri oluşturmaktadır. Yapay zeka teknolojilerinden son derece faydalanarak oluşturulmuş projelerin akıllı yönetim kapsamında kent/kentli ye olan kazanımları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1 – Yapay Zeka Uygulamalarının Amacı ve Kazanımları

Kent Planlamada Yapay Zeka Uygulamaları	Çalışmanın Amacı	Akıllı Yönetişim Kapsamında Kente Sunduğu Kazanımlar
ÇİN, Hangzhou 'City Brain' Projesi	Kentteki trafik sıkışıklığını azaltmak için trafik verilerini gerçek zamanlı olarak toplamak ve kullanmak amacıyla oluşturulmuş bir projedir.	• Şehir sakinlerinin işe gidip gelme süreleri kısaltması • Şehrin sıkışıklık oranını büyük ölçüde azalması • Hangzhou'nun ulaşım hızının %15 artması • Acil durum ve özel araçlar için yolu %50 oranında optimize etmesi
HOLLANDA, Amsterdam 'Akıllı Şehir'	Vatandaş katılımını ve çok aktörlü iş birliğini ön planda tutan platform kentteki sosyoekonomik ve çevresel sorunları ele almak ve dayanıklı toplum inşa etmek için şehir kuruluşlarını ve bireyleri desteklemek üzere ve sistemleri birbiriyle entegre etmeyi amaçlamaktadır.	• Amsterdam'da aşağıdan yukarıya politika oluşturma sürecine katkısının olması • İnovasyon için geliştirilmiş ekosistemler oluşması • Amsterdam'ın metropol bölgesinde çevresel sorunları azaltmaya ve teknolojik yeniliği artırmaya yönelik açık veri platform destekli, işbirlikçi bir yaklaşımın oluşturulması • Şehir ve kamu hizmetlerinin iyileştirilmesi • Yerel halkın geliştirilmiş yaşam memnuniyet
BREZİLYA, Ceará	Düşük gelirli ailelerin refah düzeyini incelemek ve sosyal yardım programlarını geliştirmek üzere veri tabanlı analizler sunarken, kent sakinlerinin etkili iletişimini ve bilgi paylaşımı sağlamak amacıyla geliştirilmiş bir platformdur.	• Uygulamaların büyük ölçekli verileri toplamaya ve analiz etmeye odaklanması • Akıllı yönetim ve sağlık alanında oluşturulan uygulamalar halkın katılımını sağlayıp son derece şeffaf bir şekilde yönetilmesi • Devletin temel hizmetlerinin iyileştirilmesine açık bir platform oluşturmaları • Karmaşık Şeffaflık, mahremiyet ve güvenlik sorunlarına 'Citizen Unique ID' ile çözüm bulması

MALEZYA, Selangor	Ciddi iklim değışikliği ve küresel ısınma tehdidine karşı makine öğrenimi platformunu kullanarak hava kalitesini tahmin etmek ve yöneterek düşük karbonlu şehirler oluşturmayı amaçlamaktadır.	• Yapay zeka, sera gazı emisyonları ve hava kalitesiyle ilgili hükümet politikalarına çeşitli şekillerde entegre edilebilir olması • Hükümetin bu uygulamalar sayesinde vatandaşları için daha sürdürülebilir ve sağlıklı bir çevreyi teşvik edebilmesi
NORVEÇ, Alesund	Dijital İkiz Boru hattı projesi ile hareketlilik planlamasına senaryo üretmeyi, veri entegrasyonunu otomatikleştirerek kullanıcıların daha bilinçli karar almasına olanak sağlamayı ve büyük ölçekli projelerin esnek ve ölçülebilir hale gelmesini amaçlamaktadır.	• Gelecekte inşa edilecek altyapı, alternatif imar planlarını yansıtacak şekilde kolayca değıştirilmesi • Hareketlilik kavramı ile birlikte geliştirilen uygulama diğer şehir ve bölgelere göre ölçeklenebilmesi • Model; okullara olan mesafe, belediye ve sağlık hizmetlerine olan mesafe, vahşi yaşam üzerine etki değerdendirmesi, acil servislerden müdahale gibi birçok eylemin süresini kodlamak için kullanılabilir olması • Önerilen Dijital ikiz, hem otomasyon yoluyla hem planlama süreci boyunca birçok paydaşın etkileşimini desteklemesi • Mevcut fiziksel dünya (şehir) ve dijital ikizi bir kentsel mobilite planlaması bağlamında senkronize
ÇİN: Pekin, Guangzhou, Şangay, Chongqing ve Zhengzhou	Sanayi bölgelerinin gelişimini teşvik etmek ve kamu hizmet alanlarını iyileştirmek amacıyla teknolojik yenilikleri desteklerken vatandaşların alt yapı hizmetlerine daha etkin ve verimli bir şekilde bağlanmasını sağlamayı amaçlamaktadır.	• Çin şehirlerindeki yönetim yapılaşmasının hiyerarşik bir model göstermesi • Çin'deki dört şehirlerde de vatandaş katılımı için etkili ve sistematik mekanizmalara ihtiyaçlarının giderilmesi • Zhengzhou büyük veri merkezleri oluşturarak, hızlı ve hazır bir bilgi altyapısı sistemi inşa etmeyi, şehir ve kırsal planlamayı ve şehir yönetimini iyileştirmeyi, modern endüstriyi, sürdürülebilir bir çevreyi ve kültürü teşvik etmeyi hedeflemesi
ABD: San Jose, Columbus, Austin ve New York	Hizmet odaklı teknolojik girişimleri ile sensör tabanlı dijital alt yapı aracılığıyla çevre ve kamu güvenliği gibi hizmetleri kalitesini artırmayı, doğal kaynakların sürdürülebilirliğini sağlamayı, ulaşım, su, atık yönetimi gibi alanları iyileştirip açık veri portallarıyla şeffaflığı teşvik etmeyi amaçlamaktadır.	• Dört ABD şehri de katılımcı bir yönetim yapısına sahip olması • Kullanılan yapay zeka teknolojileriyle birlikte; San Jose, performans odaklı ve şeffaf bir organizasyonu teşvik etmeyi, diğer paydaşlarla ortak olmayı, Columbus liderlikten, ortaklarla iş birliğinden ve yeniliğin teşvik edilmesini hedeflemesi

Kent planlamasında yapay zeka teknolojileri kullanılarak uygulanan uygulamaların akıllı yönetim çerçevesinde kazanımları incelendiğinde; akıllı yönetim yaklaşımlarının kent planlamasına olan katkı ve yansımaları açıkça ortaya çıkmaktadır. Yapay zeka ve büyük veri teknolojileriyle desteklenen çalışmalar aracılığıyla kent planlamasında sürdürülebilirliği teşvik eden, kentte oluşan sorunların giderilme faaliyetleri sayesinde kent sakinlerinin yaşam kalitesini arttırmayı ve karar alma süreçlerini daha şeffaf bir hale getirmeyi hedeflemektedir. Açık veri portalları, dijital ikiz modelleri ve sensör tabanlı altyapılar gibi yenilikçi çözümler, kent sakinlerinin katılımını güçlendirerek daha iletişimli, esnek ve demokratik bir şehir yönetimine fayda sağlamadığı görülmektedir.

Yine yapılan araştırma ve incelemeler neticesinde yapay zeka teknolojilerinin uygulandığı çalışmalar kapsamında akıllı şehirlerde en çok kullanılan yapay zeka uygulamasının başında Büyük Veri teknolojisinin olduğu görülmektedir. 7 çalışmanın 6 tanesinde büyük veri teknolojisinden yararlanılmış olup 4 tanesinde Açık Veri, 3 tanesinde ise Nesnelerin İnterneti, Dijital İkizler, Bulut Bilişim Teknolojisi, Derin Öğrenme Platformları olduğu tespit edilmiştir. Uygulamalarda benimsenen akıllı yönetim bileşenlerinden ise en çok Katılımcı Karar Verme ve Kamu ve Sosyal Hizmetler gelmekte olup ardından Şeffaf Yönetişim ile birlikte Politik ve Stratejik Perspektifler bileşeninin ön planda olduğu görülmektedir (Tablo 2).

Tablo 2 – Kullanılan Yapay Zeka Teknolojilerinin Akıllı Yönetişim Entegrasyonu

	Kullanılan Yapay Zeka Teknolojisi										Akıllı Yönetişim Bileşenleri			
	Büyük Veri	Nesnelerin İnterneti	Açık Veri	Dijital İkizler	Makine Öğrenimi	Derin Öğrenme	Bulut Bilişim Teknolojisi	Otomasyon	Biyometri	Doğal Dil Üretimi	Katılımcı Karar Verme	Kamu ve sosyal hizmetler	Şeffaf Yönetişim	Politik ve Stratejik Perspektifler
ÇİN, Hangzhou ‘City Brain’ Projesi	+					+	+				+	+	+	
HOLLANDA, Amsterdam ‘Akıllı Şehir’	+		+								+	+		+
BREZİLYA, Ceará	+		+			+	+		+	+	+	+	+	
MALEZYA, Selangor	+	+			+	+						+		+
NORVEÇ, Alesund			+	+	+			+			+	+	+	+
ÇİN: Pekin, Guangzhou, Şangay, Chongqing ve Zhengzhou	+	+		+			+				+			+
ABD: San Jose, Columbus, Austin ve New York	+	+	+	+							+	+	+	+
	6	3	4	3	2	3	3	1	1	1	6	6	4	5

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çalışmada akıllı şehirlerde kent planlaması alanında kullanılan yapay zeka teknolojileri ile yapay zeka teknolojilerinin uygulama alanlarını inceleyip bu alanları akıllı kent bileşeni olan akıllı yönetim çerçevesinde incelemek ve değerlendirmek amaçlanmaktadır. Nitel bir yöntemle oluşturulan bu çalışmada öncelikle akıllı kent kavramı, akıllı kentlerin bileşenleri özelinde akıllı yönetişimin bileşenleri detaylıca açıklanmış daha sonra yapay zeka kavramı ile birlikte kent planlamada kullanılan yapay zeka uygulamaları incelenerek çalışmanın temelleri oluşturulmuştur. Ardından akıllı kentlerde yapay zeka teknolojileriyle birlikte oluşturulan uygulama alanları Dünya’da uygulanmış olan 7 çalışma üzerinden akıllı yönetim bileşenleri olarak belirlenen katılımcı karar verme, kamu ve sosyal hizmetler, şeffaf yönetim, politik ve stratejik perspektifler çerçevesinde incelenip değerlendirilmiştir.

Çalışmada incelenen uygulamaların akıllı yönetim çerçevesinde kent ve kentli özelinde kazanımları incelendiğinde; akıllı yönetim modeline ve kent planlama süreçlerine son derece katkıda bulunduğu gözlemlenmektedir. Kentlerin ulaşım, çevre yönetimi, sanayi, iş ve kamusal hizmet gibi temel alanlarında yapay zeka teknolojileriyle desteklenen uygulamalar kent sakinlerinin yaşamını sürdürülebilir hale getirmeye ve hayat kalitelerini teşvik etmeyi hedeflemektedir. Ayrıca sadece sorunları üzerinden değil geliştirilebilir iş, sanayi gibi birçok alanda da ön plana çıkmaktadır. Hem kentlinin birbirine ulaştığı hem kentlinin ihtiyaçlarına ulaşıp çözümlerin üretildiği, yenilikçi çözümler ile çevre kalitesini arttırmaya yönelik çalışmalarının bulunduğu teknolojik gelişmeler; özellikle dijital ikiz modeli ve sensör tabanlı uygulamalar ile şehir planlamada her koşula uygun alternatif senaryolar oluşturmayı, vatandaşın mevcut faaliyetlere katılımını sağlamayı ve karar alma süreçlerini daha şeffaf ve veri odaklı bir şekilde yürütmeyi mümkün kılmaktadır. Bununla birlikte açık veri portalları gibi teknolojiler katılımı teşvik ederken çevresel sürdürülebilirliği ve kamusal memnuniyeti odak noktasına alarak kent ve kent sakinleri arasında daha entegre ve kapsayıcı şehir yönetimi modelinin temellerini oluşturmaktadır.

Akıllı yönetişime yapay zeka teknolojilerinin entegre edilmesiyle birlikte akıllı kentlerin sosyal ve kamusal hizmetlerinde yenilikçi bir dönüşüm gözlemlenmektedir. Kent planlama süreçlerinde yapay zeka teknolojilerinin kullanımı, kent sakinlerinin kentsel aktivite ve konulara karşı katılımını arttıran çözümler, projeler ve platformlar sunarken kapsayıcılığı ön planda tutmaktadır. Bu kapsamda çalışmada incelenen 7 uygulamada kullanılan teknolojiler son derece kapsayıcı ve temel ihtiyaçlara hizmet odaklı yaklaşmaktadır. Birçok farklı coğrafyada uygulandığı gözlemlenen yapay zeka temelli uygulamalar son yıllarda varlığını oldukça arttırmaktadır. Çalışmalardan 6 tanesinde yapay zeka uygulamalarının temellerini oluşturan Büyük Veri Teknolojisi gelmekte olup Açık Veri, Nesnelerin İnterneti, Dijital İkizler, Bulut Bilişim Teknolojisi, Derin Öğrenme Platformları onu takip eden diğer teknolojiler tespit edilmiştir. Halk üzerindeki güvenlik gizlilik vs. gibi endişeleri göz ardı etmemek koşuluyla incelenen uygulamalar kent planlama ve yönetim kapsamında hayat kalitesini artıran, hayatı kolaylaştıran, hükümet ile vatandaşın etkileşimini artıran, ulusal ölçekte birçok şehir ve ülkeye uyarlanabilir ve güncellenebilir olması sayesinde geleceğe ışık tutması kaçınılmazdır.

Son olarak yapay zeka teknolojilerinin çalışmanın temel başlığı olan akıllı yönetim süreçlerine olan katkısı, yalnızca fiziki anlamda teknik çözümler sunmakla kalmayıp bireylerle birebir teması sağlayan karar alma süreçlerinde daimi destecisi olmasıyla ön plana çıkmaktadır. İncelenen uygulamalardaki temel kazanımlar da göstermektedir ki; yapay zeka teknolojileri akıllı yönetişimin başta katılımcı karar verme bileşeni ile kamu ve sosyal hizmetler bileşeni olmak üzere tüm bileşenlerinde etkili bir şekilde kullanılmaktadır. Büyük veri analitiği, makine öğrenimi ve doğal dil işleme gibi teknolojiler, kent sakinlerinin çevrimiçi olarak görüş ve ihtiyaçlarını doğrudan iletmesine ve aynı doğrultuda anlamaya yönelik araçlar sunmasına olanak tanıyarak demokratik ve şeffaf bir yönetim modeli çerçevesinde karar alma süreçlerinin önünü açmaktadır. Kent ile kent sakinleri arasındaki iletişimi güçlendiren akıllı sistemler yönetim süreçlerinde merkezi bir rol oynamaktadır. Katılım süreçlerini güçlendiren bu teknolojiler kent sakinlerinden geri bildirim toplama, toplanan verileri analiz etme ve analizlerin sonucunda çözüm üretme yetenekleri sayesinde hem yönetimin hem kentsel faaliyetlerin ihtiyaçlara cevap veren bir hizmet anlayışıyla hareket etmelerinde önem kazanmaktadır. Sonuç olarak, yapay zeka uygulamalarının, mekânsal analizden kamu katılımına kadar geniş bir yelpazede kentlerin daha etkili ve sürdürülebilir şekilde yönetilmesine olanak sunduğu değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

Albino, V., Berardi, U., Dangelico R. M., (2015), Smart Cities: Definitions, Dimensions, Performance, and Initiatives. *Journal of Urban Technology*, 22:1, 3-21

Allam, Z., & Dhunny, Z. A (2019). On Big Data, Artificial Intelligence And Smart Cities. *Cities*, 89, 80-91.

Bibri, S. E., & Krogstie, J (2016). Big Data And Context-aware Computing Applications For Smart Sustainable Cities. 2016-researchgate. Net.

Caprotti, F., & Liu, D (2022). Platform Urbanism And The Chinese Smart City: The Co-production And Territorialisation Of Hangzhou City Brain. *Geojournal*, 87(3), 1559-1573.

Caragliu, A., Del Bo, C., & Nijkamp, P (2011). Smart Cities In Europe. *Journal Of Urban Technology*, 18(2), 65-82.

Cearley, D., Burke, B., Searle, S., & Walker, M. J (2016). Top 10 Strategic Technology Trends For 2018. *The Top*, 10, 1-246.

Çelikyay, H. H. (2017), İstanbul Perspektifinden Akıllı Şehirlere Bakış: Şehirleri Akıllı Kılan Sadece Teknoloji Mi? *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 505-512.

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, (2019), “Akıllı Şehirler Beyaz Bülteni”

EIB, U. (2017). Assessment methodology for smart city projects–application to the Mediterranean region (ASCIMER).

Elvan, L. (2017), “Akıllı Şehirler: Lüks Değil İhtiyaç”, *İTÜ Vakıf Dergisi*, S.77, ss.6-10.

Furtado, L. S., Da Silva, T. L. C., Ferreira, M. G. F., De Macedo, J. A. F., & Cavalcanti, J. K. D. M. L (2023). A Framework For Digital Transformation Towards Smart Governance: Using Big Data Tools To Target Sdgs İn Ceará, Brazil. *Journal Of Urban Management*, 12(1), 74-87.

Giffinger, R., Fertner, C., Kramar, H., & Meijers, E (2007). City-ranking Of European Medium-sized Cities. *Cent. Reg. Sci. Vienna UT*, 1-12

Giffinger, R., (2007), Smart Cities- Ranking of European medium-sized cities, Centre of Regional Science, Vienna UT. 28p. Doi: 10.1080/17535069.2010.524420

Giffinger, R., Kramar, H., Milanović, N.P. & Strohmayer, F. (2014), “Smart City Profiles”, *PLEECPlanning for Energy Efficient Cities, Deliverable 2.1 Part 1 s. 2-6*.

Gottdiener, M. (2001) *The Theming of America: American Dreams, Media Fantasies, and Themed Environment*, Second Edition, Boulder, Westview Press

Gil-Garcia, J. R., Zhang, J., & Puron-Cid, G. (2016). Conceptualizing smartness in government: An integrative and multi-dimensional view. *Government Information Quarterly*, 33(3), 524-534.

Gökşen, H. (2024). Sürdürülebilirlik Perspektifinde Akıllı Kentlerde Akıllı Yönetişim Uygulamalarının Rolü ve İnsani Gelişime Etkisi. *Kent Akademisi*, 17(Sürdürülebilir İnsani Kalkınma ve Kent), 174-194.

Herath, H. M. K. K. M. B., & Mittal, M (2022). Adoption Of Artificial Intelligence In Smart Cities: A Comprehensive Review. *International Journal Of Information Management Data Insights*, 2(1), 100076.

Hu, Q., & Zheng, Y (2021). Smart City Initiatives: A Comparative Study Of American And Chinese Cities. *Journal Of Urban Affairs*, 43(4), 504-525.

Jiang, H., Geertman, S., & Witte, P (2023). The Contextualization Of Smart City Technologies: An International Comparison. *Journal Of Urban Management*, 12(1), 33-43.

Karli, R. G. Ö., & Açiksöz, S (2021). Akıllı Kent Yönetişimi Ve Yaşayan Laboratuvarlar. *Stratejik Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 335-350.

Kazancı, G (2019). İklim Değişikliğine Uyum Kapsamında Akıllı Kentlerin Rolü: Muğla Metropoliten Alanı Üzerine Bir Değerlendirme (Master's Thesis, Fen Bilimleri Enstitüsü).

Major, P., Torres, R., Amundsen, A., & Stadsnes, P (2022). On The Use Of Graphical Digital Twins For Urban Planning Of Mobility Projects: A Case Study From A New District In Ålesund, Norway. In *Proceedings Of The 36th ECMS International Conference On Modelling And Simulation ECMS 2022*.

Neirotti, P., De Marco, A., Cagliano, A. C., Mangano, G. ve Scorrano, F. (2014). Trends in smart city initiatives: some stylised facts, *Cities*, 38, 25-36.

Neo, E. X., Hasikin, K., Lai, K. W., Mokhtar, M. I., Azizan, M. M., Hizaddin, H. F., & Razak, S. A (2023). Artificial Intelligence-assisted Air Quality Monitoring For Smart City Management. *Peerj Computer Science*, 9, E1306.

Netheti, G. S., Shrivastava, A. K., & Shukla, R. (2015). Analysis of e-governance services for effective communication to citizens in Odisha state. *International Research Journal of Engineering and Technology*, 2(2).

Oecd (2002) *Regulation Policies In Oecd Countries From Intervention To Regulatory Governance*, Paris

Örselli, E., & Akbay, C (2019). Teknoloji ve Kent Yaşamında Dönüşüm: Akıllı Kentler. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 2(1), 228-241.

Pereira, G. V., Parycek, P., Falco, E., & Kleinhans, R (2018). Smart Governance In The Context Of Smart Cities: A Literature Review. *Information Polity*, 23(2), 143-162.

Scholl, H. J., & Scholl, M. C. (2014). Smart governance: A roadmap for research and practice. IConference 2014 proceedings.

Yigitcanlar, T., Kankanamge, N., Regona, M., Ruiz Maldonado, A., Rowan, B., Ryu, A., ... & Li, R. Y. M (2020). Artificial Intelligence Technologies And Related Urban Planning And Development Concepts: How Are They Perceived And Utilized In Australia?. Journal Of Open Innovation: Technology, Market, And Complexity, 6(4), 187.

Yigitcanlar, T., Butler, L., Windle, E., Desouza, K. C., Mehmood, R., & Corchado, J. M (2020). Can Building “Artificially Intelligent Cities” Safeguard Humanity From Natural Disasters, Pandemics, And Other Catastrophes? An Urban Scholar’s Perspective. Sensors, 20(10), 2988.

Yigitcanlar, T., Desouza, K. C., Butler, L., & Roozkhosh, F (2020). Contributions And Risks Of Artificial Intelligence (AI) In Building Smarter Cities: Insights From A Systematic Review Of The Literature. Energies, 13(6), 1473.

Wah, B. W., Huang, T. S., Joshi, A. K., Moldovan, D., Aloimonos, J., Bajcsy, R. K., ... & Weems, C (1993). Report On Workshop On High Performance Computing And Communications For Grand Challenge Applications: Computer Vision, Speech And Natural Language Processing, And Artificial Intelligence. IEEE Transactions On Knowledge And Data Engineering, 5(1), 138-154.

Wang, L., Chen, X., Xia, Y., Jiang, L., Ye, J., Hou, T., ... & Yu, S (2022). Operational Data-driven Intelligent Modelling And Visualization System For Real-world, On-road Vehicle Emissions—a Case Study In Hangzhou City, China. Sustainability, 14(9), 5434.

İnternet Kaynakları

URL-1: <https://amsterdamsmartcity.com/> (Erişim tarihi: 06.12.24)

URL-2: https://ars.els-cdn.com/content/image/1-s2.0-S2226585623000031-gr3_lrg.jpg (Erişim tarihi: 07.12.24)

ERCÜMENT EKREM'İN GAZETE SAYFALARINDA KALAN BİR TEFRİKASI: HACC-I EKBER

Tuğba ÖZEN¹

Abstract

Ercüment Ekrem Talu is one of the writers of the Republican period who is known for his books in the genres of novel, story, theatre, memoir, newspaper article and essay in Turkish literature. Ercüment Ekrem, who was involved in the press life during the Second Constitutional Monarchy years, published his literary texts in the newspapers and magazines he worked for, on the one hand, and on the other hand, he wrote articles on the actual issues of his era. As well as his works published as books, there are many of his writings that remain in the pages of newspapers and magazines. One of these articles was published in Son Posta newspaper between 29 September and 3 October 1949 under the title 'Hac-ı Ekber' under the subtitle 'Feraizinden İslam'. In this series of five articles, Ercüment Ekrem described the preparations, prayers, holy places visited, the difficulties encountered, and the socio-economic situation of the region from the beginning to the end of the pilgrimage in the entirety of a pilgrimage guide. Ercüment Ekrem's 'Hac-ı Ekber' is important in three ways. The first of these is that a name who made a name for himself in Turkish literature with his novels and stories, and who left his mark on the press life of his era, wrote a text about the pilgrimage. The second one is that it has a historical aspect and sheds light on how the pilgrimage was performed about seventy years ago by bearing witness to the year in which it was written. The third is related to the developments in the triangle of politics, press and religious life. Namely, the governments of the Single Party period after the Republic rejected the people's requests for Hajj worship on the grounds of the economic situation. However, after the transition to a multi-party system in 1946, pilgrimage was liberalised, and in 1947, permission was granted for collective pilgrimage. This political development in religious life in Turkey opened the door for the press to cover the pilgrimage. Therefore, the Hajj commentary written by Ercüment Ekrem is a pioneering article published on this occasion. This study will bring to light an article of Ercüment Ekrem that remained in the pages of the newspaper. In addition, by explaining how the pilgrimage was performed in the 1940s, it will provide an opportunity to make a comparison between the past and the present of the pilgrimage.

Keywords: Ercüment Ekrem, Press, Religious Life, Pilgrimage, Worship

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslam Tarihi ve Sanatları, tugbaozen@aybu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7786-6193

GİRİŞ

Ercüment Ekrem Talu, II. Meşrutiyet yıllarında başladığı yazarlık hayatını 1950'lere kadar sürdürmüştür, Türk edebiyatında başta roman ve hikâye olmak üzere çeşitli edebî türlerde eserler vermiştir. Yazarlık hayatı müddetince devrinin neredeyse her gazete ve dergisinde gerek edebî tefrikaları gerek deneme ve fıkralarıyla boy gösteren Ercüment Ekrem, 1910 yılında *İkdam* gazetesinde gazeteciliğe başlamıştır (Karaca, 1993: 19). II. Meşrutiyet yıllarında *İkdam*'ın yanı sıra *Tercüman-ı Hakikat*, *Resimli Kitap*, *Musavver Hale*, *Ümmet*, *Donanma* gibi süreli yayınlarda, Mütareke ve Millî Mücadele yıllarında *Vakit*, *İleri*, *Dersaadet*, *İkdam*, *Vatan*, *İnci*, *Alay*, *Güleryüz*, *Yarın* gibi gazete ve dergilerde yayın faaliyetlerini sürdürmüştür (Karaca, 1993: 19-27). Cumhuriyet'ten sonra *Akbaba* mizah mecmuasıyla birlikte *Güneş*, *Resimli Ay*, *Muhit*, *Asrî Türkiye Mecmuası*, *Yedigün*, *Yarım Ay* gibi dergilerde hikâye ve hatıra türündeki yazılarına yer veren Ercüment Ekrem, aynı zamanda *İkdam*, *Vakit*, *Cumhuriyet*, *Son Posta*, *Tan*, *Anadolu* ve *Yeni Sabah* gazetelerinde romanlarını tefrika edip günlük fıkralar kaleme almıştır (Karaca, 1993: 30-39).

Ercüment Ekrem, 1949 yılında *Son Posta* gazetesinin yazarları arasındadır. Bu gazetede 29 Eylül-3 Ekim 1949 tarihleri arasında "İslâm'ın Feraizinden" üst başlığında, "Hacc-ı Ekber" başlığı altında beş tefrikalık bir yazı serisi yayımlamıştır. Kendisiyle ilgili hazırlanan bibliyografyalarda (Karaca, 1993: 593-675; Tarım, 1990: 245-309) yer almayan bu yazı serisinde Ercüment Ekrem, Türkiye'de hac ibadetinin başlangıcından sonuna kadar geçen süreçte yapılan hazırlıkları, ibadetleri, ziyaret edilen kutsal mekânları, karşılaşılan zorlukları, bölgenin sosyo-ekonomik durumunu bir bütün halinde anlatmıştır.

Ercüment Ekrem'in "Hacc-ı Ekber" tefrikası, üç yönden önemlidir. Bunlardan birincisi, Türk edebiyatında roman ve hikâyeleriyle adından söz ettirmiş, devrinin basın hayatına damga vurmuş bir ismin hac ibadetiyle ilgili metin yazmasıdır. İkincisi, tefrikanın tarihî bir yanının olması, yazıldığı yılın tanıklığını yaparak hac ibadetinin yaklaşık yetmiş yıl önce nasıl icra edildiğine ışık tutmasıdır. Üçüncüsü ise tefrika tarihi itibarıyla siyaset, basın ve dinî hayat üçgenindeki gelişmelerle ilgilidir. Şöyle ki, Cumhuriyet'ten sonra Tek Parti dönemindeki hükümetler ekonomik durumu ileri sürerek halkın hac ibadetiyle ilgili isteklerini geri çevirmişlerdir. Ancak 1946'da çok partili sisteme geçildikten sonra hacca gidiş serbest bırakılmış, 1947 yılında ise toplu halde hacca gidiş izni çıkmıştır (Güran, 1996: 408). Türkiye'de dinî hayata yönelik bu siyasî gelişme beraberinde basının hac ibadetini sayfalarına taşımasına kapı aralamıştır.

Ali Ulvi Dönmez'in *Sebilürreşad* mecmuasında 1 Mayıs-15 Eylül 1949 tarihleri arasında on beş tefrika olarak kaleme aldığı "Haccın İfası İçin Elzem Bilgiler" başlıklı tefrikası, hac ibadetinin nasıl gerçekleştirileceğine yönelik basında yer alan öncü metinlerdendir. Dönmez, "Hac farizesinin ifası için elzem olan bilgiler hakkında hacca gidecek Müslüman kardeşlerim için bazı şeyler yazdım. Şimdiye kadar bu mevzuda yazılan yazılar bugünkü ihtiyacı tatmin etmiyordu. Çünkü araya otuz sene kadar bir fasıla girmiş, seyahat şartları, idare şekilleri tamamen değişmişti." (Dönmez, 1 Mayıs 1948: 8) şeklinde bir açıklama yaparak bir ihtiyaca cevap verdiğinin altını çizmiştir. Dönmez'in bu tefrikası, Ercüment Ekrem'in "Hacc-ı Ekber" tefrikası için de oldukça önemlidir. Zira Ercüment Ekrem, bu tefrikayı kaleme almak için Arabistan topraklarına gitmemiştir. Bir gezi yazısı olmayan ve kendi gözlemlerine dayanmayan bu tefrikayı yazmak için "Ali Ulvi Bey'in yazılarından geniş ölçüde faydalandı[ğın]" (Talu, 3 Ekim 1949: 4) ifade etmiştir. Bahsi geçen faydalanmaya rağmen bir roman ve hikâye yazarı olan Ercüment Ekrem'in hacla ilgili bu yazı dizisini kaleme alması hem

geniş bir okur kitlesine hitap etmesine imkân sağlamış hem de dilin kullanımı hususunda metne edebî bir yön katmıştır.

HACC-I EKBER TEFRİKASININ İÇERİĞİ

Ercüment Ekrem, ilk tefrikasının başında, “bu hafta Beytullah dediğimiz mübarek yerde dünyanın her bucağından on binlerce Müslüman Hac farizesini ifaya hazırlanıyorlar” (Talu, 29 Eylül 1949: 4) diyerek güncel bir mesele hakkında yazdığını belirtir. Hac ibadetinin gerçekleştiği süreçte Türkiye’deki okuyucuları bilgilendirme amacı güden metinde yazarın amacı, “Haccın ne demek olduğunu, ne gibi şartlar altında nasıl ifa edildiğini açıklamaya çalışmaktan ibarettir.” (Talu, 29 Eylül 1949: 4).

Ercüment Ekrem, ilk olarak Hac ibadetinin önemini anlatmakla başlar. İslâm’ın şartları içinde yerine getirilmesi en güç olanın hac ibadeti olduğunu söyler. Onun için Allah’ın gücü yetmeyen kuluna bu ibadeti şart koşmadığını; hacca gidecek olandan vücut sıhhatini, mal genişliğini ve yolların emniyetini şart koştüğünü dile getirir.

Ercüment Ekrem, “Namaz küçük Hac addedildiğinden Mekke ve Medine ziyaretlerine Hacc-ı Ekber” (Talu, 29 Eylül 1949: 4) dendiğini söyler. Bu ibadeti gerçekleştireceklerin daha önceden hem maddi hem de manevi birtakım hazırlıklarda bulunması gerektiğini belirtir. Manevi hazırlıklar olarak, “din kitaplarında kayıtlı olduğuna göre kalmış oruçlarını kaza etmek, yemin kefareti varsa vermek, zekatını tam olarak ödememişse ödemek, hiç kimseye borç bırakmamak, küskün bulunduğu kimseler varsa onlarla barışıp gönüllerini almak ve namazla, niyazla ruhunu ve kalbini Cenabıhakk’a tevcih etmektir.” (Talu, 29 Eylül 1949: 4) Maddi hazırlıklar ise uzun bir yolcuğu kolaylaştıracak her türlü eşyayı yanında bulundurmaktan ibarettir: “Bunlar arasında ihram için iki parça hamam havlusu, birkaç metre patiska, bir beyaz şemsiye, bir cibinlik unutulmamalıdır.” (Talu, 29 Eylül 1949: 4)

Ercüment Ekrem, 1949 yılında Hacca gitmek için üç yol olduğu bilgisini verir. Bunlardan ilki, Suriye- Filistin-Ürdün üzerinden geçen kara yoludur. İkincisi, Süveyş Kanalı’ndan geçen ve Cidde’ye ulaştıran deniz yoludur. Üçüncüsü ise hava yoludur. Ercüment Ekrem, II. Abdülhamid döneminde Medine’ye kadar uzatılan demiryolunun I. Dünya Savaşı’nda bedevi Araplar tarafından tahrip edildiği için hâlâ kullanılmadığını ifade eder. Çölü kamyonlarla aşmanın bir hayli zor olduğu için deniz ve hava yollarının kolaylık ve rahatlık bakımından tercih edildiğini belirtir (Talu, 29 Eylül 1949: 4).

Ercüment Ekrem, daha sonra Hacc-ı Kıran, Hacc-ı Tematü ve Hacc-ı İfrad olmak üzere hac ibadetinin üç türüsünden söz eder. Bunlardan herhangi birine niyet eden hacı adayının Mekke’ye girebilmek için mikat denilen toplantı yerinde mutlaka ihrama bürünmesi gerektiğini söyler. Mekke’ye deniz yoluyla gidenlerin mikatı, Kızıldeniz sahilinde bir köydür: “Vapur buraya yaklaşınca haber verir. Bu işaret üzerine elbiseler çıkarılarak bohçaya konur ve ihrama girilir. İhrama girmeden önce boy abdesti almak sünnettir.” (Talu, 30 Eylül 1949: 4) Mekke’ye havadan gidenler uçağa girerken ihrama bürünürler. Denizden de havadan da gidenler, Hicaz toprağına ilk önce Cidde’de ayak basarlar. Ercüment Ekrem’in verdiği bilgiye göre Kızıldeniz üzerinde bir liman şehri olan Cidde şehrinde rıhtım tesisatı olmadığı gibi suları da epeyce sığdır. Bu yüzden gemiler uzakta demirlemek zorunda kalır ve hacılar zenbuk denilen sandallarla karaya çıkmak zorunda kalırlar:

Ercüment Ekrem, yazısının devamında Cidde’nin iklimi ve şehir yapısı hakkında bilgi verir. Ona göre Cidde’ye inen yolcu, kış aylarında dahi hava sıcaklığının 37-38 derecede olduğunu görünce ihrama girmenin neden farz olduğunu anlamakta gecikmez. Diğer taraftan şehirde altına sığınıp gölgelenecek bir ağaç da yoktur. Sokaklar genellikle dardır ve evler de

sıkışktır. Bununla beraber Suudi Arabistan Hükümeti Cidde'yi "yazlık payitaht" (Talu, 30 Eylül 1949: 4) edinmiştir, şehrin imarıyla meşgul olmaktadır. Nitekim bütün yabancı elçilikler de Cidde'ye yerleşmiştir. Bunlar arasında en güzel binalardan biri de Türkiye elçiliğine aittir.

Cidde'ye ulaşan hacı kabileleri önce baş delil adı verilen rehberin yanına götürülür. Birkaç dil bilen bu zat, hacıları genellikle kendi dillerinde sorguya çekip doğduğu yere göre daha önceden hazırlanmış delillerin/rehberlerin birine yönlendirir. Zira "o hay u huy içerisinde vasıta bulmak, konacak yer bulmak" (Talu, 30 Eylül 1949: 4) zor olduğu için delilsiz hac ibadetinin yapılması mümkün değildir. Delil, kendisine yönlendirilen hacı adaylarını kendi dairesine götürüp onları ağırlar, Mekke'ye götürecek vasıtayı temin eder ve ertesi gün yola çıkarılır.

Her hacı aday, daha Cidde'de iken, delil aracılığıyla Hicaz Hükümeti'ne "Rüsumu mukarrere" adı altında bir tür vergi ödemek zorundadır. Hacı adaylarına Hicaz dâhilinde serbestçe gezebilmeleri için Bitaka denilen iki yapraklık bir vesika verilir. Bu vesikada hacının hüviyeti, pasaport numarası ve Mekke'deki delilin adı yazılıdır. Bitaka talep edildiği takdirde gösterilmelidir. Pasaportlar ise daha önce Cidde'de baş delil tarafından toplanmıştır; hac ibadeti tamamlandıktan sonra sahiplerine geri verilmek üzere Mekke'deki delile gönderilmiştir (Talu, 30 Eylül 1949: 4).

Ercüment Ekrem, Cidde'den Mekke'ye taksi, kamyon, otomobil ve deve ile gidildiği bilgisini verir. Ulaşım işleri "Şirketü'l-Arabiye" adında bir şirket tarafından muntazam bir şekilde sağlanmaktadır. Taşıtlara yerleşen yolcular, "Lebbeyk" sedalarıyla asfalt yolda sıralanırlar. Cidde ile Mekke arası 73 kilometredir. Yolun iki tarafında ince kumlarla örtülü tepelikler, sert rüzgar estiği zaman yolu kapamaktadır. Bu yüzden kumları süpürmek üzere yer yer makineli ekipler konuşlanmıştır. Normal şartlarda motorlu araçlar ile bu mesafe iki saatte kat edilmektedir. Cidde-Mekke arasındaki yol üzerinde dört karakol vardır; bunların önünde durup "bitaka"ları göstermek zorunludur.

Hacılar, Mekke'nin girişine vardıklarında bir daha dururlar: "Şehir, dağ tepelerine konmuş kat kat evleriyle, ziyaretçilerinin üzerinde derhal tesir yapar." (Talu, 30 Eylül 1949: 4) Şehrin girişinde hazır bekleyen sakalar, hacılara ilk zenzem suyunu burada sunarlar. Daha sonra hacılar Mekke'de yerleştirilmek üzere delil eşliğinde götürülürler. Ercüment Ekrem, Mekke evleri ve sokakları hakkında şöyle bilgi verir:

"Mekke evleri o surette yapılmıştır ki başka başka odalarda oturanlar, girip çıkarken birbirlerini katiyen görmezler. Pençelerin kanadı yoktur. Yalnız günün ışığına ve ısıcağına maruz taraflarda panjur vardır. Zaten evin kalın duvarları ısıcağın içeriye nüfuz etmesine mani olur.

Mekke sokakları ufak bir otomobilin ancak sığabileceği kadar dar, fakat kaldırım döşelidir.

Her yıl akın akın eden on binlerce hacının barınabilmeleri için binalar çoğaltılmış olup bunların çoğu dörder, beşer katlıdır." (Talu, 30 Eylül 1949: 4).

Delil, misafirlerine yemek ve çay ikram eder; bir süre hacı adaylarının yol yorgunluğu çıkarılır. Sonra delilin rehberliğinden hacı adayları Harem-i Şerif'e götürülür. Yol boyunca Lebbeyk'ten başlayarak okuduğu dualar tekrar edilir. Hacı adayları, Harem-i Şerif'in Umre kapısından içeriye yalınayak girerler. Kapıdan içeri girip Beytullah'ı görünce Kabe'yi selamlarlar, yine delilin okuduğu duaları tekrar ederler.

“Bundan sonra delil önde, hacılar onun peşinde Kabe-i Muazzama’ya kadar uzanan yoldan yürür, eski Babüsselam yani ‘Selam Kapısı’ndan, tavafin başlangıç yeri olan Mültezim mevkiinde dua ederek, Hacerülesved istilam edilir ve akabinde Kabe sola alınarak tavafa başlarlar. (...) Kâbe’nin etrafı yedi defa dolaşılır. İlk üç defasında mümkün olursa koşarak adımlarla gitmek sünnettir. Bu esnada sağ kol ihramdan dışarıya çıkarılır ve ihramın bir ucu sol omuzdan atılır. Buna iztica derler. Bunları da delil tekrar ettirir.

Her devrin ayrı duası vardır.

Tavaf bitince yine başlangıç noktasından çıkılarak İbrahim (A.S.)’in makamı yanında iki rik’at tavaf namazı kılınır. Ondan sonra da zemzem kuyusunun başına gidilir, ya bizzat çekip yahut da sakalardan satın alınarak mübarek sudan içilir.” (Talu, 30 Eylül 1949: 4).

Ercüment Ekrem, tavaf bitip zemzem suları içildikten sonra hacıların Safa ile Merve arasında yedi defa say yaptıklarının bilgisini verir. Merve’de son bulan saydan sonra berbere gidip saç kestirmek sünnettir. Onun için Merve’de yol üzerinde iki keçeli berber dükkânları mevcuttur (Talu, 1 Ekim 1949: 4).

Ercüment Ekrem’in verdiği bilgiye göre temettü hacıları için say merasiminden sonra Mekke’de geçirilecek beş altı günlük boş bir zaman kalır. Bu süreçte hacılar Kabe’de sabah namazlarını kılıp tavaf ederler. Sabah tavafindan sonra Harem-i Şerif’in kapılarından çıkışlar başlar. Halk genellikle, yirmi dört kapıdan kahvelere ve çarşıya açılan Babüsselam ve Babiciya kapılarından çıkarlar. Sütçü ve salepçi dükkânlarının içi ve önü mahşeri bir kalabalığa döner. O saatte çarşyı dolduran kalabalığın arasında yürümek bir hayli zordur. Odaya gelindiğinde “yapacak başka bir şey olmadığından” uyunur. Öğleye kadar süren uykunun ardından Harem-i Şerif’e namaza gidilir. Öğle vakti Harem fazla kalabalık değildir. Çünkü sıcağa tahammül edemeyenler, sağlığı yerinde olmayanlar, yaşlılar odalarında kalmayı tercih ederler. Harem’de kılınan namazdan sonra yemek saatidir. Mekke’ye tedarikli gelenler getirdikleri yiyecekleri odalarında hazırlayıp yerler. Tedariksiz bulunanlar ise karınlarını doyuracak yer ararlar: “Tedariksiz bulunanlar için karın doyuracak yer ve şey bulmak epeyce zordur. Birçok kimseler ekmek, hurma ve zeytin gibi kuru gıdalarla avunmaya mecbur olurlar.” (Talu, 1 Ekim 1949: 4).

Ercüment Ekrem’in verdiği bilgiye göre Mekke-i Mükerrreme’nin en serin yeri Ciyad kahveleridir. Hacılar günün sıcak saatlerini burada, nefis, kokulu, Yemen kahvesi yahut da naneli, karanfilli çay içmekle geçirirler. Hurma lifinden örülmüş peykelerin üstünde uyuyanlar da bulunur. Fakat burası otomobillerin geçit yeri olduğundan korna ve klakson seslerinden insanı rahatsız eden bir yanı da vardır. İkinci vakti kahveler boşalır, çarşı da tenhalaşır. Müezzinler henüz şerefelerde görünmezken cemaat abdestini tazeleyip Harem’e doğru akın etmeye başlar. Gusül ve abdest için hem Ciyad’da hem de Babüsselam dışında özel yerler vardır. Mekke’nin akarsuyu olmadığı için buralarda sakalar kırbalar ve ibriklerle su satarlar. İkinci namazında Harem biraz kalabalıklaşır, akşam namazında ise sabahki gibi her tarafı doludur. Bu iki saat arasında Makam-ı Hanefi’nin altında birçok kimse Kuran-ı Kerim okumakla meşguldür. Akşam namazından sonra ortalık serinler ve yeniden tavaf başlar. Hicaz emniyet mensupları halkı sıraya sokar ve yatsı namazına kadar tavaf devam eder. Yatsı namazından sonra ise “bizde adet olduğu gibi tespih ve dua” (Talu, 2 Ekim 1949: 4) olmadığı için isteyen odasına döner, isteyen sünnet namazı kılıp tespihini tek başına yapar. Ercüment Ekrem, Harem-i Şerif’le ilgili bir ayrıntıya da dikkat çeker. Onun verdiği bilgiye göre Mekke’nin bütün evlerinde sivrisinek vardır. Cibinliği olmayanlar sabaha kadar bu sivrisineklere göz yummak durumunda kalırlar. Buna rağmen şehrin çukur bir yerinde bulunan

Harem-i Şerif'te bir tek sivrisinek bulunmaz. Bundan faydalanmak isteyen çok sayıda hacı, akşam olunca battaniyelerini getirip yatsıdan sonra Harem'de yatarlar. Ercüment Ekrem, "Lakin bunun büyük bir saygısızlık olduğunu söylemeye bilmem ki hacet var mı?" (Talu, 2 Ekim 1949: 4) diyerek hacıların bu tutumunu eleştirmiştir.

Haftayı Mekke'de geçiren hacılar, Zilhicce ayının sekizinci günü erkenden kalkıp gusül abdesti alarak ihrama girerler. O gün Harem'deki bütün cemaat ihrama bürünmüştür. Arafat'a çıkacak hacılar, beraberlerinde iki kat çamaşır, iki günlük kumanya, abdest ibriği, birer de kurban bıçağı götürürler. Mekke, o gün akşama kadar adeta boşalır; bütün hacılar arife günü gün doğmadan Arafat sahasında toplanmış olacaklardır.

Arafat sahası, Mekke-i Mükerrreme'nin otuz kilometre doğusunda kumlu bir ovadır. Ercüment Ekrem'in anlatımıyla Arafat tepesi, "bu ovanın tam doğusunda, büyücek bir dağın eteğine sokulmuş, üstünde beyaz, dört köşe sütun taşıyan ağaçsız, bitkisiz, yüz metre irtifanda bir tepedir." (Talu, 2 Ekim 1949: 4) Mekke'den bu tepeye kadar asfalt yol ve yolun iki tarafına döşenmiş su boruları vardır. Bu borulara her yüz metrede bir musluk takılıdır. Bu musluklardan hem su içilir hem de abdest alınır.

Arafat'a geceden akın eden hacılar için bir gün önceden çok sayıda çadır kurulmuştur. Her çadırın yanı başında da dönüş yolu için araçlar beklemektedir. Burada açıkta kalmamak için çadırları karıştırmama hususunda dikkatli olmak gerekir. Bunun için deliller de tedbir olarak her biri kendi adını taşıyan bir bayrağı çadırın yanına dikerler. Bazıları da üzerinde adları yazılı fenerleri uzun sırkaların ucunda sallandırır. Kafileler, sabah namazını cemaatle kendi çadırlarının yanında kılarlar. Güneş doğarken Arafat tepesi adeta bir insan deryası halini alır.

Öğle ile ikindi arası vakfe yapılacak zamandır. İkinci namazından sonra çadırlar sökülmeğe başlar, gün bitmeden Arafat'tan hareket caiz değildir. Yolcusunu yerleştiren vasıtalar gurubu beklerler. "Cebel-i Rahme'nin tepesini ışığa boğan son şuaalar da sönünce" kamyonlar, otomobiller, develer harekete geçer: "O gece Arafat'la Mina arasında uzanan yol katar halindeki taşitlarla mahşer gibidir." (Talu, 2 Ekim 1949: 4).

Arafat'la Müzdelife arası on kilometreden ibaretken kalabalık yüzünden buraya ancak yatsı vakti ulaşılır. Batıdan doğuya uzanan dar bir vadi olan Müzdelife'de, "lüks lambalarıyla aydınlatılmış bir namazgâh vardır. Burada taşitlar durur, hacılar namaz kılmak için inerler." (Talu, 2 Ekim 1949: 4) Ezandan sonra akşam ve peşi sıra yatsı namazı kılınır. Yatsıdan sonra Müzdelife vakfesini yapmak vaciptir. Bu vakfe bitince vadiden yetmiş tane ufak taş toplanır. Bunları buradan toplayarak götürmek sünnettir. Herkes taşlarını tamamlayınca taşitlar hareket eder ve on kilometre ilerde bulunan Mina'da dururlar.

Mina haccın üçüncü merhalesidir. Ercüment Ekrem'in verdiği bilgiye göre burası da Arafat gibi kumluktur. Bir otel, bir namazgâh, bir de çarşısı vardır. Lakin bir otel bu kadar halkı barındıramayacağı için delillerden her birinin emrinde bir arsa ve bu arsanın üzerinde hacılar için çadırlar mevcuttur (Talu, 3 Ekim 1949: 4).

Mina'ya gidildiğinin ertesi günü Kurban bayramının birinci günüdür. Hacılar, seferi oldukları için bayram namazını kılmazlar; her kfile cemaatle sadece sabah namazını kılar. Ardından, deliller hacılara şeytan taşlamaya hazırlanmaları gerektiğini hatırlatır. Bir gece önceden toplanan taşlar yıkanıp temizlenerek mendile konur. Delil, Arafat'ta olduğu gibi bayrağını omuzlar, kendi hacılarını peşine takıp yola koyulur:

"Şeytan aleyhülle'neyi temsil eden dört köşeli duvar çıkıntısı, yoldan azıcık yüksektedir. Bu çıkıntının tam karşısına gelir gelmez, Delil bayrağını diker ve:

- Bismillâh... Allahu ekber... Rizaan lirrahman ve rağmenlişşeytan!

Diyerek ilk taş fırlatır. Hacılar da aynı sözleri tekrarlayarak yedişer tane taş atarlar. Taş atılırken kolun omuzdan yukarıya kalkmaması ve taşın yalnız baş ve şahadet parmaklarıyla tutulması sünnettir.

Bu şeytan taşlamaya remy derler. Remy'den maksat ta ruhun şerre düşmanlığını göstermek, şerri taşlamak ve şerden sıyrılmaktır.

Remy'den sonra çadırlara dönülür.” (Talu, 3 Ekim 1949: 4).

Sıra kurban kesmeye gelmiştir. Kurban kesilen yer, şeytan taşlama yerinden üç kilometre uzakta düz bir kumluktur.ERCÜMENT EKREM'in verdiği bilgiye göre kurbanlık koyunlar burada satılır. Bedevi çobanlar kâğıt para kabul etmediğinden dolayı Hicaz Hükümeti'nin bastırdığı gümüş riyailleri önceden hazırlamak gerekmektedir, çünkü burada para bozan seyyar sarraflar yoktur. Satın alınan kurbanlar burada kesilir. Hacıların kendi kurbanlarını bizzat kesmeleri daha sevaptır; kesemeyenler ise kasaplara kestirirler. Kurban ibadetinden sonra iki rekât namaz kılınır. Kurban sahibinin bir miktar et aldıktan sonra geri kalanını fukaraya dağıtır.

Kurban merasiminden sonra tıraş olmak sünnettir. Hacılardan kimileri başını usturayla kazıtırken, kimileri de saçlarını kısaltmakla yetinirler.ERCÜMENT EKREM, “Mina'da berberliğin çok kârlı bir zanaat olduğunu söylemeye bilmem ki hacet var mı?” (Talu, 3 Ekim 1949: 4) sorusunu yönelterek o günkü vaziyete açıklık kazandırır. Nitekim bir gün içinde on binlerce kişinin tıraş olma zorunluluğu yüzlerce berberin işine gelmektedir. Hacılar, tıraş olduktan sonra ihramdan çıkarlar ve elbiselerini giyerler.

Kurban kesiminden sonra Mekke'ye gidip tavaf yapmak gerekir. Bayramın üçüncü günü akşamına kadar tavaf yapılsa bile birinci günü bu ibadeti gerçekleştirmek çok daha faziletlidir. Şeytan taşlanan yerden arabalar kalkar, bir riyal karşılığında yarım saat içinde Mekke'ye ulaşılır. Tavaftan önce alınması gereken gusül abdesti, Babussalem dışındaki gusülhanelerde yarım riyal karşılığında alınır. Namaz vakti geldiğinde ise önce namaz kılınıp daha sonra tavaf yapmaya gidilir. Tavaf biter bitmez Safa kapısından çıkılarak Safa ile Merve arasında say yapılır. Daha sonra Müzdelife'den dolaşarak tekrar Mina'daki namazgahın olduğu yere gidilir.

Burada hem büyük şeytanı hem de küçük şeytanı taşlama işlemi gerçekleşir. Bu vazife de son bulunca herkes çadırına dönüp istirahat eder. Mina'daki üçüncü gün şeytanları bir daha taşlamak gerekecektir. Daha önce Müzdelife'den toplanan 70 taşın yedisi birinci, yirmi biri ikinci, diğer yirmi biri de üçüncü günü atıldığından geriye yirmi bir tane daha kalmıştır. Bu kalan taşlar da bir tarafa gömülür. Böylelikle Hac menasikleri tamamlanmıştır. Mina'dan Mekke'ye döndükten sonra bir kısım hacılar Medine'ye ziyarete giderler, bir kısmı ise doğrudan dönüş için Cidde'nin yolunu tutarlar (Talu, 3 Ekim 1949: 4).

ERCÜMENT EKREM, yazısının sonunda okuyucularına şu şekilde hitap etmiştir: “Sevgili ve değerli okuyucularım şu beş yazı ile Hac farızasının ne şekilde eda edildiğine dair bir fikir verebildiysem bahtiyarım. Bu sene mübarek makamları ziyaret etmek mazhariyetine eren din ve vatan kardeşlerimizi bu yazılarımla günü gününe ve saati saatine uzaktan takip etmek fırsatını bulan müminlerden, şayet bir kusurum olmuş ise İyd-ı Ekber şerefine bağışlamalarını rica ederim.” (Talu, 3 Ekim 1949: 4).

SONUÇ

II. Meşrutiyet yıllarında başladığı yazarlık hayatını 1950’li yıllara kadar sürdüren Ercüment Ekrem Talu; roman, hikâye ve tiyatro gibi edebi eserlerinin yanı sıra gazeteci kimliğiyle devrinin ulusal yayınlarında düzenli olarak yazılar kaleme almıştır. Bu yazılarında genellikle devrinin aktüel meselelerine ışık tutan Ercüment Ekrem, “Hacc-ı Ekber” başlıklı tefrikasında da güncel bir meseleyi *Son Posta* gazetesinin sütunlarına taşımıştır. Nitekim bu yazı serisini hac ibadetinin gerçekleştiği süreçte yayımlamıştır.

Ercüment Ekrem, “Hacc-ı Ekber” tefrikasını yazmak için Arabistan topraklarına gitmemiştir. Ali Ulvi Dönmez’in 1948 yılında *Sebilürreşad* mecmuasında çıkan “Haccın İfası İçin Elzem Bilgiler” başlıklı tefrikası kendisine kaynak teşkil etmiştir. Ercüment Ekrem’in böyle bir tefrikayı yayımlama sebebi, hac ibadetiyle ilgili toplumu bilgilendirmek ve toplumdaki dinî duyarlılığı yeniden uyandırmak olmalıdır. Çünkü 1946 yılında hacca gidişin serbest bırakılması, 1947’de toplu halde hacca gidiş izninin çıkması, 1949 yılında da Ercüment Ekrem’in böyle bir tefrikaya imza atması tesadüf olmamalıdır.

Ercüment Ekrem, “Hacc-ı Ekber” tefrikasında hac hazırlıklarından başlayarak hac ibadetinin nihayetine kadar geçen süreci, bu süreçte yapılan ibadetleri bir özet haline okuyucularına aktarmıştır. Bahsi geçen tefrika, devrin yolculuk koşullarını, hac ibadeti için dönemin sunduğu imkânları, Mekke’nin sosyal ve ekonomik durumunu anlamak noktasında önemlidir. Çalışma, hac ibadetinin geçmişi ile bugününü mukayese etmek bakımından yeni çalışmalara kaynaklık edecektir.

KAYNAKÇA

- Dönmez, A. U. (1 Mayıs 1948). Haccın ifası için elzem bilgiler 1. *Sebilürreşad*, 1(1), 8.
- Güran, K. (1996). Hac: Cumhuriyet dönemi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 14, 408-410.
- Karaca, A. (1993). *Ercüment Ekrem Talu’nun edebiyat ve basın dünyasındaki yeri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Talu, E. E. (29 Eylül 1949). İslamın feraizinden: hacc-ı ekber 1. *Son Posta*, 4.
- Talu, E. E. (30 Eylül 1949). İslamın feraizinden: hacc-ı ekber 2. *Son Posta*, 4.
- Talu, E. E. (1 Ekim 1949). İslamın feraizinden: hacc-ı ekber 3. *Son Posta*, 4.
- Talu, E. E. (2 Ekim 1949). İslamın feraizinden: hacc-ı ekber 4. *Son Posta*, 4.
- Talu, E. E. (3 Ekim 1949). İslamın feraizinden: hacc-ı ekber 5. *Son Posta*, 4.
- Tarım, R. (1990). Ercüment Ekrem Talu üzerine bir bibliyografya denemesi. *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 6, 245-309.

